GÜNCEL DİNİ MESELELER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ (TEFSİR)

EDİTÖR :
Doç. Dr. H. Merve ÇALIŞKAN BAŞER

YAZARLAR:
Prof. Dr. Murat KAYACAN
Doç. Dr. Mehmet ERGÜN
Dr. Öğr. Üyesi Hasan KILIÇ
Dr. Rıdvan SANUR
Reyhan DAĞHAN

sonçağ akademi

Kitabın Adı : GÜNCEL DİNİ MESELELER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ (TEFSİR)
Editör : Doç. Dr. Hatice Merve ÇALIŞKAN BAŞER
Yazar : Prof. Dr. Murat KAYACAN, Doç. Dr. Mehmet ERGÜN, Dr. Öğr. Üyesi Hasan KILIÇ, Dr. Rıdvan SANUR, Reyhan DAĞHAN

1. Baskı : Aralık 2024 ANKARA

Yayın Koordinatörü : Ceyda ŞEREFLİOĞLU
Yayın Yönetmeni : Selva ALİM
e-ISBN : 978-625-5537-14-0
Yayın No : 2725

© Doç. Dr. Hatice Merve ÇALIŞKAN BAŞER

Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64

www.soncagyayincilik.com.tr - soncagyayincilik@gmail.com

Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67

www.uzundijital.com

uzun@uzundijital.com

GÜNCEL DİNİ MESELELER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ (TEFSİR)

EDİTÖR

Doç. Dr. Hatice Merve ÇALIŞKAN BAŞER

Her hakkı mahfuzdur. Bu kitapta yer alan yazıların etik, bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazar(lar)a aittir.

Bu eser, 3-4 Ekim 2024 tarihinde İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesinde gerçekleştirilen "Güncel Dini Meseleler ve Çözüm Önerileri" temalı DİL, DİN, DÜŞÜNCE VE YORUM SEMPOZYUMU I'de sunulan bildirilerin geliştirilerek kitaplaştırılmış halidir.

GÜNCEL DİNİ MESELELER

VE

ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

(TEFSİR)

EDİTÖR

Doç. Dr. H. Merve ÇALIŞKAN BAŞER

YAZARLAR

Prof. Dr. Murat KAYACAN

Doç. Dr. Mehmet ERGÜN

Dr. Öğr. Üyesi Hasan KILIÇ

Dr. Rıdvan SANUR

Reyhan DAĞHAN

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....v

ÖN SÖZ i

KUR'ÂN'DAN İLHAM ALARAK ASRIN İDRAKİNE HİTAP EDEN e-me@l.....2

KUR'ÂN'IN İNSANIN ZİHİN DÜNYASINI İNŞASI BAĞLAMINDA ANKEBÛT SÛRESİ'Nİ YENİDEN OKUMAK 24

YAPAY ZEKÂ, TEFSİR İLMİNE YENİ BİR PERSPEKTİF SAĞLAYABİLİR Mİ? 42

GÜNÜMÜZ İNANÇ PROBLEMLERİNİN ÇÖZÜMÜNDE MEKKÎ VE MEDENÎ ÂYETLERİN ÖĞRETİM METODU 53

ÖN SÖZ

Kur'an vahyinin tamamlanmasının üzerinden on beş asır geçmiş ve geçen bu süreçte hem toplumlar hem de insanlar çeşitli açılardan değişimler yaşamıştır. Teknolojik gelişmeler, karşılaşılan yeni din, inanç veya fikirler, gelenek ve kültürdeki yeni anlayışlar gibi pek çok durum çeşitli konuları, durumları ve problemleri beraberinde getirmiştir. Bu noktada mevcut değişimlerin din persfektifinden nasıl anlaşılabileceği, ortaya çıkan sorunların nasıl bir yaklaşımla çözülebileceği hususu önem arz etmektedir.

Bu çalışma, çağımızda ortaya çıkan çeşitli durumların tanımlanması ve söz konusu meselelerde ortaya çıkan problemlere yönelik öneriler sunulması amacıyla İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İlâhiyat Fakültesinde ilki gerçekleştirilen "Dil, Din, Düşünce ve Yorum Sempozyumu I"' in "Güncel Dini Meseleler ve Çözüm Önerileri" teması altında Tefsir alanında sunulan bildirilerin genişletilerek bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. Bu kitapta; çağa uygun yeni bir meâl denemesinin neleri kapsaması gerektiği, Kur'ân'ın zihin dünyasını nasıl inşa ettiği, yapay zekanın Tefsir ilmine ne gibi bir yaklaşım sağlayacağı ve günümüzdeki bazı sorunlara Kur'ân'ın yaklaşımının nasıl olduğu gibi konular örnekliğinde güncel bazı meseleler tartışılmıştır. Her bir çalışma sundukları perspektif açısından önem arzetmektedir.

Kitabın son haline ulaşmasında emeği geçen tüm akademisyen ve araştırmacılara, desteklerini esirgemeyen kurum ve kuruluşlara teşekkür eder, burada yer alan çalışmaların ilim dünyasına faydalı olmasını, bu minvalde yapılacak çalışmalara ışık tutmasını temenni ederiz.

EDİTÖR

KUR'ÂN'DAN İLHAM ALARAK ASRIN İDRAKİNE HİTAP EDEN e-me@l

Mehmet ERGÜN*

Giriş

Son ilahi vahiy olan Kur'ân, içerdiği mesajlar açısından evrensel olmakla birlikte o mesajların taşıyıcısı olan metin ilk planda 7. yüzyılda Arap Yarımadasında yaşayan kişilere hitap etmesi yönüyle onların diliyle ve yine onların idrak seviyelerine göre inmiştir. Kur'ân'ın indiği dönemde Mekke'deki durumu tahlil ettiğimizde özellikle panayırlarda okunan şiirlerin, dinleyicilerin tamamı tarafından bütünüyle anlaşıldığını söylemek mümkün değildir. Ancak bununla birlikte dinleyicilerin dinledikleri bu sözlerden derin bir biçimde etkilendikleri ve konuşmacının fasih anlatımından manevi bir zevk aldıkları söylenebilmektedir. İşte Allah da Kur'ân'ın konu, üslup ve kelime dizilişinde nüzûl döneminde yaşayan Arapların bu özel durumunu dikkate alarak onların alışık oldukları dil yapısında ve anlatım üslûbunda bir vahiy göndermiştir.[1] Bununla birlikte 7. yüzyıl Arap yarımadasındaki insanlar için mûciz ve mu'cîz olan Kur'ân metni 21. yüzyıl Türkiye'sindeki insanların diline çevrildiğinde bu özelliklerini kaybetmekte ve hatta bazıları tarafından sıkıcı olarak tanımlanan bir metin halini almaktadır. Şahsi tespitlerimize göre Kur'ân, bugün ilahiyat fakültesi öğrencilerinin çoğunluğunda dahi kendi dilinde bir kez bile baştan sona okunmamış bir kutsal kitap durumundadır. Toplumun çeşitli gruplarından gençlerle yaptığımız görüşmelerde bugüne kadar yazılmış olan meallerinin hiçbirinin Kur'ân mesajlarını özellikle gençlerle buluşturmayı başaramadığını gördük.

İşbu "Kur'ân bugünün Türkiye'sine indirilseydi aynı mesajı nasıl verirdi?" sorusundan yola çıkarak Kur'ân'ın ûciz ve mu'cîz özelliklerini günümüz Türkçesi'nde de yansıtacak ve insanların ellerine aldıklarında bırakamadıkları roman tadında sürükleyici bir meal çalışması yapmaya karar verdik.

* Doç. Dr., Manise Celal Bayar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, mehmet.ergun@cbu.edu.tr.

[1] Abdülhamit Birışık, "Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", *İslâmî İlimlerde Metodoloji – IV Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 44.

Öncelikle belirtelim ki; bu çalışma klasik anlamda bir Kur'ân Meali veya Tercümesi değildir. Kur'ân'a alternatif bir metin hiç değildir.

"Kur'ân'dan İlham Alarak Asrın İdrakine Hitap Eden e-me@l" olarak isimlendirdiğimiz bu çalışmamızda diğer klasik meallerden farklı olarak dikkat edeceğimiz hususları başlıklar altında inceleyeceğiz.

1. Metnin Akıcılığını Bozan Unsurlar

Özellikle 19. yüzyıldan sonra müsteşriklerin Kur'ân'a olan ilgisi artmış ve onlar, diğer yönleriyle birlikte onun metin yapısı ve ifade üslubu üzerinde de kanaatlerini bildirmişlerdir. Onlardan bazılarının Kur'ân'daki ayet ve surelerin üslup olarak birbirinden kopuk, kronolojiyi gözetmeyen, düzensiz, tekrarlar ihtiva eden, sıkıcı ve usandırıcı bir metin olduğu şeklinde görüşler bildirdiklerini görmekteyiz.[2] Kur'ân hakkında böyle bir tespitte bulunmalarının İslam dinine karşı olan önyargılarının da etkisinin olduğunu söylemek son derece doğaldır. Müslümanlar ise yine Kur'ân'ın Allah katından gelmiş son ilahi kitap ve edebi bir mucize olduğu ön kabulüyle tüm güçleriyle onun metninin de ne kadar kusursuz ve mükemmel olduğunu ispata çalışmaktadırlar. Bize göre müsteşriklerin Kur'ân'ın metni hakkında söylediklerinde haklılık payı bulunmaktadır. Son dönem müfessirlerinden Mevdudi de tefsirinin giriş bölümünde Kur'ân'ın zamanın yaşanan olaylarıyla bağlantılı olarak sözlü hitap şeklinde nazil olduğunu ve nasıl ki bir konuşma yazıya döküldüğünde okuyucunun o yazıda bir kopukluk hissetmesi doğal ise Kur'ân'ın bu üslubunu kavrayamayan kişilerin de Kur'ân'ın üslubunda irtibatsızlık ve kopukluktan şikayet etmesinin de bir vakıa olduğunu belirtmektedir.[3] Mevdudi buradaki sıkıntıyı doğru tespit etmiş ancak Kur'ân'ın kelimelerini değiştirmenin haram olduğunu söyleyerek bu kopukluğun ancak tefsir ve açıklayıcı dipnotlar ile ve ayrıca Kur'ân'ın başka bir dile çevrilmesi durumunda konuşma dilinin ustalıkla yazı diline aktarılması suretiyle giderilebileceğini söylemektedir.[4] Biz bu projede okuyucunun dikkatini dağıtan kopukluğun giderilmesi adına zaman zaman ayetlerin yerlerine müdahale edeceğiz ve aynı konudan bahseden pasajlara başlıklar koyacağız.

1.1. Ayet Numaralarını Kullanmamak

Bugün ülkemizde kullandığımız Mushaf'taki ayet düzenlemesini esas aldığımızda bazı cümleler yarıda kesildiği için her ayet anlamlı cümle ifade etmemekte ya da bazı ayetler

[2] Mahmud Hamdî Zakzûk, *el-İslâm ve'l-İstişrâk* (Kahire: Dâru't-Tedâmun, 1404/1984), s.118.

[3] Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* çev. Muhammed Han Kayani vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 1:l0.

[4] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1:l0-11.

birden fazla cümle içermektedir. Biz cümlelerin anlam bütünlüğünü bozmamak adına ayet numaralarını belirtmeyeceğiz.

Sure içindeki ayetlerin sıralamasının tevkifi olduğu yani bizzat Hz. Peygamber tarafından belirlendiği üzerinde görüş birliği olmakla birlikte[5] ayetlerin başlangıç ve bitiş yerlerinin tespiti hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu yüzden Kur'ân'da bulunan ayetlerin sayıları üzerinde ihtilaf edilmiştir. Kur'ân ayetlerinin sayıları hakkında sahâbeden, Hz. Ali'den 6236, Abdullah b. Mes'ûd'dan 6218, Ubey b. Ka'b'dan 6210 ve Abdullah b. Abbâs'dan da 6216 sayıları nakledilmiştir. Bunlar arasından Hz. Ali'den nakledilen sayı Türkiye'de de yaygın olarak kullanılmakta olan Mushaf'taki ayet sayısıyla aynıdır. Tâbiînden Sa'id b. Cübeyr 6216, Muhammed b. Sîrîn 6216, Atâ b. Ebî Rebâh 6177 ve Humeyd et-Tavîl 6212 ayet olduğunu belirtmişlerdir. Kırâat imamlarından da Medineliler 6217, Mekkeliler 6219, Basralılar 6205, Kûfeliler 6236 ve Şamlılar ise 6220 sayılarını vererek farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.[6] Dolayısıyla Kur'ân ayetlerinin başlangıç ve bitişini bildiren işaretlere uymak bir zorunluluk gerektirmemektedir. Aksine ayet sınırlandırmalarına dikkat edilerek yapılan meallerde her ayetin Türkçe gramerine göre temel olarak özne ve yüklemden oluşan tam bir cümle olmaması sebebiyle cümlelerde devrikliğe ve eksikliğe sebep olmaktadır. Böyle bir tercüme de okuyucunun dil zevkini bozmaktadır. İşte bu olumsuzluğu gidermek amacıyla Mushaflardaki ayet sınırlarını değil de Türkçe dil kurallarına göre cümlenin başlangıç ve bitişlerini dikkate almayı tercih ettik.

Örnek-1: Fatiha suresinin ayetlerinin tercümesinde bu problem karşımıza çıkmaktadır. Her bir ayet tam bir anlamlı cümle olmadığı için bunu aşmak adına meallerde farklı yollara başvurulduğu görülmektedir.

Elmalılı mealinde Fatiha suresinin 3. ve 4. ayetlerinde fazladan bir "o" zamiri takdir edilmiştir.

2. Hamd, o rabbiâlemîn, 3. o rahman, rahîm, 4. o din gününün maliki Allâhın.[7]

Diyanet Vakfı mealinde cümlede sıfat olan kelimeler yüklem gibi kabul edilmiş ve kendilerine bir özne takdir edilerek her bir ayet özne ve yüklemden oluşan tam bir cümle haline getirilmiştir.

[5] Bedreddin ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk: Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1957), 1:256.

[6] Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Ali Öge- Halil İbrahim Üren, "Âyet Sayılarındaki İhtilafların Sûrelere Göre Tespiti", *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/2 (2021), 915-954.

[7] Örnek olarak aktardığımız mealleri https://www.kuranmeali.com/ sitesinden aldık.

2. Hamd (övme ve övülme), âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. 3. O, rahmândır ve rahîmdir. 4. Ceza gününün mâlikidir.

Mehmet Okuyan mealinde ise birkaç ayet birleştirilerek tek bir cümle halinde tercüme edilmiştir.

2,3,4. Hamd (övgü); Rahmân, Rahîm, hesap gününün sahibi, âlemlerin de Rabbi olan Allah içindir.

Biz ise Kur'ân'ın tamamında hiçbir ayet numarasını kullanmadan sadece cümle bitişlerini dikkate almak suretiyle bir metin oluşturacağız. Bizim ilgili ayetleri kapsayan tercümemiz şu şekildedir:

"Her türlü övgü; bütün varlık türlerinin gözeticisi, merhamet eden, merhametli olan ve insanların hesaba çekileceği günün idarecisi olan Allah'ın hakkıdır."

1.2. Ara Başlıklar Kullanmak

Kur'ân'daki birkaç kısa sureyi istisna tuttuğumuzda surelerin genelinde bir konu bütünlüğü bulunmamaktadır. Aynı sure içerisinde hiçbir ara bağlantı olmadan bir konudan diğer bir konuya geçiş okuyucuyu da yormakta ve dikkatini toplamasına engel olmaktadır. Bu amaçla aynı konudan bahseden ayetler grubundan önce ara başlıklar koymayı uygun bulmaktayız.

Örneğin Bakara 1-5 ayetlerinden önce "Kur'ân'ın rehberliğini kabullenecek kişilerin özellikleri", 6-9 ayetlerinden önce "İlahi davete kulaklarını tıkayan kişilerin özellikleri" gibi başlıklar ekleyeceğiz.

1.3. Üçüncü Tekil Şahıs Anlatıcı Üslubu

Kur'ân'da sözün sahibine yönelik devamlı surette zamirlerin değişmesi (iltifat sanatı)[8] üslubunu terk edip metnin akıcılığını sağlamak için üçüncü şahıs anlatıcı zamirini kullanacağız.

Kur'ân indiği dönem itibariyle ilk muhataplarının durumlarını ve önceliklerini göz önüne almış bir metindir. Dolayısıyla edebi bir mucize olan Kur'ân'da o dönem Araplarının kullandığı edebi sanatlara bolca yer verilmiştir. Bunlardan biri de iltifat sanatıdır. Kur'ân'da bu sanatın kullanılmasının genel ve özel faydaları bulunmaktadır. Zemahşerî (538/1143), sözde tek bir üslup kullanmaktansa iltifât sanatı ile anlatıcı zamirlerinin değiştirilmesinin dinleyicinin ilgisini ve dikkatini canlı tutacağını belirtmiştir.[9] Süyûtî'de (911/1532) benzer

[8] Celâleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed ebu'l-Fazl İbrahim (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974), 3:289.

[9] Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Baskı, 1407), 1:14.

bir şekilde iltifat sanatının kullanılmasının söze olan ilgiyi artıracağını, dinleyiciyi bıktırmayacağını, nefisleri celbedeceğini, tek bir üslubun usandırıcı olacağını dile getirmiştir.[10] Diğer yandan İbnü'l-Esîr (637/1239), Zemahşerî'nin, iltifât sanatının dinleyicinin ilgisini artıracağı, tek bir üslûbun dinleyiciyi yoracağı ve dinleyişine dinamizm kazandırmak için başka bir üslûba yöneleceği yönündeki görüşüne itiraz ederek; "Söz fasîh olursa dinleyici usanmaz. Uzun sözde bıkkınlık olur. İltifât ise uzun sözde kullanıldığı gibi, kısa sözde de kullanılmaktadır. Bundan dolayı bir üsluptan diğerine ancak bir fayda söz konusu olduğunda geçilmelidir."[11] demektedir. İbnü'l-Esîr ayrıca iltifat sanatının Arapçaya has bir edebi sanat olduğunu belirtmektedir.[12] Biz de yaptığımız araştırma sonucunda bu sanatın Türkçe'de fazla kullanılmadığını gördük. Nitekim konuyla ilgili bir makale yayınlayan Özlem Ata, "Türk edebiyatında da bu edebi sanat mevcuttur ancak üzerinde pek durulmamıştır."[13] demektedir. Sonuç olarak biz de anadili Arapça olan okuyucular için dikkati celp edici bir unsur olmakla birlikte Türk okuyucular için fazla bir çekiciliği olmayan ve hatta aksine metni anlamayı zorlaştıran iltifat sanatını kullanmadan bütün Kur'ân metnini tek bir anlatıcı şahsın ağzından çıkmış gibi aktarmayı uygun gördük. Bunun için de "Hâkim Bakış Açılı Üçüncü Tekil (O) Anlatıcı (İlahi = Tanrısal bakış açısı)" üslubunu tercih ettik. Bu anlatıcı türü hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Üçüncü Şahıs Anlatıcı, kalabalık bir karakter grubunu okuyucuya ulaştırmak için ideal bir bakış açısı oluşturur.

Edebiyatta en sık kullanılan anlatıcı türü, "üçüncü şahıs" olarak bilinen; anlatıdaki karakterleri ve olayları "O" zamiri üzerinden okuyucuya sunan yapıdır. Üçüncü şahıs anlatıcı, roman ve hikâye gibi türlerin ortaya çıktığı andan günümüze kadar yaygın bir şekilde kullanıldığı için, edebiyatın en yerleşmiş yöntemlerinden bir tanesi haline gelmiştir. Bu nedenle, pek çoğumuz edebi eserleri okurken, üçüncü şahıs anlatıcı gördüğümüz noktalarda çoğu zaman anlatıcı yapısına dikkat bile etmeyiz.

Yaşanmış, yaşanan ve yaşanacak olan her şeyi bilir, görür ve duyar. Kahramanların gönlü veya kafasından geçenleri okumaya kadar uzanır.

Anlatıcı, anlattığı olayların dışında durur, gören durumundadır. Üçüncü tekil şahıs ağzıyla konuşur. Yazarın dilini kullanır ve bu sebeple ona "yazar-anlatıcı" da denilir.

---

[10] Süyûtî, *el-İtkân*, 3:289.

[11] Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, thk. Ahmed el-Hûfî-Bedevî Tabâne (Kâhire: Dâru Nahdeti Mısr, trz), 2:135-136.

[12] İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, 2:135.

[13] Özlem Ata, "Türkçe Söyleyişte İltifat Sanatı", Kitap *ve Hikmet* 29, (2020), 88.

Zaman zaman okuyucu ile diyaloga girmekten, onlarla sohbet etmekten ve onlara yol göstermekten geri durmazlar."

İlahî bakış açısı, destandan romana geçmiş bir yöntemdir.

İlahî bakış açısı, klasik romanlarda çok kullanılmış olan, bugün de rağbet görmeye devam eden bir bakış açısıdır.

Bu anlatı yapısında, romandaki olaylardan, kişilerden, yer ve zamandan bağımsız bir "anlatıcı" bulunur. Yaşanan olaylara dahil olmayan ve bunların dışında yer alan "anlatıcı", hikayedeki karakterlerin yaşadığı şeyleri okuyucuya aktarır. Bu yapı içinde anlatıcının kim olduğu önemli değildir, çoğu zaman ayırt edici bir kişiliği, bir ses olmanın ötesine giden bir özelliği yoktur.

Üçüncü şahıs anlatıcının edebiyat içinde bu kadar popüler olması bu yapının her türlü hikâyeye uyum sağlayabilecek, esnek bir nitelikte olmasından kaynaklanır. Üçüncü şahıs anlatıcı sayesinde, tek bir eser içinde farklı karakterler, farklı zamanlar ve mekanlar, farklı kurgular rahatlıkla anlatılabilir. Bu sayede, ortaya derin bir olay örgüsü ve kurgu çıkartmak da kolay hale gelir.[14]

Örnek: Kur'ân'da iltifat sanatına Mushaf dizilimine göre ilk sırada yer alan Fatiha suresinde rastlamaktayız. İlk dört ayette gaip sigasıyla kurulan cümleler "Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz" mealindeki beşinci ayetten itibaren aniden muhatap sigasına dönmektedir. Bizim projemizde ise devamlı surette üçüncü tekil şahıs anlatıcı üslubu kullanılarak Fatiha suresi şu şekilde tercüme edilmektedir:

Merhamet eden, merhametli olan Allah'ın adıyla başlıyoruz. Ey insanlar! İyi bilin ki; Her türlü övgü bütün varlık türlerinin rabbi, merhamet eden, merhametli olan ve insanların hesaba çekileceği günün idarecisi olan Allah'ın hakkıdır. Öyleyse Allah'a şu şekilde yalvarın!: "Ey rabbimiz, sadece sana kulluk eder ve sadece senden yardım isteriz. Bizleri doğru yola yani seni öfkelendirenlerin ve senin hak yolundan sapanların yoluna değil de kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yoluna ulaştır."

1.4. Anlatım Bütünlüğüne Uymayan Ayetlerin Yerini Değiştirmek

Aynı konudan bahseden ayetler arasındaki farklı konulardan bahseden ara cümlecik şeklindeki ayetleri daha uygun bir yerde zikredeceğiz. Bizim çalışmamızı klasik meallerden ayıran en önemli özelliklerden birisi bu olacaktır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Mushaf'ta yer alan ayetlerin yerleri üzerinde icma bulunmaktadır.

[14] Daha geniş bilgi için bk. http://edebiyat.k12.org.tr/kavramlar/Üçüncü+Şahıs+Anlatıcı/68#_ftn1 (15.08.2024) ve https://www.turkedebiyati.org/anlatici-turleri-bakis-acilari/ (15.08.2024).

Pek çok klasik dönem İslam alimi Kur'ân'ın mevcut mushaf dizilimine göre ayetlerin arasında mükemmel bir uyum olduğunu söylemektedirler. Hatta bu amaçla "nazmü'l-Kur'ân", "münâsebâtü'l-âyât ve's-süver" veya benzer isimlerle anılan ve Kur'ân-ı Kerîm'in lafız, mâna ve tertip bakımından insicamlı olduğunu ortaya koyan bir bilim dalı oluşturmuşlardır. Ebu Bekir İbnü'l-Arabî (543/1148), Kur'ân ayetlerinin birbirleriyle olan irtibatının o kadar güçlü olduğunu ki bu yönüyle Kur'ân'ın tek bir kelime gibi olduğunu belirtmiştir.[15] Fahreddin er-Râzî (606/1210) de; Kur'ân'ın latifelerinin çoğunun onun ifadelerinin arasında bulunan tertip ve bağlantılara yerleştirildiğini söylemektedir.[16]

Bununla birlikte tefsir ilmiyle uğraşan İslam alimlerinin aynı görüşte olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira müfessirler arasında bu görüşe karşı çıkan ve böyle bir ilim dalı oluşturmaya çalışmanın gereksiz olduğunu savunan kişiler de mevcuttur. Örneğin İzzeddin İbn Abdüsselâm, yirmi üç yıl gibi uzun bir zaman diliminde farklı konularda, farklı sebeplerden dolayı inen âyet ve sûreler arasında irtibat kurulamayacağı, bunu yapmaya çalışmanın gereksiz yere bir sorumluluk altına girmek olduğu görüşündedir.[17] Bazı müfessirler de ayetlerin nüzul sırası ile Mushaf'ta bulundukları sıranın birbirinden farklı olması sebebiyle mevcut Mushaf'taki ayetler arasında bir irtibat olmadığı kanaatindedirler. Kur'ân'ın yirmi yılı aşkın bir sürede farklı olayların vuku bulması üzerine nazil olması ayetler arasında makul ve tabii bağlantılara tanık olmamıza engel olmaktadır. Bunlara göre Kur'ân ayetleri irtibattan yoksundur ve eğer zorlama yapılarak suni bir irtibat ihdas edilecek olursa böyle bir irtibat kusurlu ve düzensiz olacak ve bu da Kur'ân'ın kutsallığına yakışmayacaktır.[18]

Bizim kanaatimize göre her ne kadar pek çok alim tarafından mevcut Mushaf tertibine göre ayetler ve sureler arasında mükemmel bir uyum olduğu gösterilmeye çalışılsa da mevcut ayet dizilimine göre Kur'ân konudan konuya atlayan bir metin olarak görülmektedir. Bu da günümüz Kur'ân okuyucusunun dikkatini dağıtmaktadır.

Örnek-1:

Bu konuda ilk örneğim Safa ile Merve tepeleri arasında sa'y etmekten bahseden Bakara 2/158 ayetidir. *"Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) nişanelerindendir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir*

[15] Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Sirâcü'l-mürîdîn fî sebîli'd-dîn*, thk. Abdullah et-Tevrâtî (Mağrib: Dârü'l-Hadîsu'l-Kettâniyye, 1438/2017), 4:144.

[16] Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1420), 10:110.

[17] Süyûtî, *el-İtkân*, 3:370.

[18] Kerim Velâyetî, "Resûl-i Ekrem Zamanında Kur'ân'ın Cem'i ve Ayetlerin Tenâsübü", *İslami Araştırmalar Dergisi* 18/3 (2005), 241.

günah yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verir."[19] mealindeki ayetin öncesindeki pasaja baktığımızda camilerimizde ve çeşitli cemiyetlerde sıkça aşr olarak okunan bir bölüm olduğunu görüyoruz. Bu pasajda Müslümanların sabır ve namaz ile yardım istemeleri, şehitlere ölü denilmemesi, Allah'ın insanları farklı şekillerde deneyeceği vb. şekillerde başa gelen musibetlere karşı sabretmenin gerekliliğinden ve bunun mükâfatından bahsedilmektedir. Konumuz olan ayetin sonrasındaki bölümü oluşturan ayetler grubunda ise Allah katından indirilen apaçık delilleri ve hidayeti Kitap'ta açıklanmalarından sonra gizleyenlerden bahsedilmektedir. Sonuç olarak bu ayetin öncesinde ve sonrasında ne hactan ne tavaftan ne de sa'y'dan bahsedilmektedir.

Bugünün şartlarında bir okuyucu için o ayetin orada bulunmasının verdiği bir mesaj bulunmamaktadır. Bu itibarla biz de bu ayetin tercümesini aktarırken Hac ibadetini konu alan en yakın ayetler grubu olan Bakara 196-203 ayetleri arasında zikretmeyi uygun bulduk.

Örnek-2:

Bu konuda zikredeceğimiz ikinci örnek de yine Bakara suresinden *"Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun. Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın. Güvenliğe kavuşunca da Allah'ı, daha önce bilmediğiniz ve onun size öğrettiği şekilde anın (namazı normal vakitlerdeki gibi kılın)."*[20] ayetleridir. Görüldüğü üzere zor şartlar altında dahi olsa namaz ibadetine devam edilmesi gerektiğinden bahseden bu ayetlerin öncesindeki ve sonrasındaki ayetlere baktığımızda her iki gruptaki ayetlerin de talak/boşanma konusuyla ilgili hükümleri içerdiğini görmekteyiz. Metnin akıcılığını bozan bu durumu bertaraf etmek için namazdan bahseden bu iki ayeti yine zorluk halinde namaz kılmaktan bahseden Nisâ suresinin 101. ve 102. ayetleriyle birlikte aktarmayı daha uygun bulmaktayız.

1.5. Tekrarlayan İfadeleri Terk Etmek

Kur'ân-ı Kerîm'de bir kelimenin, bir sözün, bir ayetin veya bir olayın birden fazla farklı yerde tekrarlandığı herkesin malumudur. Hatta bu durumu ifade etmek için "Tekrârü'l-Kur'ân" şeklinde bir terim de kullanılmaktadır. Bu konuyu ele alan eserler kaleme alınmıştır.[21] Ancak Kur'ân'da tekrar eden ifadelerin hepsi için olmasa da bazı tekrarların Türk okuyucusu için çok da bir anlam ifade etmediğini düşünmekteyiz. Bunun için metnin

[19] Bakara 2/158.

[20] Bakara 2/238-239.

[21] Erdoğan Baş, *Kur'ân'ın Üslubu ve Tekrarlar* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003); Ali Erbaş, *Kur'ân'daki Tekrarlar ve Hikmetleri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020).

akıcılığını bozduğunu düşündüğümüz bazı tekrarlara tercümede yer vermemeye karar verdik.

Örnek:

Oruçtan ve ramazan ayından bahseden Bakara suresinin 184. ve 185. ayetlerinde hasta ve yolcu olanların oruç tutmayabileceklerine dair ruhsatı belirtmek için her iki ayette de birbirinin neredeyse aynı şekilde "فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ" *"Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar"* ve "وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ" *"Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun"* ifadeleri geçmektedir. Biz bunlardan yalnızca birine yer vermeyi tercih edeceğiz.

2. Dil ve Gramer Farklılığından Kaynaklananlar

Son ilahi kitap olan Kur'ân, ilk muhataplarının dili olan Arapça olarak ve o dilin kendine has gramer kuralları gözetilerek nazil olmuştur. İlk muhataplar açısından avantaj olan bu durum anadili Arapça olmayan dolaylı muhataplar için ilahi mesajlara ulaşmada bir engel teşkil etmektedir. Kur'ân'ın diğer dillere yapılan tercümelerinde de bu durum farklı sorunlara yol açmaktadır. İlahi mesajların tıpkı ilk muhataplarına olduğu gibi bugünün Türkiye'sindeki muhataplarına da aynı etkiyi yapabilmesi amacıyla imkanlar dahilinde gözeteceğimiz hususlar şunlar olacaktır.

2.1. Arapça Türkçe Vurgu Farkı

Arapça ve Türkçe'de cümledeki vurgu yeri farklı olduğu için Arapça'da vurgulu olan bir cümle aynen Türkçe'ye tercüme edilince devrik cümle haline gelmektedir. Biz bunu dikkate alarak cümlelerin ve kelimelerin sıralamasını Türkçe'ye göre yeniden düzenleyeceğiz.

Bir cümlede anlamına ya da anlatımına önem verilen sözcük, diğerlerinden daha vurgulu şekilde söylenir. Cümle türlerine göre vurgulu sözcük ya da sözcüğün yeri değişebilir. Buna göre:

1. Fiil cümlelerinde vurgu, yüklemden önceki kelime ya da kelime grubu üzerindedir.

Ankara'dan dün **babam** geldi. (Özne vurgulanmış)

Babam Ankara'dan **dün** geldi. (Zaman tümleci vurgulamış)

Babam uçaktan **sevinç içinde** indi. (Durum tümleci vurgulamış)

Babam dün **Ankara'dan** geldi. (Yer tümleci vurgulanmış)

Babam dün Ankara'dan **uçakla** geldi. (Vasıta tümleci vurgulanmış)

Babam dün **uçağı** beklemiş. (Belirtili nesne vurgulanmış)

2. İsim cümlelerinde vurgu, yüklem üzerinde bulunur.

Geçen yıl bu zamanlar **İzmir'deydim**.

Bu kitapların hepsi **senin**.

3. Soru cümlelerinde vurgu, iki türlüdür:

3.1. Soru sözcüğünün bulunduğu soru cümlelerinde vurgu, soru sözcüğü üzerindedir.

Bu soruyu **kim** çözecek?

Bu yıl, tatile **nereye** gideceksiniz?

Yazarın **hangi kitaplarını** okudunuz?

3.2. "mı-mi" sözcüğünün bulunduğu soru cümlelerinde vurgu, "mi" sözcüğünden önceki sözcüktedir.

Ayşe **dün** mü tatile gitti?

Ayşe dün **tatile** mi gitti?

Önemli: Cümlede vurgulanmak istenen sözcük, yukarıdaki istisna cümlelerin dışında, yükleme yaklaştırılarak vurgulanır.

Babam uçakla Ankara'dan **dün** geldi.

Babam dün uçakla **Ankara'dan** geldi.

Dün Ankara'dan uçakla **babam** geldi.

Babam Ankara'dan dün **uçakla** geldi.[22]

Türkçe cümlelerde durum bu iken Arapça cümlelerdeki vurgu hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Kasr (tahsis ve sınırlandırma) ifade eden cümleler: Anlam ve mesajların muhataba istenen şekilde ulaştırılmasına büyük önem veren belagat uzmanlarına göre "kasr, belirli bir yöntem kullanarak herhangi bir şeyi başka bir şeye tahsis edip onunla sınırlandırmaktır" ki, bunun için kullanılan yöntem ve edatlar şu dört kısma ayrılmaktadır:

1. Cümlede sonradan gelmesi gerekeni öne almak (Takdîmu ma hakkuhu et-te'hîr): Bu durumda, "sınırlandırılan" kelime öne alınan kelime olur ve doğal olarak bu kelime vurgulanır. Bu da üç şekilde yapılır.
   a. Mefulün fiilden önce getirilmesi: "محمدًا أكرمتُ" "Muhammed'e ikramda bulundum." Burada Muhammed kelimesi vurgulanarak yapılan ikramın onun ile sınırlı olduğu ve başkasına ikramda bulunulmadığı belirtilmektedir.

[22] Bk. Halit Dursunoğlu; "Türkiye Türkçesinde Vurgu", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1, (2006), 267-276.

b. Câr ve mecrurun fiilden önce getirilmesi: "وإلى الله ترجع الأمور" "İşler sadece Allah'a dönüp dayanır." Burada öne alınan car ve mecrurla, işlerin dönüp dolaşacağı yegâne merciin Allah olduğu vurgulanmaktadır.

c. Hal olan kelimeyi fiilden önce getirmek: "مُبكّرا خرجتُ إلى عملي" "Sabah işime erkenden gittim." Burada halk olan "mübekkiran" kelimesinin öne alınmasıyla, işe gidilen zamanın sabahın erken vakti olduğu vurgulanmıştır.

2. Olumsuzluk ve istisnâ: Bu durumda sınırlandırılan kelime istisna edatından sonraki kelime olur ki, doğal olarak bu kelime vurgulanır. Örnek: "لا يعلم الغيب إلا الله" *"Gaybı sadece Allah bilir"*

3. "إنَّمَا" Edatı: Bu edatla vurgulanan kelime edata bitişik olan değil, haber konumunda sonradan gelendir. Örnek: "إنَما المؤمنون إخوة" *"Müminler ancak kardeştirler"* Yani birbirlerine karşı durumları bundan başka olamaz.

4. "لا", "لكنّ" veya "بل" edatlarıyla yapılan atıflar: Atıf "lâ" edatıyla yapılırsa, kendisinde sonra gelen kelimeye karşılık zikredilen önceki kelime vurgulanmış olur. Atıf "lâkinne" veya "bel" edatlarından biriyle yapıldığında ise bu iki edattan sonra gelen kelime vurgulanır.[23]

Biz bu projemizde ayetleri tercüme ederken iki dil arasındaki cümledeki vurgu yerinin farklı olmasını dikkate alacağız.

Örnek-1: Fatiha suresinin 6. ve 7. ayetleri Mehmet Okuyan mealinde birleştirilmiş ancak cümlelerin sıralaması değiştirilmediği ve cümle yüklem ile bitmediği için devrik olmuştur.

6,7. Bizi doğru yola, nimet verdiklerinin yoluna ulaştır; gazaba uğratılmışların ve sapkınların yoluna değil.

Diyanet Vakfı mealinde ayetler ayrı ayrı tercüme ettiği için anlam bütünlüğü daha çok bozulmuş:

6. Bize doğru yolu göster. 7. Kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu; gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil!

Biz ise cümlede esas vurgulanan öğe olduğu için Kur'ân'da önce zikredilen "Kendilerine nimet verilenler" grubunu Türkçede vurgu yeri cümle sonu olduğu için sona alınarak tercüme edilmiştir:

"Bizleri doğru yola yani seni öfkelendirenlerin ve senin hak yolundan sapanların yoluna değil de kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yoluna ulaştır."

[23] Bk. Kadri Yıldırım, "Arap Dilinde "Nebr" (Vurgu)" *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12, (2003) l63-191.

2.2. Ataerkil Dili Terk Etmek

Günümüz insanlarının pek çoğunun Kur'ân'a mesafeli olmasının sebeplerinden bir tanesi de onda ataerkil bir dilin hâkim olmasıdır. Birkaç istisna ayeti çıkardığımızda genelde hep erkeklerin muhatap alındığını ve kadınlar hakkında gaib zamirlerinin kullanıldığını görürüz. Bazıları tarafından yadırganan bu durum aslında Kur'ân'ın nazil olduğu dönemin ve toplumun yapısı göz önüne alındığında son derece normal karşılanmalıdır. Biz günümüz insanının algılarına daha iyi hitap edeceğini düşünerek Kur'ân'da mevcut olan erkek ağırlıklı dili terk ederek bu konuda nötr bir dil kullanmayı tercih edeceğiz.

Örnek-1:

عَ فَتَابَ اَنْفُسَكُمْ تَخْتَانُونَ كُنْتُمْ اَنَّكُمْ اللهُ عَلِمَ لَهُنَّ لِبَاسٌ وَاَنْتُمْ لَكُمْ لِبَاسٌ هُنَّ نِسَائِكُمْ اِلٰى الرَّفَثُ الصِّيَامِ لَيْلَةَ لَكُمْ اُحِلَّ مِ الْاَسْوَدِ الْخَيْطِ مِنَ الْاَبْيَضُ الْخَيْطُ لَكُمُ يَتَبَيَّنَ حَتّٰى وَاشْرَبُوا وَكُلُوا لَكُمْ اللهُ كَتَبَ مَا وَابْتَغُوا بَاشِرُوهُنَّ فَالْئٰنَ عَنْكُمْ وَعَفَا لَيْكُمْ اٰيَ اللهُ يُبَيِّنُ كَذٰلِكَ تَقْرَبُوهَا فَلَا اللهِ حُدُودُ تِلْكَ الْمَسَاجِدِ فِي عَاكِفُونَ وَاَنْتُمْ تُبَاشِرُوهُنَّ وَلَا الَّيْلِ اِلَى الصِّيَامَ اَتِمُّوا ثُمَّ الْفَجْرِ نَ يَتَّقُونَ لَعَلَّهُمْ لِلنَّاسِ اٰتِهٖ

"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun. Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın. Allah, kendine karşı gelmekten sakınsınlar diye, âyetlerini insanlara böylece açıklar."[24]

Oruç tutulan günlerde karı koca arasındaki cinsel ilişki hakkındaki hükümleri açıklayan bu ayette doğrudan erkekler muhatap alınmış ve onlar hakkında "اَنْتُمْ" ve "كُمْ" zamirleri kullanılırken kadınlar hakkında "هُنَّ" zamiri kullanılmıştır. Bu itibarla bir bu ayeti kadın ve erkeği eşit derecede muhatap alan nötr bir dille şu şekilde çevirmeyi uygun görmekteyiz:

"*Oruç tuttuğunun günlerin gecesinde eşlerin (cinsel birleşme amacıyla) birbirlerine yaklaşmaları helâl kılındı. Nasıl kadınlar erkekler için örtü ise erkekler de aynı şekilde kadınlar için örtüdür. Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizleri affetti. Artık eşler birbirlerine yaklaşsınlar ve Allah'ın kendileri için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arasınlar. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için.*

[24] Bakara 2/187.

Sonra da akşama kadar orucu tam tutun. Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşler cinsel birleşme amacıyla birbirlerine yaklaşmasınlar. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın. Allah, kendine karşı gelmekten sakınsınlar diye, âyetlerini insanlara böylece açıklar."

Örnek-2:

Bu konudaki ikinci örneğimiz talak/boşanma konusunda bahseden şu ayettir:

مَ بِهٖ يُوعَظُ ذٰلِكَ بِالْمَعْرُوفِۗ بَيْنَهُمْ تَرَاضَوْا اِذَا اَزْوَاجَهُنَّ يَنْكِحْنَ اَنْ تَعْضُلُوهُنَّ فَلَا اَجَلَهُنَّ فَبَلَغْنَ النِّسَاۤءَ طَلَّقْتُمُ وَاِذَا تَعْلَمُونَ لَا وَاَنْتُمْ يَعْلَمُ وَاللّٰهُ وَاَطْهَرُۗ لَكُمْ اَزْكٰى ذٰلِكُمْ الْاٰخِرِ وَالْيَوْمِ بِاللّٰهِ يُؤْمِنُ مِنْكُمْ كَانَ نْ

"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın. Bununla içinizden Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere öğüt verilmektedir. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz."[25]

Biz bu ayetin çevirisine dair şöyle bir öneride bulunmaktayız:

"Eşler birbirlerinden boşandığı ve kadınlar bekleme sürelerini bitirdikleri zaman bu eşlerin kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, birbirleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın. Bununla içinizden Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere öğüt verilmektedir. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz."

2.3. Arapça Deyimlerin Türkçe Karşılıklarını Kullanmak

Kur'ân'da da zaman zaman kullanılan Arapça deyimler Türkler için bir anlam ifade etmemektedir. Bunların yerine Türkçede aynı anlamda kullanılan deyimleri kullanacağız. Mesela "odun hamalı", "başımın saçı tutuştu", "kemik gevşedi bende", "kazıklar sahibi", "kulakları üzerine ağırlık vurduk" gibi ifadelerin Türkçe konuşan bir insanın zihninde inşa ettiği anlamlar ile bunların orijinallerinin muhatabına ulaştırmak istediği anlamların örtüştüğünü söylemek mümkün değildir.[26]

Deyimsel ifadelerin anlaşılabilmesi için, kadim Arap kültür ve literatüründeki tarihsel arka planlarına, buradan hareketle de anlamlarına ulaşmak gerekmektedir. Bunun sonucunda; genelde "odun hamalı" diye tercüme edilen "حَمَّالَةَ الْحَطَبِ"[27] deyiminin; "iğrenç söylentilerin taşıyıcısı kadın" ve "dedikoducu kadın"; "bende kemik gevşedi" şeklinde

[25] Bakara 2/232.

[26] Abdülcelil Bilgin, *Kur'ân'daki Deyimler ve Zemahşeri'nin Keşşaf'ı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008), 2.

[27] Tebbet 111/4.

tercüme edilen "وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي" nin "yaşlandım"; yine aynı ayetteki "başımın saçı tutuştu" şeklinde tercüme edilen "وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ"[28] deyiminin "saçlarım ağardı"; "kazıklar sahibi" olarak tercüme edilen "ذُو الْاَوْتَادِ"[29] deyiminin "payidar mülk sahibi", "sarsılmaz bir saltanatın sahibi"; "kulakları üzerine ağırlık vurduk" diye tercüme edilen "فَضَرَبْنَا عَلٰى اٰذَانِهِمْ"[30] in "onları uyuttuk", "ağır bir uykuya daldırdık" anlamlarına geldiği görülecektir.[31]

Örnek-1:

Kalem suresinde ahiret hayatında kafirlerin hallerinden bahsedilirken kullanılan "يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ"[32] ifadesinin lafzi anlamına hiç değinmeden Türkçedeki benzer ifadesiyle "Bacakların birbirlerine dolandığı" veya "Bacakların bağının çözüldüğü" şeklinde tercüme edeceğiz.

2.4. Hurûf-ı Mukattaa'yı Tercüme Etmek

Kur'ân'da yirmi dokuz surenin başında yer alan ve bir kelime olarak değil de her biri ayrı ayrı isimleriyle telaffuz edilen bu harfler, Kur'ân'da anlamı konusunda en fazla görüşün ileri sürüldüğü ifadelerdir. Bu konuda en yetkili isim olan Hz. Muhammed'den nakledilen rivayetleri incelediğimizde muteber hadis kaynaklarında Kur'ân okumayı teşvik eden, okunan her harfi için on sevap verileceğini bildiren ve bu arada "elif lâm mîm"in tek harf değil üç harften oluştuğunu bildiren meşhur hadisin dışında[33] hurûf-ı mukattaaya dair herhangi bir açıklama bulunmadığını görmekteyiz.

Hakkında açıklayıcı sahih bir rivayetin bulunmaması sebebiyle özellikle Selef âlimlerinin başı çektiği bir gruba göre bu harfler, te'vilini sadece Allah'ın bildiği müteşâbih âyetlerden olup bu harfler üzerinde yorum yapılmamalı olduğu gibi okunarak geçilmelidir.[34] Ancak biz bu konuda Kur'ân'nın hidayet rehberi olarak gönderildiği, onda insanların anlamayacağı hiçbir şey bulunmaması gerektiği ön kabulünden hareketle Mevdudi tarafından dile getirilen görüşü tercih etmekteyiz. Ona göre; hurûf-ı mukattaa Kur'ân'ın nazil olduğu dönemde Arap edebiyatında yaygın bir kullanıma sahip olduğu için o dönemde herkes bu harflerin anlam ve önemini bilmekteydi. Bu sebeple de bu tür harflerin Kur'ân'da

[28] Meryem 19/4.
[29] Sâd 38/12, Fecr 89/10.
[30] Kehf 18/11.
[31] Bk. Veli Ulutürk, *Kur'ân'da Temsili Anlatım* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995); Şadi Eren, *Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller* (İstanbul: Işık Yayınları, 2002); Faruk Gürbüz, *Tercüme Problemleri ve Mealler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004); Şahin Güven, *Kur'ân'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu* (İstanbul: Denge Yayınları, 2005).
[32] Kalem 68/42.
[33] Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 16.
[34] Bk. Abdullah Önder, "Hurûf-u Mukatta'a", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 5 (Nisan 2019), 97-116.

kullanılmasına karşı çıkan veya sorular yönelten olmamıştır. Ancak zamanla bu harflerin kullanılmalarının terk edilmesi sebebiyle müfessirler bu harfleri açıklama konusunda güçlük yaşamaya başlamışlardır.[35] Bu sebeple biz de bu harflerin günümüzde çoğu mealde olduğu gibi sadece okunuşlarının yazılarak geçilmesinin günümüz Türkiye'sindeki insanlar için hiçbir anlam taşımayacağını düşünerek onların yerine "Ey insanlar, şimdi size söylenilecekleri iyi dinleyin!" şeklinde bir uyarı cümlesi yazmayı uygun görmekteyiz.

3. Zaman ve Mekân Farklılığından Kaynaklananlar

3.1. Ayetin Bağlamlarını Tam İfade Etmek

Televizyon spikeri ile radyo spikerlerinin kullandıkları kelime sayısı farklıdır. Ashab, Kur'ân'ın indiği ortamı televizyondan izlerken sonraki nesiller radyodan dinleyenler gibidir. Kur'ân'daki kelimeler murad-ı ilahiyi anlamak için kifayet etmemektedir. Bu sebeple bol miktarda ayetin bağlamını açıklayıcı ifadelere yer vereceğiz. Hz. Muhammed'in risâlet döneminde vuku bulan olaylar üzerine nazil olan Kur'ân ayetleri, ilk muhatapları tarafından yazılıp bitirilmiş bir kitap şeklinde değil, kendilerinin de içerisinde oldukları interaktif bir süreç olarak algılanmıştır. Bu yüzden sahabiler, Allah'ın ayetlerde kastettiği muradı en doğru bir biçimde anlama ayrıcalığına sahiplerdi. Ancak sonraki dönemlerde yaşayan bizim gibi dolaylı muhataplar böyle bir ayrıcalıktan yoksundur. Bu yüzden Kur'ân âyetlerini anlama çabasında da bağlam oldukça kritik bir öneme sahiptir. Dolayısıyla bağlamın gözetilmesi elzemdir. Bu durum göz ardı edildiğinde keyfilik başlar ve her dini grup/fırka kendi görüşünün doğruluğunu ispat etmek için Kur'ân'da geçen herhangi bir ibareyi kendileri lehinde delil olarak göstermeye çalışır. Örneğin; *"...sermayeniz sizindir..."*[36] ifadesinin kapitalizme; *"...sizden olan idarecilere de itaat edin!..."*[37] ifadesinin diktatörlüğe; *"Onların işleri, aralarında danışma iledir."*[38] ifadesinin ise parlamenter sisteme işaret olduğunu söyleyenlerin durumu kısmen böyledir.[39] Kıyamet Sûresi tamamen kıyamet ve ahiret ahvalinden bahsetmekte iken, 16-19. âyetlerden oluşan bölümün vahyin gelişi anında Peygamberimizin durumundan bahsettiği şeklinde yorumlanması, bazı

[35] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* 1:48.

[36] Bakara 2/279.

[37] Nisâ 4/59.

[38] Şûrâ 42/38.

[39] Jansen, J. J. G., *Kur'ân'a Bilimsel-Filolojik-Pratik Yaklaşımlar,* çev. Halilrahman Açar (Ankara: Fecr Yayınevi, 1993), 175.

Rafızilerin bu âyetlerden önceki bir bölümün Kur'ân'dan çıkarılmış olduğunu iddia etmelerine sebep olmuştur.[40]

Örnek-1:

وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ…

"…yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez."

A'râf Sûresinin 31. âyetinde geçen bu ifade devamlı surette, "Gereksiz yere para, zaman, emek vb.ni harcama, savurganlık"[41] şeklinde tarif edilen israf kelimesi ile tercüme edilmektedir. Oysa bu âyeti, bağlamını dikkate alarak okuduğumuzda ise karşımıza bambaşka bir anlam çıkmaktadır. Ayetin yanlış anlaşılmasının sebeplerinin başında Arapça kökenli "isrâf" kelimesinin Türkçeye geçerken anlam daralmasına uğrayarak sadece yukarıda aktardığımız anlamda geçmesidir. Arapça sözlüklere baktığımızda bu kelimenin pek çok manaya geldiğini aktarmaktadır. Onlardan en meşhuru ve önemlisi, konumuzun da merkezini oluşturan 'haddi aşma' anlamıdır. Bu kelimenin açıklamasında "مجاوزة القصد" yani "orta yolun ihlal edilmesi"[42] ve "تجاوز ما حُدَّ لك" yani "sana çizilen sınırı aşmandır"[43] ifadeleri kullanılır. Fîrûzâbâdî, "İnsanın yapmış olduğu herhangi bir fiilde haddi aşmasıdır" şeklinde tarif etmekle birlikte bu kavramın infakla ilgili kullanımının daha meşhur olduğunu belirtmektedir.[44] İsraf kavramı hem ifrat hem de tefrit anlamında haddi aşmayı ifade etmektedir.[45] Bu âyetin nüzul sebebi ile sibak ve siyakını göz önüne alarak değerlendirdiğimizde bambaşka bir anlam dünyası karşımıza çıkmaktadır.

Cahiliye döneminde bazı Arap kabileleri hac ibadetini yaparken ancak ölmeyecek kadar yemek yerler ve ayrıca yağlı yemekleri kendilerine yasak kabul ederlerdi. Kendilerince bu surette hac ibadetine verdikleri önemi göstermiş oluyorlardı. Müslümanlar da biz bunu yapmaya daha layığız diyerek aynı adeti devam ettirmek istediler.[46] İşte bunun

---

[40] Süyûtî, *el-İtkân*, 3:376-377.

[41] https://sozluk.gov.tr/.

[42] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 3: 1996; Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1975), 23:428.

[43] Ebû Mansûr Muhammed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, thk: Muhammed Avz Murib (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 2001), 12:276; Zebîdî, *Tâcü'l-arû*s, 23:428.

[44] Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *Besâir zevi't-temyîz fî letâifi'l-kîtâbi'l-azîz,* thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: İhyâu't-turâsi'l-islâmiyyî, 1416/1996), 2:105.

[45] Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk: Safvan Adnân ed-Dâvûdî, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1412), 407-408. Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 1:294.

[46] Zemahşerî, *el- Keşşâf*, II, 76; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XIV, 62; Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân*, thk: İsâm b. Abdi'l-Muhsin el-Humeydan (ed-Dammâm, Dâru'l-Islâh, 1412/1992), 191.

üzerine inen âyette Allah insanlara helal ve haram kılma yetkisinin kendisine ait olduğunu ve gereksiz yere kendilerini sıkıntıya sokmamaları gerektiğini bildirmek için "Hac günlerinde de yiyin, için; fakat helal yiyecekleri kendinize haram kılmak suretiyle aşırıya gitmeyin. Çünkü Allah, yetkilerini aşarak helali haram kılanları sevmez." buyurmuştur[47] Ayrıca Kur'ân'da helal ve haram kılma yetkisinin mutlak surette Allah'a ait olduğunu beyan eden başka âyetler de bulunmaktadır.[48]

Kur'ân'ın indiği dönemi ve özellikle A'raf sûresinin nazil olduğu Mekke dönemini düşündüğümüzde inen bu âyetin toplumun yaptığı yemek israfından ziyade itikadi bir konu olan helal ve haram kılmada otoritenin kim olduğundan bahsetmesi daha tutarlı görünmektedir.

Bizim bu ayetin tercümesine yönelik tercihimiz şu şekilde olacaktır:

"Ey insanlar! Yüce Yaratıcınıza karşı kulluk görevlerinizi yerine getirirken giyim ve kuşamınıza dikkat edin! Allah'ın hakkında yasaklayıcı bir hüküm bildirmediği şeyleri kendi kendinize haksız yere haram kılmayın. Helal olan gıdalardan yiyin içiniz ve helal gıdaları haram saymak suretiyle haddinizi aşmayınız. Çünkü Allah, kullarından haddini aşanları sevmez."

3.2. Cahiliye Dönemi Uygulamaları

Günümüz Türkiye'sindeki insanlar için Kur'ân ayetlerinde kendilerinde bir karşılık bulmayan ayetlerden bazıları da bazı cahiliye dönemi uygulamalarından bahseden ayetlerdir. Bu ayetler cahiliye dönemi uygulamalarını bilen insanlar için önemli ve anlamlı olmakla birlikte bu uygulamalardan haberi olmayan kişiler için boşlukta kalmaktadır. Bu sebeple Kur'ân'ın metninin tarihsel, mesajının ise evrensel olduğu ön kabulünden hareketle Kur'ân'ın metnine değil mesajına sadık kalmayı tercih edeceğiz.

Örnek-1: Müşriklerin Kendilerince Haram Kıldığı Hayvanlar

مَا جَعَلَ اللهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلٰكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللهِ الْكَذِبَ وَاَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ

"Allah, ne "Bahîre", ne "Sâibe", ne "Vasîle", ne de "Hâm" diye bir şey meşru kılmamıştır. Fakat, inkâr edenler Allah'a karşı yalan uyduruyorlar. Zaten çoklarının aklı da ermez."[49]

---

[47] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, thk: Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 12:394.

[48] Mâide 5/87.

[49] Mâide 5/103.

İslâm dini gelmeden önce cahiliye dönemi Arapları belirli özelliklere sahip olan evcil hayvanlarının kesilerek etlerinin yenilmesini ve herhangi bir şekilde kullanılmasını haram sayar ve onları putlar adına serbest bırakırlardı. Câhiliye dönemi Arapları, beş kere doğuran ve beşinci yavrusu da dişi olan devenin kulağını yararak onu salıverirler ve artık onun sütünü sağmazlar, üzerine yük koymazlar ve kendileri de binmezlerdi. Bu hayvana kulağı yarıldığı için "bahîre" adını verirlerdi. Başına bir sıkıntı gelen kişi: "Bundan kurtulursam devem "sâibe" olsun" diye adakta bulunur, sıkıntıdan kurtulduğunda ise adağını yerine getirmek üzere bir deveyi putlar adına serbest bırakır, sütünden de sadece misafirler yararlanabilirdi. Bir koyunun kuzusu dişi olursa kendilerinin, erkek olursa tanrılarının olurdu. Eğer koyunun ikiz yavrusu olur ve biri erkek diğeri dişi olursa buna "vasîle" derler ve dişi kuzudan dolayı erkek kuzuyu da kurban etmezlerdi. Erkek bir deve on yıl damızlık görevini dölleyen erkek deveye "hâm" adını vererek serbest bırakırlar, bütün sulardan ve meralardan yararlanmasına müsaade ederlerdi.[50]

Bu ayette, Kur'ân'ın nazil olduğu dönemde ilk muhatapları olan cahiliye Arapları tarafından iyi bilinen bu yanlış uygulama zikredilmektedir. Ayette verilmek istenen mesaja baktığımızda ise; Allah'ın resulleri aracılığıyla bildirdiği ilahi vahiyde belirtilmeyen şeyleri sanki Allah'ın bir isteğiymiş gibi göstermenin Allah'a atılmış bir iftira olduğuna dikkat çekilmekte; ardından bu tür yanlış inanış ve uygulamaların halk arasında ne kadar köklü ve yaygın olursa olsun gerçekte hiçbir geçerliliklerinin olmadığı hatırlatılmakta ve din anlayışlarını taklitçi ve eleştirel bilinçten yoksun bir düşünce üzerine kuranlar tenkit edilmektedir.

Örnek-2: Evlerine Arkalarından Girmek:

"Sana hilâlleri soruyorlar. De ki: "Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. Erdemlilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat erdemlilik kişinin Allah'a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin; Allah'a saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz."[51]

Câhiliye dönemindeki Araplar arasındaki bir geleneğe göre insanlar ihramlı iken veya daha başka bazı dinî gerekçelerle evlerine girmezler; girmeleri gerektiğinde ise evlerin kapılarından değil de arka taraftaki bir pencereden veya duvarda açtıkları bir delikten içerir girerlerdi. Ayrıca yaptıkları bu işin iyi ve erdemli bir davranış olduğuna inanırlardı.[52] Bu ayette zikredilen bazı durumlarda evlere kapılardan değil de arka taraflardan girmenin iyi bir davranış olduğu inancı ve uygulaması günümüz insanları için hiçbir anlam

[50] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 12:446-447.
[51] Bakara 2/189.
[52] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 5:285-286

taşımamaktadır. Asıl iyi ve erdemli davranış, bu tür anlamsız geleneklerin tekrarı değil, her işini Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınma bilinci içinde yapmaktır. Bu yüzden bizim yapacağımız çeviride ayette verilmek istenen mesajlar olarak gösterilen Hz. Peygamber'e onun risâlet göreviyle alakalı olmayan sorular sorulmasının yersizliğine ve hiçbir sağlam gerekçeye dayanmayan geçersiz ve yaygın uygulamaların terk edilmesi gerektiğine vurgu yapan bir ifade tercih edilecektir.

3.3. Somutlaştırılan Soyut Kavramları Tekrar Soyut İfade Etmek

7. yüzyılda bilim yeterince gelişmediği için insanların günlük hayatlarında karşılaştıkları olayların gerçekleşme şekillerini açıklamakta yetersiz kalmaktaydı. Bu sebeple insanlar anlamakta ve anlamlandırmakta zorlandıkları olayların gerçekleşmesini gözle göremedikleri birtakım varlıklar tarafından gerçekleştirildiğine inanmaktaydılar. Örneğin sara/epilepsi nöbeti geçiren bir kişinin bir cinin etkisiyle böyle bir rahatsızlık geçirdiğini veya atmosfere girerek sürtünmeden dolayı aşırı ısınarak yanan göktaşlarının semadan haber çalmaya çalışan cinleri kovalamak amacıyla atılmış taşlar olduklarına inanıyorlardı. O dönemin insanlarına inen Kur'ân'da bazı konuları açıklarken onların bu algılarına uygun bir dil kullanmıştır. Ancak günümüzde bilimin günlük hayatımızda karşılaştığımız olayların sebeplerini detaylı bir şekilde açıklamasıyla Kur'ân'daki bazı ifadeler bugünün insanları için doğruluğu sorgulanır hale gelmiştir. Bu amaçla biz de 7. yüzyılda bazı olayları açıklamak için kullanılan cin ve melek gibi kavramlar yerine Kur'ân'ın mesajlarını aktarmaya yardımcı olan günümüz bilimsel gerçekliklerine uygun ifadeler kullanmayı tercih edeceğiz.

Sonuç

Allah'ın bir peygamber aracılığıyla insanlarla kurduğu son iletişim Kur'ân'dır. İlahi hikmet gereği son peygamber 7. yüzyıl Arabistan Yarımadası'nda çıkmış ve doğal olarak ona vahyedilen ilahi hitap hem onun ve hem de onun çevresinde yaşayan insanların dili olan Arapça olmuştur. Yine bunun zorunlu bir sonucu olarak Kur'ân'ın metni şekillenirken ilk muhatapların bilgi, görgü, tecrübe ve kültür seviyeleri göz önüne alınmıştır. Başka bir ifadeyle Kur'ân'da verilmek istenen evrensel ilahi mesajlar, tarihsel argümanlar kullanılarak verilmiştir. Bu açıdan biz de Kur'ân'ın lafzının (en azından bir bölümünün) tarihsel, mesajının ise evrensel olduğu kanaatine vardık. Hal böyle olunca 7. yüzyıl Arabistan Yarımadası'nda yaşayan insanlara hitap eden bir metnin 21. Yüzyıl Türkiye'sinde yaşayan insanlara aynı şekilde sunulması Kur'ân mesajlarının insanımız üzerindeki etkisini azaltmaktadır.

Çözüm olarak klasik meallerde okuyucu için sıkıcı olduğuna inandığımız metnin akıcılığını bozan unsurları yeni bir bakış açısıyla değerlendirerek günümüz okuyucusu için daha akıcı bir metin hazırlamayı hedeflemekteyiz. Bunun yanı sıra yine klasik meallerde Arapçanın kendine has dil ve gramer farklılığından ve Kur'ân'ın nazil olduğu zaman ve mekân farklılığından kaynaklanan hususları günümüz Türkçesine uyarlayarak Kur'ân'ın evrensel mesajlarını okuyucuya daha etkili olarak ulaştıracağımızı düşünmekteyiz.

Kaynakça

Ata, Özlem. "Türkçe Söyleyişte İltifat Sanatı". *Kitap ve Hikmet* 29 (Nisan-Haziran 2020), 88-92.

Baş, Erdoğan. *Kur'ân'ın Üslubu ve Tekrarlar*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.

Bilgin, Abdülcelil. *Kur'ân'daki Deyimler ve Zemahşeri'nin Keşşaf'ı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.

Birışık, Abdülhamit. "Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi". *İslâmî İlimlerde Metodoloji – IV Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri*. ed. İlyas Çelebi. 17-105. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.

Dursunoğlu, Halit. "Türkiye Türkçesinde Vurgu". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2006), 267- 276.

Erbaş, Ali. *Kur'ân'daki Tekrarlar ve Hikmetleri.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Eren, Şadi. *Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller*. İstanbul: Işık Yayınları, 2002.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed. *Tehzîbu'l-luga*. thk: Muhammed Avz Murib, 8 cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 2001.

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed. *Besâir zevi't-temyîz fî letâifi'l-kîtâbi'l-azîz*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Kahire: İhyâu't-turâsi'l-islâmiyyî, 1416/1996.

Gürbüz, Faruk. *Tercüme problemleri ve Mealler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.

Güven, Şahin. *Kur'ân'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*. İstanbul: Denge Yayınları, 2005.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânu'l-Arab*, 15 cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Baskı, 1414.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir. *Sirâcü'l-mürîdîn fî sebîli'd-dîn*. thk. Abdullah et-Tevrâtî. Mağrib: Dârü'l-Hadîsu'l-Kettâniyye, 1438/2017.

İbnü'l-Esîr, Ziyâüddîn. *el-Meselü's-Sâir*. thk. Ahmed el-Hûfî-Bedevî Tabâne. Kâhire: Dâru Nahdeti Mısr, trz.

Jansen, J. J. G. *Kur'ân'a Bilimsel-Filolojik-Pratik Yaklaşımlar.* çev. Halilrahman Açar. Ankara: Fecr Yayınevi, 1993.

Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân.* 7 cilt, İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.

Öge, Ali- Üren, Halil İbrahim. "Âyet Sayılarındaki İhtilafların Sûrelere Göre Tespiti". *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/2 (Aralık 2021), 915-954.

Önder, Abdullah. "Hurûf-u Mukatta'a I". İslami İlimler Araştırmaları Dergisi 5 (Nisan 2019), 97-116.

Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk: Safvan Adnân ed-Dâvûdî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1412.

Râzî, Fahreddin. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 3. baskı, 1420.

Süyûtî, Celâleddin. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. 4 cilt. thk. Muhammed ebu'l-Fazl İbrahim. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. thk: Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed. *es-Sünen*. 5 cilt. Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 2. baskı, 1395/1975.

Ulutürk, Veli. *Kur'ân'da Temsili Anlatım*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed. *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân*. thk: İsâm b. Abdi'l-Muhsin el-Humeydan. ed-Dammâm: Dâru'l-Islâh, 1412/1992.

Velâyetî, Kerîm. "Resûl-i Ekrem Zamanında Kur'ân'ın Cem'i ve Ayetlerin Tenâsübü". *İslami Araştırmalar Dergisi* 18/3 (2005), 237-249.

Yıldırım, Kadri "Arap Dilinde "Nebr" (Vurgu)" *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2003), l63-191.

Zakzûk, Mahmud Hamdî. *el-İslâm ve'l-İstişrâk.* Kahire: Dâru't-Tedâmun, 1404/1984.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaza. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1975.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed. *el-Keşşâf*. 4 cilt, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Baskı, 1407.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed. *Esâsu'l-belâğa.* Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.

Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 4 cilt. thk:Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1957.

İnternet Kaynakları

http://edebiyat.k12.org.tr/kavramlar/Üçüncü+Şahıs+Anlatıcı/68#_ftn1
https://www.turkedebiyati.org/anlatici-turleri-bakis-acilari/
https://sozluk.gov.tr/

KUR'ÂN'IN İNSANIN ZİHİN DÜNYASINI İNŞASI BAĞLAMINDA ANKEBÛT SÛRESİ'Nİ YENİDEN OKUMAK

Hasan KILIÇ*

Giriş

Kur'ân hitap ettiği kitlenin söz ve eylemlerini belirli bir süreç dâhilinde inşa eden ilâhî bir kelâmdır. İlk olarak Mekke'de başlayan ve yirmi üç yıla yayılan bu uzun soluklu süreç, İslâm toplumunun teşekkülüyle birlikte Medine'de nihayete ermiştir. Mekke, değişim ve dönüşümün zihinlerde gerçekleştiği, Medine ise özümsenen bilgilerin hayata aktarıldığı, insanın eğitim kazanımlarının test edilip değerlendirildiği zaman, mekân ve ortamı ifade etmektedir. Bu nedenle vahyin nüzûl sürecinin en fazla sürdüğü Mekke ortamını İslâm'ın dünya görüşünün, temel ilke ve değerlerinin tahkim edildiği ilâhî bir talim süreci olarak nitelendirmek mümkündür. Medenî sûrelere hâkim olan sade ve akıcı üslubun yanı sıra Mekkî sûrelerde ilâhî mesajların kıssa ve meseller gibi çok farklı anlatım teknikleri kullanılarak aktarılmasının temelinde de aynı şekilde insanın zihin kodlarında gerekli değişim ve dönüşümün gerçekleştirilmesi bulunmaktadır.

Mekke'nin son dönemlerinde nâzil olan Ankebût Sûresinin de İslâm'ın dünya görüşünü, hayatın anlam ve amacını şekillendiren ilke ve prensiplerden oluştuğu göze çarpmaktadır. Müşriklerin baskılarının çok şiddetlendiği hicrete yakın bu zaman diliminde sûre imanın mahiyetini, temel değer ve ilkelerini içselleştirme hususunda Müslümanların kararlılığını pekiştirmekte; ayrıca Medine'deki yeni ortam, şartlar ve muhataplar karşısında takip etmeleri gereken ideal hareket tarzını belirlemektedir. Bu çerçevede ilâhî rıza uğruna çekilen zorluk ve sıkıntıların imanın gereği oluşu, insanın aileden başlamak üzere farklı inanç grup ve topluluklarıyla münasebeti, dünya-âhiret hayatının mukayesesi, Hz. Peygamber'in risaletinin ispatı, fıtratın tevhid inancını kabule yatkınlığı gibi konuların her

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, hkilic@comu.edu.tr

biri sûrede insanın duygu ve düşüncesini inşa eden, onu eylemde bulunmaya hazır hale getiren bakış açısıyla ele alınmaktadır. Bu konular irdelendiğinde sûrenin hayatın amaç ve gayesi, inançsızlık problemi, gelecek kaygısı başta olmak üzere günümüz insanının en temel sorunlarına, anlam arayışlarına çözümler üreten mesajlar ihtiva ettiği göze çarpmaktadır. Çalışmada bu bakımdan Ankebût Sûresinin nüzûl sürecinde sunduğu mesajları yeni bir okumayla günümüz insanının zihin dünyasına hitap edecek şekilde güncelleştirmeyi amaçlanmaktadır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için âyetleri anlamlandırma ve yorumlamada Hz. Peygamber'in sîreti, sûrenin nazil olduğu ortam ve zaman daima göz önünde tutulacaktır. Ayrıca klasik kaynaklarla birlikte modern tefsirlerdeki bilgi ve görüşler, mukayeseli olarak tümevarım yöntemiyle değerlendirilecek, böylelikle çağımız insanının anlam arayışına katkı sunan birtakım tespitlere ulaşılacaktır.

1. Sûrenin Nüzûl Zamanı ve Ortamı

Müfessirlerin çoğunluğu Ankebût Sûresi'nin tamamının Mekkî olduğu görüşünü benimsemekle birlikte[1] sûrenin nüzûl zamanına yönelik birtakım farklı rivayetler de bulunmaktadır. Bu rivayetler çerçevesinde sûrenin ilk on âyete kadarki bölümü Medine'de inzâl edilmekle birlikte geri kalan âyetlerinin Mekkî olduğu veya tam aksine ilk on âyet dışında sûrenin Medine'de indirildiği şeklindeki bilgiler, konuyla ilgili ön plana çıkan farklı görüşlere örnek gösterilebilir.[2] Sûrenin Mekkî olduğu kanaatini paylaşanlar nüzûl zamanı olarak Mekke'nin son dönemlerine işaret etmekte; akabinde nâzil olan Mutaffifîn sûresinden sonra hicretten önceki nüzûl sürecinin sona erdiğine vurgu yapmaktadır.[3] Bu yorumlar birlikte değerlendirildiğinde sûrenin tarihî bakımdan Mekke ve Medine dönemleri arasındaki bir zaman dilimine ait olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.[4]

---

[1] Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, *Lübâbü't-teʾvîl fî meʿâni't-tenzîl*, thk. Abdüsselâm Muhammed Ali Şâhîn (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2010), 3/375; Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tûnus: Dârü't-Tûnisiyye, 1984), 20/199.

[2] Sûrenin nüzûl zamanıyla ilgili tartışmalar için bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Abdü'l-Maksûd b. Abdi'r-Rahîm (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2007), 4/274; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, thk. Ahmed Şemseddîn (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2009), 6/125; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, thk. Seyyid İmrân (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2012), 13/26; Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, thk. Seyyid b. İbrâhim b. Sâdık b. İmrân (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 4/268.

[3] İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 20/200.

[4] Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîrü'l-kebîr*, thk. Ahmed Füreyd (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003), 2/510; Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 4/250.

Sûreye ilişkin nakledilen sebeb-i nüzûl rivayetleri çerçevesinde aktarılan olaylar da bu kanaati pekiştirmektedir. Şöyle ki kaynaklarda müminlerin şiddetli bir imtihan sürecinden geçirileceği ilâhî yasasını hatırlatan ilk âyetlerin, iman ettiği halde Medine'ye hicretten geri kalanlar hakkında nazil olduğu belirtilmiştir. Rivayete göre müminlere hicret emri verildiğinde muhacirler, Mekke'deki kardeşlerine hicret etmedikçe imanın Allah nezdinde hiçbir değer ve kıymeti olmayacağını belirten bir mektup yazmışlar, onlar da bunun üzerine Medine'ye hicret etmek için yola çıkmışlardır. Ancak Mekke müşriklerinin engeliyle karşılaşınca hicret edemeden geri dönmek zorunda kalmışlardır. Bu olay üzerine Ankebût Sûresinin ilk on ayeti nazil olunca Mekke'deki Müslümanlar muhakkak surette hicret etme niyetiyle tekrar yola koyulmuş, onları takip eden müşriklerin saldırısı sebebiyle Müslümanların bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı ise kurtulmuştur.[5] İlk on âyetin Medine'de nazil olduğu düşüncesindeki müfessirlerin en önemli delili niteliğindeki bu rivayet aynı zamanda sûrenin nüzûl sürecinin Medine döneminin başlarında gerçekleştiğine işaret etmektedir. Bunun yanı sıra sûrenin onuncu âyetinde münafıkların tavır ve davranışları hakkında bilgi verilmesi, bazı âyetlerin Medine'de nâzil olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Ancak sûrenin ilk on ayeti bir bütün halinde ele alındığında münafıklardan bahsedilen kişilerin, kâfirlerin Müslümanlara uyguladığı baskı ve şiddetten korktukları için iki yüzlü bir tutum benimseyen kimseler olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir. Nitekim Mevdûdî (öl. 1979) bu hususa vurguda bulunarak, âyette söz edilen bu tür münafıklığın Medine'de değil de Mekke'de meydana gelmiş olabileceğinin altını çizmiştir. Ona göre Ankebût Sûresinin ihtiva ettiği konular göz önünde bulundurulduğunda sûre Mekke'deki son döneme değil, Habeşistan'a hicretten hemen önceki zaman dilimine işaret etmektedir.[6]

Mevdûdî'nin münafıklar hakkındaki bu tespiti gayet yerinde ve makul olmakla birlikte sûrenin Habeşistan'a hicret öncesinde nâzil olduğu fikri eleştiriye açıktır. Zira hiçbir müfessir sûreyi Habeşistan'a hicret öncesindeki şartlarla ilişkilendirmemiştir. Bu nedenle nakledilen rivayetlerle birlikte detaylı bir incelemeye tabi tutulduğunda sûrenin nüzûl sürecinin Müslümanların müşrikler tarafından Mekke'de çok şiddetli işkence ve baskılara maruz kaldıkları Mekke'nin son dönemindeki şartlarla yakından ilişkili olduğu göze çarpmaktadır. Bu dönemde Müslümanlara yönelik baskının gittikçe artması, Mekke'de

[5] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2010), 9/7; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâîkı't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2012), 3/403; Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl* (Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2010), 344.

[6] Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 4/221.

İslâm'ı layıkıyla yaşamayı adeta imkânsız hale getirmiş; bu nedenle de Müslümanlara yeni bir coğrafyaya hicret etme emri verilmiştir. Konuyla ilgili âyetler hicretin zorluk ve sıkıntılarını aşma noktasında Müslümanların azim ve kararlığını arttırmakta aynı zamanda da ilâhî rıza ile uyuşmayacak eylemler noktasında onlara çeşitli uyarılarda bulunmaktadır. Bu uyarıların bir kısmı hicret ettikleri Medine topraklarında farklı inanca sahip dinî topluluk ve gruplar karşısında sergileyecekleri tavır ve tutumlar hakkındadır. Hicreti teşvik eden beyanlarla birlikte Müslümanların Medine'deki yeni muhatapları hakkında çeşitli bilgilere yer verilmesi sûrenin Mekke'nin son dönemleri ile Medine'nin ilk dönemlerinde nâzil olma ihtimalini güçlendirmektedir.

2. Temel İlkelerin İnşası Bağlamında Sûreye İlişkin Mesajlar

Mekke'de nâzil olan diğer sûrelerde olduğu gibi Ankebût Sûresi'nin İslâm'ın dünya görüşünü şekillendiren çeşitli mesajlar ihtiva ettiği göze çarpmaktadır. Mekke insana söz, niyet ve eylem düzeyinde imanın gerektirdiği tavır ve tutumların özümsendiği, Medine'nin ise özümsenen bilgilerin pratiğe aktarılıp değerlendirildiği bir süreci nitelediği göz önüne alındığında her iki döneme ait izler taşıyan Ânkebût Sûresindeki ilâhî hakikatlerin çok daha etkili ve önemli olmasının sebebi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki sûre bir taraftan tevhid, nübüvvet ve âhiret olmak üzere İslâm'ın temel esaslarını pekiştirmekte, bir taraftan da insan hayatının amaç ve gayesini doğru bir şekilde anlamlandırmaya, gelecek kaygısının gidermeye yönelik mesajlara yer vermektedir. Ayrıca insanın en yakın çevresinden başlamak üzere farklı dinî grup ve kitlelerle ilişkinin kapsam ve sınırını belirleme de sûre çerçevesinde ele alınan konular arasındadır. Sûre bu bakımdan, İslâm'ın temel ilke ve değerlerini içselleştirme noktasında büyük önem taşıyan çeşitli mesajlar sunmaktadır. Bu mesajların insan hayatındaki önemini kavrayabilmek farklı âyetlerde zikredilen hakikatlerin Kur'ân perspektifinden bütüncül bir okumaya tabi tutulmasını gerektirmektedir.

2.1. Hayatın Zorluklarla Sınanmayı Gerektirmesi

Ankebût Sûresi bir bütün halinde ele alındığında vurgulanan en dikkat çekici mesaj; Müslümanların her hal ve durumda dinlerinde sebat göstermeleri, şartlar menfaatleri ve imanları arasında bir seçimde bulunmayı gerektirdiğinde tercihlerini daima dinlerinden yana kullanmalarıdır. Zira insanın imanı özümsediğinin en belirgin alameti, zorluk ve sıkıntılar karşısında ilâhî rıza ile uyuşmayacak davranışlar sergilemekten kaçınması; mümin kimliğini, duruşunu her daim muhafaza etmeye çalışmasıdır. Bu ilâhî yasa sûrenin ana teması niteliğindeki girizgâh cümleleriyle şu şekilde ifade edilmektedir: "*İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, "iman ettik" demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar? Andolsun ki biz, onlardan öncekileri de sınamıştık. Allah, elbette doğru olanları ve yalancıları mutlaka*

ortaya çıkaracaktır."[7] Mezkûr âyetler mümin olabilmek için yalnızca "inandık" diyerek sözlü bir iman ikrarında bulunmanın yeterli olmayacağını, imandaki samimiyetin Allah'ın insanları inançları uğrunda bazı zorluk ve güçlüklerle imtihan ettiğinde ortaya çıkacağını vurgulamaktadır. Bu süreçler ise insanın karşılaşabileceği yoksulluk, hastalık, ölüm ve savaş gibi bütün acı olayları, hatta yerine getirmek zorunda olduğu görev ve sorumluluklara katlanmayı da içine alacak kadar kapsamı geniştir.[8] Nitekim sebeb-i nüzûl çerçevesinde nakledilen rivayetlerin her birinde imtihan olgusunun farklı süreçlerle ilişkilendirildiği göze çarpmaktadır. Şöyle ki hicret etmenin zorluğunu göze almaktan kaçınan Mekkeli müminler, Hz. Ömer'in azatlı kölesi Mihca' b. Abdullah'ın Bedir'de şehit olmasına dayanamayan anne ve babası, müşriklerin işkencesinden bunalarak Hz. Peygamber'e sitemde bulunan zayıf müminler, ilâhî hitabın işarette bulunduğu farklı olay ve muhataplara örnek gösterilebilir.[9]

İlâhî hitabın muhataplarını belirlemede nüzûl döneminden yapılan bu iktibaslar hayatın olağan akışını bozan, insanı üzüntü, korku ve karamsarlığa sürükleyen her türlü durumun imtihan unsuru olabileceğine vurgu yapmaktadır. İbn Atıyye de (ö. 541/1147) bu çerçevede imtihan unsurlarının belli olaylarla ilişkilendirilerek tarihî nitelik arz etmesine rağmen mezkûr âyetlerin anlam ve muhtevasının evrensel olduğu görüşündedir. Ona göre Müslümanların esir alınma, düşmanlarından zarar görme ve bunun dışında hastalık gibi birtakım zorluklarla baş etme hususunda imtihana tabi tutulmaları, kıyamete kadar devam edecek bir süreçtir. Bu bakımdan Müslümanların düşmanlarından gördükleri zararlar ve çektikleri sıkıntılar, sahâbenin Mekke müşrikleri ile karşı karşıya kaldıkları musibet ve zorluklara benzemektedir.[10] Kurtubî (ö. 671/1273) İbn Atıyye'nin tarihî nitelikteki imtihan unsurlarının evrensel yönüne vurgu yapan bu görüşlerini, "Onun söyledikleri ne güzel! Gerçekten söyledikleri doğrudur" diyerek tasdik etmiştir.[11]

İnsanın zorluklarla sınanacağına vurgu yapan bu ifadelerde amaçlanan sadece evrensel mahiyetteki ilâhî bir hakikatin bildiriminden ibaret değildir. Bütün herkesin aynı yasaya tabi olduğu gerçeği aynı zamanda iman edenlerin zorluklarla mücadele konusunda

---

[7] el-Ankebût 29/2-3.

[8] Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 4/252-253.

[9] Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd el-Ferrâ el-Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, thk. Halid Abdurrahman el- Akk-Mervan Sevar (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1987), 3/460; Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2015), 2/203; Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr fî tefsîri'l-me'sûr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2010), 5/268-269.

[10] Ebû Muhammed Abdü'l-Hak b. Gâlib el-Endelüsî, *Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz*, thk. Abdü's-Selâm Abdü'ş-Şâfî Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2011), 4/305.

[11] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmiʿ li-ahkâmi'l-Kurʾân*, thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî (Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2014), 13/215.

azim ve kararlılıklarını arttırma hedefine yönelik bir teselli niteliğindedir. Zira sıkıntı ve acıların çok derinden hissedildiği bir anda başkalarının da benzer süreçlerden geçtiğinin bilinmesi, insanın üzüntü ve kederini azalttığı gibi kontrolsüz tepkiler vermesinin de önüne geçer. Bu nedenle Müslümanların zorluk ve güçlüklerle yüzleştikleri, korku ve dehşete kapıldıkları hemen hemen her durumda "*Yoksa siz, sizden öncekilerin durumu başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız*."[12] şeklindeki âyetlerle benzer hususlar tekrarlanmaktadır. Zikredilen bu âyetlerin Müslümanların hicretten sonra ekonomik zorluklar, dış tehlikeler ve Yahudilerin ihaneti gibi büyük meselelerle uğraştıkları bir zaman diliminde nâzil olduğu söylenebilir.[13] Bu bilgilerden ve nüzûl ortamından hareketle mezkûr âyetin Ânkebût Sûresindeki versiyonu bir taraftan Mekke'de türlü eziyet ve işkence altındaki müminleri teselli ederken bir taraftan da hicretle birlikte başlayacak yeni hayatın zorluklarına onları hazırlamaktadır.

Sûrede iman uğruna çekilen zorluk ve çileleri göğüslemenin cennete girmenin anahtarı olduğu şeklindeki evrensel ilâhî yasalar çeşitli örnekler çerçevesinde adeta somut hale getirilmektedir. Bu çerçevede geçmiş peygamberlerin Allah'ın vahyini tebliğ sürecinde karşılaştıkları zorluklar, kavimleriyle yaşadıkları sıkıntılı süreçler gözler önüne serilerek, Hz. Peygamber ve müminlerin çektikleri acı ve ızdıraplar konusunda yalnız olmadıkları mesajı verilmektedir. Özellikle Hz. Nûh'un kavmiyle yaşadığı mücadelenin kısa bir kesit halinde aktarıldığı âyetlerin ihtiva ettiği mesajlar bu bakımdan dikkat çekicidir. Kıssada ilk olarak Hz. Nûh'un yaşadığı ya da tebliğde bulunduğu süre bahis konusu edilmektedir. Bu çerçevede Hz. Nûh'un bin yıldan elli yıl daha az bir zaman kavminin arasında hayat sürdüğü bildirilmektedir.[14] Sayısal değerin dokuz yüz değil de bin yıldan elli yıl eksik şeklindeki terkiple ifade edilmesi lafız bakımından sayıyı arttırma ve çoğaltma amacına mebnidir. Zira bin kelimesi Arap dilinde çokluk ve abartı anlamı içermektedir.[15] Dolayısıyla bu bilgi Hz. Nûh'un, Hz. Peygamber ve müminlerden çok daha fazla bir süre kavminin hakaret ve eziyetlerine maruz kaldığını ortaya koymaktadır. Müteakip ifade ve âyetlerde Hz. Nûh'a kötü muamelede bulunan, inkârda direten müşrik toplumun tufan ile helâk olacağı, inananların ise felâha erip kurtulacağı bilgisinin paylaşılması da[16] göz önüne alındığında

[12] el-Bakara 2/214; Âl-i İmrân 3/142.
[13] Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 4/224.
[14] el-Ankebût 29/14.
[15] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/409; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 6/130; Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, thk. Adil Ahmed el-Mevcûd (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2010), 7/140.
[16] el-Ankebût 29/14-15.

kıssa tamamen nüzûl döneminde iman eden muhatapların sabır ve kararlılıklarını arttıran moral ve motivasyon kaynağı haline gelmektedir. Nitekim müşriklerin er geç hazin sonla yüzleşecek olmalarına karşın müminlerin kurtuluşa ereceği hakikati, muhakkak surette Mekkeli müşriklerin de zulümlerinin sona ereceği, zor günlerin ardından Müslümanları mutlu günlerin beklediği müjdesinin habercisidir. Bu durumda Müslümanlara düşen görev, zor günlerin geçici olduğu bilinciyle imanın gereği ve niteliği olan davranışları sürdürmeleridir.

Müminlere aşılanan bu moral ve motivasyonun esasında hicret etme fikrine zemin hazırlama amacı taşıdığı da söylenebilir. "*Ey iman eden kullarım! Benim arzım geniştir; O halde yalnız bana kul olmakta sebat edin*."[17] ifadesi Mekke halkından iman edenlere yönelik bir hitap olup, Medine'ye hicret etme emrini içermektedir.[18] Bunun sebebi ise Mekke ortamında müminlere karşı oluşan baskının İslâm'ın gereklerini yerine getirmeyi imkânsız hale getirmesidir. Hicret emri bu bakımdan Allah'a ibadetin mümkün olmadığı yerden kulluğun layıkıyla eda edildiği mekâna kavuşma arzu ve talebini ihtiva etmektedir. Böyle bir durum ilâhî rızaya ulaşma gayesiyle insanın yerleşik hayat düzenini bozarak evini, işini, aile ve yakın çevresini geride bırakması adeta belirsizliklerle dolu bir geleceğe yelken açması anlamına gelmektedir. Konuyla ilgili âyetler aynı zamanda insanı endişe ve karamsarlığa sürükleyen bu belirsizliklerle baş etme noktasında bazı ilâhî hakikatleri müminlere hatırlatmaktadır. Bu çerçevede ölüm gerçeği, insanın stres ve kaygısını yönetebilme noktasında vurgu yapılan ilk hakikat olarak karşımıza çıkmaktadır. İstisnasız herkesin günü birinde ölümle yüzleşerek yaptıklarının hesabını vermek için Allah'ın huzuruna gelecek olması, hayatını kaybetme korkusuyla hicret etmekten kaçınan müminlerin kaygı ve endişesini gidermeye yönelik bir tesellidir. Bu nedenle hicreti teşvik eden ifadenin hemen ardından ölüm gerçeği hatırlatılarak imanın gereğini yerine getirme gayesiyle hareket edenlerin ebedî olarak cennette mutlu bir hayat süreceği bilgisi paylaşılmaktadır.[19] Ölümün ebedî mükâfatın başlayacağı ulvî bir süreç olduğuna işaret edilerek anlam ve önem kazanması ile de hicretin meşakkat ve zorlukları müminler için adeta kolaylaştırılmaktadır.[20]

---

[17] el-Ankebût 29/56.

[18] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîrü'l-kebîr*, 2/523; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9/51; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 3/472.

[19] el-Ankebût 29/57-58.

[20] Ebû Alî Emînüddîn el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, *Mecmaʿu'l-beyân fî tefsîri'l-Kurʾân*, thk. İbrahim Şemseddîn (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1997), 8/28; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 6/144.

Hicretin zorluklarını aşarak farklı bir coğrafyada hayat sürme imkânına sahip olanların yaşayacağı en büyük tedirginlik ekonomik zorluklar ve geçim kaygısıdır. Sûre bu kaygı ve endişeyi aşmada Allah'ın bütün mahlûkata olan lütuf ve ikramını hatırlatarak, inananlara da çeşitli rızık kapıları açılacağını şu ifadelerle zihinlere kazımaktadır: "*Nice canlı var ki rızkını sırtında taşımıyor; onları da sizi de besleyip barındıran Allah'tır.*"[21] Rivayet edildiğine göre bu âyet Medine'ye hicret emredilince sahâbenin, Hz. Peygamber'e "Orada bizim ne evimiz ne de malımız-mülkümüz var. Bizi orada kim barındıracak ve kim yedirecek" demesi üzerine nâzil olmuştur.[22] Bu bakımdan âyet Medine'ye hicret edenlere Allah'ın çeşitli rızıklar bahşedeceği noktasında delil niteliğindedir. Nitekim Hz. Peygamber de bu hususta Allah'a gerçek manada tevekkül edenlerin sabah aç olarak çıkıp, akşam kursaklarını doldurmuş bir şekilde yuvalarına dönen kuşlar gibi rızıklandıracağını beyan etmiştir.[23] Burada önemli olan nokta, Allah'ın rızkı kimine az kimi çok vermekle birlikte hiçbir mahlûkatın rızkını tamamen kesmeyeceğidir. Müteakip âyetler bu hakikatle birlikte rızkın az veya çok verilmesinin insanın Allah nezdinde konumu gösteren bir ölçüt olamayacağına işarette bulunmaktadır.[24] Nitekim sûrede müşrikler elindeki nimetlerin kendilerini azaba sürükleyen davranışların birer müsebbibi olduklarına temas edilmiştir.[25] Bu nedenle müminlere sıkıntılı günlerin ardından bolluğa kavuştukları takdirde müşrikler gibi kötü hal ve hareketler sergilemekten uzak durma çağrısı yapılmaktadır. Dünyanın değersizliği karşısında âhiret hayatının üstünlüğüne vurgu yapılması[26] müminlerin müşriklere benzeme tehlikesine karşı dünyanın geçici nimetlerine bağlanmasına engel olma amacına yöneliktir. Bunun için ise yapılması gereken Kur'ân'ın bu beyanlarını tekrarlayıp hatırlamak ve namaz kılmaktır.[27] Zira bu iki ibadet Allah yolunda müminlerin karşılaştıkları zorlukları göğüslemede ve istikametlerini korumada sarılacakları en önemli hidayet unsurlarıdır.

2.2. Farklı İnançtaki Aile Fertleri ve Dinî Gruplarla İlişkinin Çerçevesini Çizmesi

[21] el-Ankebût 29/60.

[22] Mâverdî, *en-Nüket*, 4/293; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 6/144; Kurtubî, *el-Câmi'*, 13/238-239.

[23] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2014), "Zühd", 33; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Şemseddîn (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2013), "Zühd", 14.

[24] el-Ankebût 29/62.

[25] el-Ankebût 29/66.

[26] el-Ankebût 29/64.

[27] el-Ankebût 29/45.

Nüzûl sürecindeki tarihî ortam göz önüne alındığında Hz. Peygamber'in çağrısına icabet edenlerin genellikle gençlerden oluştuğu söylenebilir. Bu gençler imanları sebebiyle ailelerinin tepkileriyle karşılaşmakta, fiziksel ve psikolojik birtakım kötü muamelelerin hedefi haline gelmekteydiler. Müslümanların ilk hicret yurdu olan Habeşistan'a göç edenlerin zayıf ve fakir müminlerin aksine varlıklı gençlerden oluşmasının sebepleri arasında aile kaynaklı baskı ortamının etkili olduğu açıktır.[28] Mekkeli müşrikler bu durumu aynı zamanda bir istismar ve propaganda malzemesi haline getirmişler; Kur'ân'ı insanı anne babasından ayıran, kardeşi kardeşe düşman yapan büyülü bir söz olarak nitelendirerek Hz. Peygamber'in çağrısını akamete uğratma çabası içerisine girmişlerdir.[29]

Vahyin nüzûl ortamına bakıldığında bazı ailelerin iman eden çocuklarını dinlerinden döndürebilmek için anne baba hakkı üzerinden onların merhamet duygu ve hislerini harekete geçirmeye çalıştıkları göze çarpmaktadır. Nitekim Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın Müslüman olduğu haberini öğrenen annesi, dinini terk etmemesi halinde ölünceye kadar hiçbir şey yiyip içmeyeceğini söylemiş, ancak Sa'd'ı kararından vazgeçirememiştir.[30] Bu durumun benzerini ilk Müslümanlardan Medine'ye hicret eden Ayyâş b. Ebû Rebîa da yaşamış, annesinin ısrarı üzerine kendisine eşlik eden Ebû Cehîl'le birlikte Mekke'ye döndüğünde hapsedilerek, dininden dönmesi yönünde birçok baskı ve şiddete maruz kalmıştır.[31] Nüzûl ortamından aktarılan bu kesitler, iman eden birçok gencin ailelerinin baskılarıyla karşılaştığını, bazılarının ana baba hakkı ve onlara duydukları merhamet hisleriyle yanlış kararlar aldığını ortaya koymaktadır. Allah Teâlâ bu konudaki kafa karışıklığını gidererek müminlerin benzer durumlarla yüzleştiklerinde sergilemeleri gereken ideal tavır ve tutum hakkında bilgi vermek için şu âyeti inzâl etmiştir: "*Biz insana anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Ama onlar bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa onlara uyma! Sonunda dönüşünüz bana olacaktır*."[32]

Müşriklerin ana baba hakkı üzerinden konuyu istismar etmelerine engel olma mahiyeti taşıyan bu ifadelerde vurgulanan ilk husus, Allah'ın yarattıkları arasında en çok

---

[28] Habeşistan'a hicret edenlerin kimlikleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Naci İbrahim Süveyd (Beyrût: Dâru'l-Erkâm, ts.), 1/182-189; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el Bidâye ve'n nihâye*, thk. Abdü'l-Kâdir el-Arnavut (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2013), 3/281-287.

[29] Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Ahmed Ferid el Müzeydî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2009), 1/194; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/152.

[30] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9/9-10; Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, thk. Eymen Sâlih Şa'bân (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003), 261-262; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 3/461; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 4/3/376.

[31] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 6/128-129; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 20/213.

[32] el-Ankebût 29/8.

hürmeti ve iyiliği hak eden varlıkların kişinin anne babası olduğu gerçeğidir. Zira çocuk varlığını ve hayatını idame ettirme noktasında annesine ve babasına muhtaçtır. Bu nedenle evrensel bir kaide olarak çocuklarının kendilerine hizmet etme, saygı gösterme ve helal şeylerde itaat etmeleri konusunda anne-baba mutlak haklara sahiptir.[33] Söz konusu hakkın yerine getirilmesi ise gönüllerini alacak güzel söz ve eylemlerle anne babayı razı etmeyi, onları incitecek kaba, kırıcı tavır ve tutumlardan sakınmayı içine almaktadır.

Zikredilen âyetler anne babanın haklarıyla ilgili bu genel hükme işaret ettikten sonra konuyu istisnaî hal ve durumlara getirmektedir. Bunlar anne babanın şirk inancını dayatması, imanla uyuşmayan söz ve eylemler telkin etmesi halinde müminlerin hareket tarzını belirlemeyle ilgilidir. Böyle bir durumda ana babaya itaat asla mazur görülemeyeceği için çocuklara düşen vazife, onlar tarafından ilâhî emirleri çiğnemeye yönelik verilen talimatların hiçbirisinin asla yerine getirilmemesidir. Aksi bir davranış biçimi, müminlerin de ağır vebal ve sorumluluk altına girmesine müşrikler gibi kendilerinin de âhirette ceza görmelerine yol açacaktır. Yüce Allah müminlerin bir arada yaşama, ailelerinin birlik ve beraberliklerini sürdürme endişesiyle beklenenden farklı bir tavır içerisine girmelerinin önüne geçebilmek için ölüm hakikatini hatırlatarak, kendilerinden ilâhî rızayı bu dünyada değer verilen her şeyin üstünde tutmalarını talep etmektedir. Müminlerin beşerî reflekslerle hak ve hakikatten sapma tehlikesine karşı bu husus başka âyetlerde de benzer şekilde tekrarlanmakta,[34] böylelikle müminler açık bir dille uyarılmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân evrensel bir ilke olarak ana babaya söz ve eylem noktasında her zaman iyi davranmayı emretmiş, sadece anne babanın ilâhî hükümleri ihlal etmeye yönelik çağrıları karşısında onlara itaat etmeyi iyilik kapsamından çıkarmıştır.

Sûre müminlerin müşrik ailelerin yanı sıra farklı dinî inançlara sahip gruplarla ilişkinin çerçevesini de çizmiştir. Medine'ye hicretle birlikte müminlerin Mekke'de bulunmayan Ehl-i kitapla muhatap olmaya başlamaları, tebliğ ve davette göz önünde bulundurmaları gereken ilkeleri belirleyen hükümlerin vazedilmesinin en temel sebebidir. Sûrede Ehl-i kitap ile ilişkide genel olarak iyi niyetin esas alınması gerektiği şu ifadelerle vurgulanmıştır. "*İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında Ehl-i kitapla mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün ve deyin ki: Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim ilahımız da sizin ilahınız da birdir. Biz O'na teslim olmuşuz*."[35] Dini tebliğ etme noktasında verilen bu genel talimata bakıldığında güzel mücadeleden kastın muhatapları incitici, rencide

[33] Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân,* 4/229.
[34] Lokmân 31/14-15.
[35] el-Ankebût 29/46.

edici davranışlardan uzak durarak farklı dinî gruplarla ilişkinin karşılıklı saygı çerçevesinde ilerletilmesi olduğu söylenebilir. Bu ise karşı grubun kusur ve hatalarının değil ortak değer ve doğruların tartışmanın esası kılınmasını gerektirmektedir. Başka bir deyişle tartışma, ihtilaflı konulardan değil ortak ve üzerinde anlaşmaya varılmış noktalardan başlamalıdır. Daha sonraki süreçte ise uzlaşılan bu noktalardan yola çıkılarak muhatabın bu hususlarla tutarsızlık ve aykırılık teşkil eden görüşleri ortaya konulmalıdır.[36] Müslümanların Medine'de özellikle Yahudilerle bir arada bulundukları dikkate alındığında âyetler çerçevesinde müminlerin Allah'ın peygamberler aracılığıyla gönderdiği bütün vahiylere iman ettiğinin vurgulanması, Tevrat'ı kutsal kitap olarak benimseyen Yahudilerle müminlerin uzlaştıkları ortak noktaya işaret etme amacı taşımaktadır. Davetin bundan sonrasındaki aşamasında ise Yahudiler kendi kitap ve peygamberlerine inanan Müslümanlar gibi Hz. Peygamber'e ve Kur'ân'a iman etmeye çağrılmaktadır. Bu konudaki çağrı ise herhangi bir zorlama ve baskının yapılmadığı, muhatabın karar ve tercihlerine saygının ön plana çıkarıldığı süreci teşkil etmektedir. Dolayısıyla yapılan davetin menfi bir karşılık bulması, farklı dinî gruplara yönelik düşmanlığın hiçbir zaman sebebi haline getirilmemiştir.

Tebliğ sürecinde iyilik ve hoşgörüyü salık veren bu yaklaşım Ehl-i kitap mensuplarının Müslümanlara karşı aynı yaklaşımı sergilemesi, düşmanca tutum ve davranışlar içerisine girmemeleri, onlar aleyhine olacak hiçbir komplonun içerisinde yer almamaları durumunda geçerlidir. Bu iyi niyet ve tutum hasmane tavır ve davranışların sebebi haline getirilmesi durumunda ise yerini sert tedbirlere bırakmaktadır. Böyle bir durumda cizye verip İslâm'ın otorite ve hükmünü kabul edinceye kadar Ehl-i kitapla savaş dahil bütün seçenekler masaya yatırılır.[37] Nitekim Hz. Peygamber Mekke müşrikleriyle iş birliği yaparak Müslümanlarla anlaşmaları bozan Yahudi kabilelerden Benî Kaynukâ ve Benî Nadîr'i sürgün etmiş, Benî Kurayza'yı ise sert bir şekilde cezalandırmıştır.[38]

2.3. İnanç Esaslarını Delillendirmesi

Mekkî sûrelerdeki muhtevaya bakıldığında İslâm'ın temel unsurlarını şekillendiren inanç esaslarından ve ahlâkî prensiplerden oluştuğu göze çarpmaktadır. Özellikle İslâm'ın üç ana esasını teşkil eden ve Kelâm ilminde usûl-i selâse tabiri ile tavsif edilen tevhid, nübüvvet ve ahiret inancı, Kur'ân'da üzerinde sıklıkla durulan adete çeşitli bilgilerin dönüp

[36] Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân,* 4/260.

[37] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 6/140; Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl* (Beyrût: Dâru'l-Kelâmi't-Tayyib, 1998), 2/680.

[38] Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980), 1/624-634.

dolaşıp kendisiyle ilişkilendirildiği en önemli konular arasındadır. Ankebût Sûresinde de bu konuların her birine ilişkin çarpıcı tespitler yapılmakta, İslâm'ın ana omurgasını şekillendiren bilgi ve beyanlara verilmektedir. Bu noktada vurgulanan ilk husus, putlar çerçevesinde şirke aracı kılınan varlıkların acizlik ve yetersizliğidir.

Sûredeki bu mesajı çarpıcı ve etkili kılabilmek için konu Mekkeli müşriklerinin de hayırla yâd ettikleri Hz. İbrahim'in dilinden aktarılan sözlerle özetlenmektedir. Kıssanın bu kesitinde Hz. İbrahim, bir kişi ve varlığı ilâh olarak kabul edebilmek için mutlaka bir sebebin bulunması gerektiğine işaret etmektedir. Yaratıcılığı, insanın hayatını sürdürebilmesi ve yaşayabilmesi için rızık başta olmak üzere gerekli olan şeyleri sağlaması, ilâhlık payesine sahip varlıkların özellikleri arasındadır. Hz. İbrahim bu çerçevede Allah Teâlâ dışında kutsiyet atfedilen varlıklar arasında bu özelliklerin bulunmadığını ifade ederek, ibadet ve kulluğun sadece O'na mahsus kılınması gerektiğini vurgulamaktadır.[39] Yüce Allah'ın güç ve kudreti çerçevesinde putların acziyet ve çaresizliklerine vurgu yapılması, şirk düşüncesinin müşriklerin sezgi ve tahminleri dışında hiçbir esas ve temele dayanmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla müşriklerin putların Allah'ın tecessümü, O'nun oğlu ve gözdeleri olduğu şeklindeki inanç ve iddiaların her biri yalan ve iftira mahsulüdür.[40] Bu nedenle Hz. İbrahim şirk düşüncenin tutarsızlığını ifşa etmek için müşrikler eliyle inşa edilen putların mahlûk olma niteliğini ön plana çıkarmıştır.

Allah'ın yaratıcılığına karşın putların mahlûk olduğu düşüncesi aynı zamanda âhiretin muhakkak surette vuku bulacağını konuyu tahkim ve teyit etme amacıyla zikredilen deliller arasındadır. Sûre yeryüzündeki varlıkları yaratan, dünya hayatını var eden Yüce Allah'ın insanın amellerinin mükâfat veya ceza olarak karşılığını göreceği hesap gününü de yaratamaya muktedir olduğuna dikkat çekmektedir.[41] Ayrıca konuyla ilgili âyetlerde kıyamet gelip çattığında Kur'ân'dan yüz çeviren ve Allah'a kulluktan kaçınan kimselerin kesinlikle cezadan kaçamayacakları, onların şiddetli bir azaba uğrayacağı bilgisi paylaşılarak müşriklere gözdağı verilmektedir.[42] Bu cezanın dünyaya yönelik boyutunu belirginleştirmek için ise peygamberlerine muhalefet eden geçmiş kavimlerin başlarına gelen felâketler çarpıcı bir şekilde tasvir edilmektedir.

İlâhî davet karşısında sergilenen olumsuz tavır ve tutumlar, şirk anlayışı çerçevesindeki çarpık duygu ve düşüncelerden kaynaklandığı için sûrede bu inancın hayatı

[39] el-Ankebût 29/16-17.
[40] Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân,* 4/237.
[41] el-Ankebût 29/19-20.
[42] el-Ankebût 29/21-23.

anlamlandırma ve hidayet verme noktasındaki yetersizlik ve tutarsızlığı, insanın bu konudaki samimiyetsizliği çeşitli açılardan izhar edilmektedir. Hz. İbrahim tarafından dillendirilen "*Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi ve çıkar ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz*."[43] şeklindeki ifadeler hem putların acziyetini hem de putlara ilâhlık payesi atfeden insanın bu inancında çok da samimi olmadığını ortaya koyma açısından önemli mesajlar içermektedir. Nitekim zikredilen âyette putperestliğin bir inanç konusu olmaktan ziyade toplumsal dayanışma ve kaynaşma aracı haline geldiğine vurgu yapılmaktadır. Bu bakımdan müşrikler için dinî inançların doğru veya yanlış olmasının önemli görülmediği, toplumda sevgi bağı oluşturacak şekilde geleneksel bir kurum olarak algılanmasının yeterli bulunduğu söylenebilir.[44] Dolayısıyla putlara karşı gösterilen tâzim duyguları toplumsal kaynaşmayı sağlama, insanlar arasındaki sevgiyi sürdürme amacına dayanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle müşrikler putların yarar ve zarar vermediği hakkında kesin bir bilgiye sahiptiler.[45] Bu durum töre ve menfaat konusu haline gelen, kültürel bir unsur olarak benimsenen dinin, ebedî kurtuluşu sağlamaktan uzak olacağını göstermektedir.[46] Bu nedenle müşriklerin putlar çerçevesinde oluşan dinî anlayışları sûrede, örümcek yuvasına benzetilmiştir.[47] Örümceğin yuvası nasıl ki sıcağa, soğuğa ve dış etkilere karşı örümceği korumada yetersiz kalıyorsa, müşriklerin ilâh olarak kabul ettikleri putlar tıpkı örümcek yuvası gibi kendilerine fayda sağlama ve zararı giderme noktasında yetersizdir. Geçmiş kavimlerin azapla yüzleştikleri sırada kendilerini kurtaracak herhangi bir yardım ve desteğin gelmediğine vurgu yapılması aynı zamanda putların ilâhlık kudretine muktedir olmadıklarını gözler önüne sermektedir.

Şirk inancının tutarsızlığını delillendirmede ilâh olarak kabul edilen varlıkların yetersizliklerinin yanı sıra insan fıtratının Yüce Allah'a bağlanma sadece ona kulluk etme talep ve isteği de sûre çerçevesinde ele alınan konular arasındadır. Bu çerçevede Mekke müşriklerinin hayatı ve dünyadaki nizamı var eden ilâhî kudretin Allah olduğu inancına sahip olduklarına işaret edilerek, kulluk ve ibadetin başka varlıklara hasredilmesindeki çelişki açığa çıkarılmaktadır.[48] Bütün mahlûkatı var edenin Allah olduğunu itiraf etmek sadece O'na kulluk etmeyi gerektirdiği halde hiçbir şey yaratmaya muktedir olmayan putlara da ulûhiyet sıfatı verilmesi, müşriklerin sözlerinin eylemleriyle tutarsızlık arz ettiğini ortaya

[43] el-Ankebût 29/25.
[44] Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 4/264.
[45] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/414; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 6/134; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 4/3/378.
[46] Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 4/264.
[47] el-Ankebût 29/41.
[48] el-Ankebût 29/60-63.

koyma amacı taşımaktadır. İçine düştükleri bu çelişkiden dolayı müşrikler konuyla ilgili âyetlerde akıllarını kullanmayan topluluk olarak tavsif edilmiştir.[49]

Söz ve eylem noktasındaki bu tutarsızlık esasında müşriklerin bilmeden yanılgı ve hata sebebiyle şirk batağına saplanmadıklarını, inkârlarının bilinçli ve ısrarlı şekilde işlenen kötü tavır ve tutumların neticesi olduğunu gözler önüne sermektedir. Nitekim gemiye bindiklerinde gidecekleri yere sağ salim ulaşmak için sadece Allah'a niyazda bulunmalarına rağmen, karaya çıktıklarında şirk koşmaya başlamaları müşriklerin nankörlüklerine, inkârlarının temelinde ısrar ve inat bulunduğuna işaret etmektedir.[50] Bu durum insanın Allah'a bağlanma, O'na sığınma ihtiyacı hissettiğini, tevhid inancını benimsemeye müsait bir yaratılış ve kıvama sahip olduğunu göstermekle birlikte birtakım sebeplerin ardına sığınarak fıtratı ile çelişecek tavır ve tutumlar içerisine girebileceğini ortaya koymaktadır. Sûrede insanın fıtratı ile bağdaşmayacak söz ve eylemler sergilemenin temeli olarak dünya sevgisine işaret edilmektedir.[51] Bu sevgi insanı nefsânî geçici arzu ve isteklerin kölesi haline getirerek âhiret hayatına karşı umursamaz tavırlar sergilemeye sevk etmesi sebebiyle kınanmıştır. Dünya hayatının gelip geçici zevk ve hazlardan ibaret olduğuna vurgu yapılarak asıl mutluluk yurdunun ahiret olduğunun bildirilmesi, dünyaya tutku ile bağlanan müşrikleri uyarı amacı taşımaktadır.[52]

Sûrede inanç esasları çerçevesinde ele alınan konulardan biri de Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispat ve tespitidir. Bu hususla ilgili beyan ve bilgiler nübüvvet öncesi ve sonrası olmak üzere iki şekilde ele alınabilir. Hz. Peygamber'in ahlâkî fazileti, önceki vahiylerin muhtevasını kavrayacak donanımdan mahrum olması nübüvvet öncesi,[53] herhangi bir maddî menfaat beklenti içerisine girmeden vahyi tebliğ etme azim ve kararlılığı göstermesi ise nübüvvetten sonraki süreçlerle alakalıdır.[54] Bu bilgiler sadece Hz. Peygamber'in nübüvvetini değil aynı zamanda Kur'ân'ın ilâhî kaynaktan neşet ettiğini delillendirme gayesine yöneliktir. Sûrede işaret edilen hususlarda da bu amaçlarla ilişkili mesajlara yer verildiği göze çarpmaktadır. "*Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun. Öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi*."[55] şeklindeki ifadelerde Hz. Peygamber'in okuma yazma bilmediğine işaret

[49] el-Ankebût 29/63.
[50] el-Ankebût 29/65.
[51] el-Ankebût 29/66.
[52] el-Ankebût 29/64.
[53] el-A'râf 7/157; eş-Şûrâ 42/52; el-Kalem 68/4.
[54] el-En'âm 6/90; Yûsuf 12/104; el-Furkân 25/57; Sebe 34/47; Sâd 38/86; eş-Şûrâ 42/23.
[55] el-Ankebût 29/48.

edilmesi esasında önceki semavî kitapların muhtevaları hakkında hiçbir malumata ve imkâna sahip olmadığını, bu konuda farklı düşünmeyi mümkün kılacak herhangi bir delilden söz edilemeyeceğini vurgulama amacı taşımaktadır. Bu durum Kur'ân'ın Hz. Peygamber tarafından Tevrat ve İncil metinlerinden esinlenerek telif edildiği şeklindeki iddiaları tamamen geçersiz kılmaktadır. Şayet Hz. Peygamber nübüvvetten önce semavî kitaplar hakkında bilgi birikimi olan, okuyan, yazan bir kişi olarak ön plana çıksaydı, Mekkeli müşrikler bu durumu Kur'ân'ın özgünlüğü noktasındaki çeşitli iddia ve ithamların temeli haline getirirlerdi. Hz. Peygamber'in ümmî olmasına rağmen önceki peygamber ve kavimlerin haberlerini içeren ayrıntılı bilgiler paylaşması bu bakımından hiçbir şüphe ve tereddüde kapı aralamaksızın nübüvvetinin doğruluğunu ispatlayan kesin bir delil niteliğine sahiptir.[56]

Okuma yazmayı bilmeme anlamındaki ümmîlik sıfatı aynı zamanda müşriklerin yanı sıra Ehl-i kitap mensuplarına da Hz. Peygamber'in nübüvvetini delillendiren en büyük alamet olarak gösterilmektedir. Zira Tevrat ve İncil'de son peygamberi ayıran ve farklı kılan özelliğin ümmîlik olduğu belirtilmiştir.[57] Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bu sıfatla örtüşen bir özelliğe sahip olması nübüvvetinin yanı sıra Kur'ân'ın Allah katından gönderildiğinin delilini teşkil etmektedir. Bu nedenle müteakip âyetlerde söz konusu gerçeğin aşikâr bir mucize olduğuna dikkat çekilerek, Hz. Peygamber'in nübüvvetini ve onun getirdiklerini kabule yanaşmayanların bilinçli ve kasıtlı bir şekilde inkâr ettiklerine vurgu yapılmıştır.[58]

Sonuç

Medine dönemine geçiş sürecinde nazîl olan Ankebût Sûresi, Kur'ân'ın en yoğun mesaj içeren sûreleri arasında zikredilebilir. Sûrenin Mekke ve Medine dönemine ait izler taşıması müminlerin imanın gerektirdiği tavır ve tutumları içselleştirme konusunda eğitildiği, aynı zamanda da eğitim kazanımlarının değerlendirilerek kendilerine çeşitli geri bildirimlerin yapıldığı üslup ve muhteva özelliğine sahip olduğu anlamına gelmektedir. Bu çerçevede evrensel kaide olarak sûrede ele alınan en önemli husus, imanın muhakkak suretle zorluklarla sınanmayı gerektirdiği gerçeğidir. İşlenen amellerin mükâfat ya da ceza olarak âhiretteki karşılığının verilebilmesi, inanç noktasındaki samimiyetin açığa çıkarılması, insanın niyet aşamasındaki duygu ve düşüncelerinin söz ve eylemlere yansıması halinde mümkün olmaktadır. Bu açıdan dünya hayatında yüzleşilen zorluk ve sıkıntılar esasında

[56] Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Beslûm (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2005), 8/235-236; Kurtubî, *el-Câmi'*, 13/233.

[57] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9/46; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, 5/283.

[58] el-Ankebût 29/49.

insanın amellerinin değerinin test edilip belirlendiği imtihan unsurlarıdır. Sûre bu gerçeğe işaret ederek inananlardan her hal ve durumda mümin kimlik ve duruşlarını muhafaza etme konusunda çağrıda bulunmaktadır. Bu bağlamda sûrede geçmiş peygamberlerin toplumlarından gördükleri her türlü kötü muamele ve şiddete rağmen iman ve istikametten ayrılmadıklarına vurgu yapan kesitlere yer verilmesi, müminlerin zorluklarla mücadele konusundaki azimlerini arttırma amacı taşımaktadır. Müminlere aşılanan bu moral ve motivasyon sadece müşriklerin baskı ve zulümleriyle sınırlı olmayıp aynı zamanda hicret emrini yerine getirme, hicretin zorluk ve güçlüklerine göğüs germe hususundaki korku ve kaygıyı izale etmeye yöneliktir. Hicret sırasında müminlerin hayatlarını kaybetme korkusuyla baş etmeleri için sûrede herkesin günün birinde ölüm gerçeğiyle yüzleşeceği bildirilmekte, gelecek kaygısını izale etmek için de Allah'ın bütün mahlûkata rızkını bolca bahşettiğine vurgu yapılmaktadır.

Sûrede aynı zamanda farklı inancı benimseyen kişi ve gruplarla ilişkinin sınırını belirleyen mesajlara da yer verilmektedir. İyi niyet ve karşılıklı hoşgörü temeline dayanan bu ilişki çerçevesinde mümin olmayan anne ve babaya bile daima iyilik yapılması emredilmekte, şirk inancını benimsemeye zorlamaları halinde onlara itaati yasaklamaktadır. Başka bir deyişle şirk konusunda itaati iyilik kapsamından çıkarmaktadır. Ehl-i kitapla olan ilişki de aynı temel üzerine inşa edilmekte, Müslümanlara karşı düşmanca tutum ve tavırlar sergilenmediği sürece yapılan tebliğ faaliyetinin bile güzel bir şekilde sürdürülmesi telkin edilmektedir. Böyle bir durum, karşı grubun kusur ve hatalarının değil ortak değer ve doğruların tartışmanın esası kılınması anlamına gelmektedir. Daha sonraki süreçte ise uzlaşılan bu noktalardan yola çıkılarak muhatapların tutarsızlık ve aykırılık teşkil eden görüşleri ortaya konulmalıdır.

İslâm'ın temel inanç esaslarını delillendiren ilâhî beyanlar da diğer Mekkî sûreler gibi Ankebût sûresinde ele alınan konular arasındadır. Sûrede şirk inancının tutarsızlığını izhar eden örnekler ışığında tevhid inancının hak ve hakikati temsil ettiği çeşitli açılardan açıklanmaktadır. Putların yaratılmışlıkları, çaresizlikleri ve yetersizlikleri karşısında Yüce Allah'ın bütün mahlûkatı yaratan güç ve kudret sahibi varlık olarak yeniden dirilişi gerçekleştirmeye muktedir olduğu gerçeği bu çerçevede vurgulanan en önemli hususlardandır. Sûrede insan fıtratının tevhid inancına bağlılık ve yatkınlığı, müşriklerin zor ve sıkıntılı anlarda Yüce Allah'a sığınma ihtiyacı hissetmeleri üzerinden delillendirilmiştir. Nübüvvetin delil ve teyidi olarak ise Hz. Peygamber'in okuma yazma bilmeyen ümmîlik vasfı zikredilmektedir. Bu vasıf önceki vahiylerin muhtevaları hakkında Hz. Peygamber'in hiçbir malumata sahip olmadığı gerçeğine dikkat çekerek, Kur'ân'ın onun tarafından telif

edildiği iddiasını tamamen çürütmektedir. Hayatın anlam ve gayesini belirlemenin yanı sıra iman esaslarına ilişkin önemli mesajlar ihtiva etmesi Ankebût Sûresini Kur'ân çerçevesinde müstesna bir konuma taşımıştır.

Kaynakça

Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd el-Ferrâ. *Meâlimü't-tenzîl*. thk. Halid Abdurrahman el- Akk-Mervan Sevar. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1987.

Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2015.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf. *el-Bahru'l-muhît*. thk. Adil Ahmed el-Mevcûd. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2010.

Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyn. *Mefâtîhu'l-gayb*. thk. Seyyid İmrân. 16 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2012.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınevi, 4. Baskı, 1980.

Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm. *Lübâbü't-teʾvîl fî meʿâni't-tenzîl*. thk. Abdüsselâm Muhammed Ali Şâhîn. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2010.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tûnus: Dâru't-Tûnisiyye, 1984.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdü'l-Hak b. Gâlib el-Endelüsî. *Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz*. thk. Abdü's-Selâm Abdü'ş-Şâfî Muhammed. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2011.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Naci İbrahim Süveyd. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Erkâm, ts.

İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yesâr. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Ahmed Ferid el Müzeydî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2009.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el Bidâye ve'n nihâye*. thk. Abdü'l-Kâdir el-Arnavut. 20 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2013.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Ahmed Şemseddîn. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2013.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. thk. Ahmed Şemseddîn. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2009.

Karaman vd., Hayreddin. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet

İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmiʿ li-ahkâmi'l-Kurʾân*. thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî. 21 Cilt. Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2014.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî. *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*. thk. Mecdî Beslûm. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2005.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. Abdü'l-Maksûd b. Abdi'r-Rahîm. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2007.

Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ el-. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen el-Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîrü'l-kebîr*. thk. Ahmed Füreyd. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakāʾiku't-teʾvîl*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kelâmi't-Tayyib, 1998.

Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *ed-Dürru'l-mensûr fî tefsîri'l-me'sûr*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2010.

Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl*. Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2010.

Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. thk. Seyyid b. İbrâhim b. Sâdık b. İmrân. 5 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, ts.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 12 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2010.

Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl. *Mecmaʿu'l-beyân fî tefsîri'l-Kurʾân*. thk. İbrahim Şemseddîn. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1997.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2014.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed. *Esbâbü'n-nüzûl*. thk. Eymen Sâlih Şa'bân. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâîkı't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2012.

YAPAY ZEKÂ, TEFSİR İLMİNE YENİ BİR PERSPEKTİF SAĞLAYABİLİR Mİ?

Reyhan DAĞHAN*

Murat KAYACAN**

Giriş

Yapay zekâ, belirli görevleri yerine getirmek için insan zekasını taklit eden ve topladığı verilerle kendini geliştiren bir teknolojidir. Üretken yapay zekâ, insan benzeri dil yeteneklerine sahip olan sistemlerle ön plana çıkmaktadır. Bu sistemler, veriyi işleyip anlamlandırma, üretme veya dönüştürme yeteneğine sahiptirler.[1] Bu teknoloji; dili anlama, analiz etme, üretme yeteneklerine sahip olup verileri[2] belirlenmiş parametreler doğrultusunda analiz etmektedir. Bu analiz işleminden sonra elde edilen veriler algoritmalarla işlendikten sonra sorulan sorulara uygun yanıtlar üretilmektedir. Chat Generative Pre-trained Transformer (ChatGPT) gibi yapay zekâ modelleri, geniş bir veri havuzu üzerinde eğitilmiş olup kullanıcı taleplerine uygun bağlam açısından tutarlı yanıtlar verebilme kapasitesine sahiptir.[3] Bu bağlamda yapay zekâ, insan benzeri düşünme yeteneğiyle günümüz teknolojik sistemlerinden ayrılmaktadır.

Bu teknolojinin bilim, teknoloji, beşerî bilimler gibi birçok alanda kullanılması önemli bir dönüşüm yaratmıştır. Son yıllarda yapay zekânın dinî metinlerin özellikle de Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirinde ne kadar etkili olabileceği de araştırma konuları arasında yer almaktadır. Tefsir İlmi İslam düşünce tarihinde oldukça geniş ve köklü bir literatüre sahiptir.

* İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisireyhan.daghan@gmail.com, ORCID: 0009-0006-3735-2968.

** Prof. Dr. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı Öğretim Üyesi dr.muratkayacan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2131-0692.

[1] Aras Bozkurt, "ChatGPT, Üretken Yapay Zeka ve Algoritmik Paradigma Değişikliği", *Alanyazın* 4/1 (31 Mayıs 2023), 65.

[2] Samet Büyükada, "Akademik Yazımda Yapay Zekâ Kullanımının Etik Açıdan İncelenmesi: ChatGPT Örneği", *Rize İlahiyat Dergisi* 26 (20 Nisan 2024), 1.

[3] Büyükada, "Akademik Yazımda Yapay Zekâ Kullanımının Etik Açıdan İncelenmesi", 4.

Bu literatür, tarihsel olarak farklı metotlar ve yaklaşımlar çerçevesinde şekillenmiştir. Klasik tefsir metodolojileri; dilsel analiz (lügat), rivayet (nakledilen hadis ve sahabe görüşleri), re'y (kişisel içtihat), ve işarî gibi çeşitli yöntemler önemli bir yer tutmaktadır.[4] Modern dönemle birlikte müfessirler, Kur'ân'ın evrensel mesajını çağdaş toplumsal ve bilimsel gerçeklerle uyumlu modern dünyanın meselelerine entegre etmeye çalışmışlardır.[5]

İslam'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim mü'minlerin hayatını şekillendiren ahlâkî, hukukî ve sosyal alanlarda rehberlik eden ilahî bir rehberdir.[6] Kur'ân'ın âyetleri arasında ilk bakışta kavranamayan kelimeler sebebiyle çelişki varmış gibi görülebilmektedir.[7] Âyetler arasındaki varmış gibi görünen bu zıtlık algısının çözülmesi Kur'ân'ın anlam derinliğini ve içsel tutarlılığını ortaya koymak açısından kritik öneme sahiptir. Tefsir âlimleri, Kur'ân-ı Kerîm'in bütünlüğünü korumak âyetler arasındaki varmış gibi görünen bu zıtlıkları ortadan kaldırmak amacıyla âyetlerin bağlamını, iniş sebeplerini dikkate alarak bu tür çelişki gibi görünen ifadeleri açıklamaya çalışmışlardır. Kur'ân âyetleri arasında var olduğu sanılan ihtilâf ve tenâkuz durumlarını inceleyen bu ilme *Müşkilü'l-Kur'ân* adı verilmektedir.[8] Bu bağlamda bu tür bir zıtlık algısına Hucurât Sûresi 49/13. Câsiye Sûresi 45/16. âyetleri örnek olarak gösterilebilmektedir.

Hucurât Sûresi 13. âyeti Allah katında insanlarının üstünlüğünün yalnızca takvâ ile ölçüldüğünü vurgulamaktadır: *"Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır."*[9] Buna karşılık Câsiye Sûresi 16. âyetinde İsrâiloğulları'na birçok nimet bahşedildiği ve onların diğer insanlara üstün kılındığı ifade edilmektedir: *"Biz, şüphesiz İsrâiloğulları'na da kitap, hüküm ve peygamberlik verdik; onları güzel şeylerle rızıklandırdık ve kendilerini diğer topluluklardan üstün kıldık."*[10]

Bu çalışmada öncelikle klasik ve modern dönem tefsir eserleri üzerinden Hucurât Sûresi 13. ve Câsiye Sûresi 16. âyetleri arasında görülen müşkilin çözümüne yönelik nasıl

---

[4] Mehmet Paçacı, "Klasik Tefsir Neydi?", *İslami İlimler Dergisi* 1/3 (01 Nisan 2007), 13-19.

[5] Hikmet Koçyigıt, "Modern Tefsir Hareketinin Niteliği", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (15 Haziran 2013), 241-243.

[6] el-Bakara 2/2-15, el-Mâide 5/2, el-Hucurât 49/11, er-Rûm 30/38, eş-Şuarâ 26/182-183, en-Nahl 16/ 90, en-Nisâ 4/11-12.

[7] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 179.

[8] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-İtḳān fî ʿulûmi'l-Ḳurʾân*, çev. Mustafa Dîb el-Bugâ (Beyrut: Dâr'ü-bni Kesîr, 1416), 2/274.

[9] Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 5/97.

[10] Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/15.

bir yaklaşım sunulduğu analiz edilecektir. Literatürde birçok tefsir eseri olduğundan çalışmanın odaklı olabilmesi için belirli bir sınırlama yapılması gerekmektedir. Bu çerçevede faydalanacağımız eserler rivayet tefsirinin en kapsamlı örneklerinden birini sunan müfessir Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiʿu'l-beyân fî tefsîri'l-Ḳurʾân* isimli eseridir. Dirayet tefsirleri kapsamında ise dil ve edebiyat alanında tefsir geleneğine önemli katkılarda bulunan Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* isimli eseri ele alınacaktır. Ayrıca akılcı ve felsefî yaklaşımlarıyla dirâyet tefsirinin önde gelen müfessirlerinden birisi olan Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı eseri de incelenecek metinler arasındadır.

Modern dönem tefsir eserlerinden ise Kur'ân-ı Kerîm'i sosyal, siyasal ve bireysel yaşam bağlamında yorumlayarak İslam'ın toplumsal adalet, özgürlük ve hakkaniyet gibi ilkelerine vurgu yapan Seyyid Kutub'un (1906-1966) *Fî Ẓılâli'l-Ḳurʾân,* Kur'ân'ın evrensel mesajını modern çağın meseleleri ışığında ele alan Mevdûdî'nin (1903-1979) *Tefhîmü'l-Ḳurʾân*, Yahudi asıllı Müslüman âlim ve siyaset adamı Muhammed Esed'in (Leopold Weiss) (1900-1992) geniş bir kitle tarafından okunmuş olan *The Message of the Qurʾān* isimli eserler analiz edilecektir. Tefsir eserlerinin sunduğu yorumlar incelendikten sonra yapay zekâ modeli ChatGPT'nin bu âyetleri uzlaştırma kapasitesi değerlendirilecektir. Son olarak da beşerî yorum ile yapay zekâ yorumu karşılaştırmalı araştırma yöntemiyle değerlendirilecektir. Bu yöntem, bilinen bir durumu "farklı gözlerle" inceleme fırsatı sunacak ve iki ya da daha fazla konuyu ele alan bir araştırma stratejisi kullanmış olacaktır.[11]

1. Yapay Zekâ Tabanlı Modellerin Temel Prensipleri

Yeni nesil internet ve bilişim teknolojilerinin hızla ilerlemesi, yapay zekâ tabanlı uygulamaların yaşamımızda önemli bir rol oynamasına neden olmaktadır. Bu uygulamalar arasında öne çıkan ChatGPT iletişim süreçlerini daha verimli hale getirmesi, kişisel hizmetler sunabilmesi ve içerik üretme yeteneği ile gelecekte iletişimin temel araçlarından biri olma potansiyelini taşımaktadır. Ancak, ChatGPT'nin empati yetersizliği insan benzeri bir iletişim deneyimi sağlamasını sınırlamaktadır.[12]

OpenAI tarafından 2020 yılında geliştirilen ve kullanıma sunulan ChatGPT, insanlarla doğal bir şekilde sohbet etmek için tasarlanmış ve 6 milyar parametreye sahip bir yapay zekâ modelidir. ChatGPT, yapay zekâ alanında öne çıkan bir model olarak sosyal medya içeriklerinden kısa mesajlara yazılım kodlarından diyaloglara kadar çeşitli alanlarda

[11] Bob Matthews - Liza Ross, *Research Methods: A Practical Guide for Social Sciences* (England: Pearson, 2010), 131, 475.

[12] Ahmet Koçyiğit- Abdülhakim Bahadır Dari, "Yapay Zekâ İletişiminde Chatgpt: İnsanlaşan Dijitalleşmenin Geleceği", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/2 (31 Temmuz 2023), 427-438.

dil üretimi sağlamak amacıyla giderek daha fazla kullanılmaktadır. Model, geniş kullanım yelpazesiyle her geçen gün artan bir popülerliğe sahiptir.[13]

ChatGPT'nin ücretli ve ücretsiz olmak üzere şu an için iki sürümü mevcuttur. ChatGPT-4 OpenAI tarafından daha gelişmiş özellikler ve daha yüksek performans sunan bir model olarak kullanıcılara ücretli sunulmaktadır. Hizmet olarak OpenAI'nin ChatGPT Plus planı ya da API erişimi aracılığıyla kullanılabilen bu sürüm daha derinlemesine analiz ve daha karmaşık dil işleme yetenekleri sağlamaktadır. Ücretsiz sürümü olan ChatGPT-3.5 ise geniş bir kullanıcı kitlesi tarafından kullanılabilen bir versiyonudur ve genel kullanıma yönelik soruları cevaplayabilmektedir.

2. Kur'ân Tefsirinde Yapay Zekâ Kullanımı: ChatGPT Örneği

Yapay zekâ (YZ) araçları, son yıllarda birçok akademik ve bilimsel alanda önemli bir rol oynamaya başlamış olup, akademik çalışmalarda yenilikçi bir katkı potansiyeli taşımaktadır. ChatGPT gibi doğal dil işleme teknolojileri, Kur'ân-ı Kerim'in tefsiri ve yorumlanmasında önemli bir yardımcı araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde, yapay zekâ araçlarının Kur'ân tefsirine nasıl katkı sağlayabileceği, mevcut kullanım alanları ve bu teknolojilerin sınırlamaları ele alınacaktır.

ChatGPT gibi yapay zekâ araçları büyük dil modellerine dayalı olarak geliştirildiğinden geniş bir bilgi havuzuna sahiptir ve çok farklı kaynaklardan alınan verileri işleyebilme yeteneğine sahiptir.[14] Bu kapasite, yapay zekâ araçlarının tefsir çalışmalarında birkaç önemli katkı sağlamasına imkân tanımaktadır.

ChatGPT, doğal dil işleme yetenekleri sayesinde Arapça metninin dilsel analizini yapabilme kapasitesine sahiptir.[15] Özellikle kapsamlı tefsir metinlerinin özetlenmesi, karşılaştırmalı analiz yapılması veya belirli bir konuda farklı müfessirlerin yaklaşımlarının derlenmesi gibi işlemler kolaylaştırılabilir.

Yapay zekânın tefsir çalışmalarına katkısı tartışmasız önemli olsa da bu teknolojilerin bazı sınırlamaları bulunmaktadır. Kur'ân ayetleri, tarihî, sosyokültürel ve dinî bağlamlar içinde anlaşılmalıdır. Yapay zekâ, bağlamı tam anlamıyla kavrama konusunda zorluklar yaşayabilir ve bu nedenle bazı yorumlar eksik veya yanlış olabilir. Örneğin, bir ayetin belirli bir tarihsel dönemdeki olaylarla ilişkisini tam anlamıyla

[13] Jess Hohenstein vd., "Artificial Intelligence in Communication Impacts Language and Social Relationships", *Scientific Reports* 13/1 (04 Nisan 2023), 5.

[14] Büyükada, "Akademik Yazımda Yapay Zekâ Kullanımının Etik Açıdan İncelenmesi", 4.

[15] Muhammed Kızılgeçit vd., "Yapay Zekâ Sohbet Robotu Chatgpt ile İnanç- İnançsızlık, Doğal Afet ve Ölüm Konuları Üzerine Nitel Bir Araştırma: Din ve Maneviyatın Psikolojik Sağlığa Etkileri", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (2023), 5.

anlamlandıramayabilir. Yapay zekânın ürettiği tefsir yorumları, her zaman doğru ve güvenilir olmayabilir. Bu sebeple, insan kontrolü altında kullanılmaları gereklidir. Tefsir çalışmaları, derinlemesine bilgi ve içtihat gerektirdiğinden, yapay zekâ yalnızca bir yardımcı araç olarak değerlendirilmeli ve nihai karar, uzmanlar tarafından verilmelidir.[16] Yapay zekâ sistemlerinin eğitildiği veri setleri, çeşitli önyargılara sahip olabilir. Bu, YZ'nin bazı tefsir yaklaşımlarını daha fazla öne çıkarmasına ve tarafsız bir şekilde sunamamasına neden olabilir. Bu da tefsirin tarafsızlık ilkesi açısından önemli bir sorun teşkil edebilir.

Sonuç olarak ChatGPT gibi yapay zekâ araçları, Kur'ân tefsiri çalışmalarına yeni imkânlar sunmakla birlikte onların yalnızca yardımcı araçlar olarak değerlendirilmesi gerektiği unutulmamalıdır. YZ'nin sağladığı hız ve erişilebilirlik, insan yorumları ve bağlamsal analizlerle desteklenmelidir.

3. Yapay Zekâ Tefsirinin Avantajları ve Dezavantajları

Yapay zekâ (YZ), tefsir çalışmalarında yeni fırsatlar sunmakla birlikte bazı sınırlamaları da beraberinde getirmektedir. Bu bölümde, yapay zekânın tefsir çalışmalarına sağladığı avantajlar ve dezavantajlar ele alınacaktır.

Yapay zekâ, büyük miktardaki tefsir verisini hızlı bir şekilde işleme yeteneğine sahiptir. ChatGPT yalnızca bir dinin kutsal kitabına değil, farklı kutsal metinlere de hâkim olup bunlar arasında yorum yapabilme yeteneğine sahiptir. Bu özellik, araştırmacılar ve öğrenciler için tefsir çalışmalarını hızlandırarak bilgiye daha çabuk ulaşma imkânı sağlamaktadır.[17] Araştırmacıya farklı müfessirlerin yorumlarını karşılaştırma, İsrâiliyyât bilgilerine ulaşma sürecinde zaman kazandırabilir.

Yapay zekâ, çok geniş bir veri havuzuna erişim sağlayarak birçok farklı tefsiri, yorumları ve kaynakları tarayabilir. Bu da araştırmacıların aynı anda birden fazla kaynağı incelemesine olanak tanır ve farklı perspektifler sunabilir. YZ, önceden eğitildiği verilere dayalı olarak tekrar eden işlemleri tutarlı bir şekilde gerçekleştirebilir. Tefsir yorumlarında düzenli bir metodoloji izleyerek aynı ayete yönelik yorumlarda sürekli bir mantık çerçevesi sağlayabilir.

Yapay zekâ, Kur'ân'ın tarihsel, sosyokültürel ve dini bağlamını tam anlamıyla kavramada yetersiz kalabilir. Ayetlerin iniş sebeplerini ve tarihsel arka planını anlamakta zorlandığından, yapılan yorumlar eksik veya yanlış olabilir. Özellikle derin tefsirlerde

[16] Bilal TANRIVERDİ, "Müslümanlık - Müslümanlar Ve Yapay Zeka", *Hukuk ve Bilişim Dergisi* (blog), 11 Mayıs 2024.

[17] Kızılgeçit vd., "Yapay Zekâ Sohbet Robotu Chatgpt ile İnanç- İnançsızlık, Doğal Afet ve Ölüm Konuları Üzerine Nitel Bir Araştırma", 160.

gerekli olan tarihsel ve dilsel incelemeler, yapay zekâ için sınırlı olabilir. Kur'ân tefsirleri, sadece akademik veya dilsel bir analiz değil, aynı zamanda manevi ve derinlikli bir yorum gerektirir. Yapay zekâ, ayetlerin manevi boyutunu kavrayıp derin içsel yorumlar yapma konusunda sınırlıdır. Ayetlerin, insanın ruh dünyasına yönelik mesajlarını yorumlama noktasında, insan aklı ve kalbi kadar başarılı olamayabilir.[18]

YZ, tamamen bağımsız bir şekilde çalıştığında hata yapma olasılığı yüksektir. Bu nedenle tefsir çalışmalarında yapay zekâ yorumlarının insan kontrolü altında olması sonuçların uzmanlar tarafından denetlenmesi gereklidir. YZ'nin sunduğu yorumların doğruluğu ve tutarlılığı her zaman garanti edilmediği için, bir uzmanın sürece müdahil olması önemlidir. Yapay zekâ sistemleri, eğitildiği veri setlerine bağlı olarak çeşitli önyargılar geliştirebilir.[19] Bu durum, belirli tefsir ekollerine veya görüşlerine eğilimli sonuçlar üretmesine yol açabilir. Tarafsız bir tefsir yaklaşımı arzu edenler için bu bir sorun teşkil edebilir.

Sonuç olarak, yapay zekânın tefsir çalışmalarına katkıları göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir, ancak bu katkılar dikkatli bir değerlendirme ile ele alınmalı ve uzman denetimi altında kullanılmalıdır. Bu bağlamda "Tefsirde yapay zekânın rolü ne olabilir?" şeklinde akla gelebilecek bir soruya somut bir örnek üzerinden yanıt vermek daha isabetli olacaktır.

4. Hucurât Sûresi 13. Âyeti ile Câsiye Sûresi 16. Âyeti Arasını Uzlaştırma: Beşerî Yorum ve Yapay Zekâ Yorumu

Bu bölümde, klasik ve modern dönem tefsirleri ile ChatGPT-3.5 modelinin, Hucurât Sûresi 13. âyeti ile Câsiye Sûresi 16. âyeti arasındaki görünürdeki çelişkiyi nasıl uzlaştırdığı karşılaştırılacaktır. Bu çerçevede, seçilen tefsirlerdeki yorumlar ile ChatGPT'nin sunduğu yorumlar analiz edilerek her iki yaklaşımın değerlendirmesi yapılacaktır. Özellikle klasik ve modern tefsirlerde Câsiye Sûresi 16. âyetinde İsrâiloğulları'na verilen üstünlük ile Hucurât Sûresi 13. âyetinde tüm insanlığın eşitliğine yapılan vurgu arasındaki müşkilin nasıl ele alınıp uzlaştırıldığı incelenecektir. Ardından yapay zekâ modellerinden biri olan ChatGPT'nin bu iki âyet arasındaki görünürdeki çelişkileri nasıl ele aldığı analiz edilecek, sunduğu yorumların klasik ve modern tefsir yaklaşımlarıyla ne ölçüde uyumlu olduğu değerlendirilecektir.

---

[18] Kızılgeçit vd., "Yapay Zekâ Sohbet Robotu Chatgpt ile İnanç- İnançsızlık, Doğal Afet ve Ölüm Konuları Üzerine Nitel Bir Araştırma", 156.

[19] Tülay Turan vd., "Yapay Zekâ Etiği: Toplum Üzerine Etkisi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 13/2 (01 Aralık 2022), 298.

Taberî bu iki âyeti uzlaştırırken İsrâiloğulları'nın üstünlüğünü kendi dönemlerindeki diğer insanlara kıyasla bir üstünlük anlamına geldiğini[20] insanların üstünlüğünün ise yalnızca Allah'ın emir ve yasaklarına uymaları ile mümkün olabileceğini ifade etmektedir.[21] Zemahşerî de benzer şekilde[22] Allah yolunda gerçek değerin kişinin nesebî değil Allah'a bağlılık ve takvâ olduğuna dikkat çekmektedir. Tüm insanların aynı kökten yaratıldığını ve dolayısıyla kimsenin başkasına üstünlüğünün olmadığını ifade etmektedir.[23] Râzî İsrâiloğulları'nın üstünlüğü kalıcı ve mutlak olmadığını da belirtmektedir.[24] Övünmenin asıl kaynağının Allah'a yakınlık olduğunu nesep, mal veya mülkle övünmenin anlamsız olduğunu vurgulamaktadır.[25]

Seyyid Kutub, Câsiye Sûresi 16. âyette İsrailoğulları'nın dönemsel üstünlüğüne işaret ederken en belirgin işaretin kendilerine kitap ve nübüvvetin bahşedilmesi olduğunu ifade etmektedir.[26] Cahiliye döneminin ırkçılık ve kabilecilik anlayışına karşı duran İslam'ın tüm insanları Allah'ın birliği altında birleştiren evrensel bir kardeşlik duygusu sunduğunu ve tüm insanlığın eşitliğini vurgulamaktadır.[27] Mevdûdî, İsrâiloğulları'nın üstünlüğünü belirli bir dönemdeki geçici bir role atfederken[28] gerçek üstünlüğün yalnızca Allah'ın bilgisine dayandığını ve toplumsal değerlerin geçersiz olduğunu ifade etmektedir.[29] Muhammed Esed ise İsrâiloğulları'nın üstünlüğünü sadece belirli bir zaman dilimindeki avantaj olarak değerlendirirken[30] Tüm insanların eşit olduğu ırksal, ulusal veya asabiyetin Hz. Peygamber (sav) tarafından açıkça kınandığına yer vermektedir.[31]

Hucurât Sûresi 13. ve Câsiye Sûresi 16. âyetleri arasındaki ilk bakışta görülen çelişkiyi incelemek amacıyla, ChatGPT 'ye bu âyetlerin meâlleri verilerek "Bu iki âyet arasında çelişki var mı?" şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Model, Hucurât Sûresi 13. âyetinin

[20] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî Taberî, *Câmiʿu'l-beyân fî tefsîri'l-Ḳurʾân* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1420/2000), 7/381.

[21] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân fî tefsîri'l-Ḳurʾân*, 7/515-516.

[22] Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâfʿan ḥaḳāʾiḳı ġavâmiżi't-tenzîl veʿuyûni'l-eḳāvîl fî vücûhi't-teʾvîl* (Beyrut: Dar'ül Kütüb-il İlmiye, 1995), 6/130.

[23] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/329.

[24] Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtîḥu'l-ġayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/1999), 4/275-278.

[25] Râzî, *Mefâtîḥu'l-ġayb*, 4/ 372-375.

[26] Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, çev. Bekir Karlığa vd. (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, ts.), 13/279.

[27] Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 13/507-508.

[28] Ebu'l A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 5/323.

[29] Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 5/462.

[30] Muhammad Asad, *The Message of the Qur'ān* (Gibraltar: Dar al Andalus, 1980), 766-767.

[31] Asad, *The Message of the Qur'ān*, 794.

insanlığın yaratılışında eşitlik ilkesini vurguladığını belirtmektedir. Câsiye Sûresi 16. âyetinde İsrâiloğulları'na verilen üstünlüğün tarihsel ve görevsellik bağlamında geçerli bir durum olarak değerlendirildiği üstünlüğün bağlamlar ve dönemlerde farklı şekillerde anlaşılabileceğini açıklamaktadır. Bu çerçevede iki âyetin de kendi bağlamlarında bir anlamı ve amacı dolayısıyla genel bir çelişki oluşturmadığı sonucuna ulaşmaktadır.[32]

Aşağıdaki tablo çelişkili görünen iki âyetin karşılaştırmalı analizi aracılığıyla insan yorumları ile yapay zekâ modeli ChatGPT'nin sunduğu yorumlar arasındaki belirgin farklılıkları ve benzerlikleri daha iyi anlamaya yönelik bir çerçeve sunmaktadır.

İnsan ve ChatGPT Yorumlarının Karşılaştırmalı Analizi

Ayet	İnsan Yorumu	ChatGPT Yorumu
Hucurât Sûresi 13. âyette geçen takvâ üstünlüğü	İnsanların yaratılışında eşitliği vurgular ve kavimlere ayrılmanın sadece tanışma, anlaşma amacı taşıdığını belirtir. İnsanların gerçek değerinin yalnızca takvâya dayalı olduğu belirtilmektedir.	İnsanlığın eşitliğini ve Allah katında üstünlüğün yalnızca takvâya dayalı olduğunu ortaya koyar. Eşitlik, ulusal ya da sosyal farklılıklardan bağımsızdır.
Câsiye Sûresi 16. âyette geçen İsrâiloğulları'nın üstünlüğü	İsrâiloğulları'na belirli bir dönemde verilen üstünlükleri ve özel nimetleri ifade eder. Bu üstünlük, o dönemde geçerli bir durumdur ve mutlak bir üstünlük anlamına gelmez.	İsrâiloğulları'na belirli bir tarihsel bağlamda verilmiş üstünlüğü belirtir. Mutlak üstünlük anlaşılmamalıdır.
Çelişki Analizi	Hucurât Sûresi 13. âyeti genel bir eşitlik ilkesini sunarken, Câsiye Sûresi 16. âyeti belirli bir dönemdeki geçici bir üstünlüğü ifade eder. Bu çelişki, bağlamlar ve dönemler açısından açıklanabilir.	Hucurât Sûresi 13. âyeti eşitlik ilkesini vurgularken, Câsiye Sûresi 16. âyeti tarihsel ve görevsellik bağlamında bir üstünlük sunar. İki âyette kendi bağlamlarında tutarlıdır.

[32] https://chatgpt.com/share/66e72eee-0bd0-8011-9a66-fdc305a24a06

Tabloya bakıldığında, insan yorumlarında Hucurât Sûresi 13. âyetinde eşitlik ve takvânın üstünlük ölçütü olarak vurgulandığı, Câsiye Sûresi 16. âyetinde ise İsrâiloğulları'na verilen üstünlüğün belirli bir dönemle sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki âyetin uzlaştırılmasında Hucurât Sûresi'nin evrensel bir eşitlik ilkesini benimsediğini Câsiye Sûresi'nin ise tarihsel bir bağlamda İsrâiloğulları'na verilen geçici bir üstünlüğü dile getirdiğini ortaya koymaktadır.

ChatGPT'nin değerlendirmesi de insan yorumlarına benzer çizgide iki âyet arasındaki görünürdeki çelişkiyi bağlamlarını dikkate alarak açıkladığı görülmektedir. Hucurât Sûresi 13. âyetteki takvâya dayalı üstünlüğün evrensel olduğunu, Câsiye Sûresi 16. âyetteki İsrâiloğulları'nın üstünlüğünün ise tarihsel ve dönemsel bağlamda sınırlı kaldığını belirterek her iki âyetin kendi bağlamlarında tutarlı olduğunu ifade etmektedir. Bu iki âyet bağlamında ChatGPT'nin, müfessirlerin yorumlarıyla benzer şekilde âyetleri bağlamlarına göre değerlendirebildiği ve tarihsel ile dilsel faktörleri göz önünde bulundurarak kapsamlı ve tutarlı yorumlar sunduğu, böylece âyetler arasındaki görünürdeki çelişkiyi açıklayabildiği görülmektedir.

Bu durum, aynı zamanda insan yorumlarının sağladığı derinlik ve tarihsel bağlamı anlama ile analiz etme kapasitesine sahip olduğunu da göstermektedir. Bununla birlikte ChatGPT, büyük veri setlerini hızlı bir şekilde işleyebilme ve çok sayıda kaynağı kısa sürede analiz edebilme kapasitesine sahiptir. Bu açıdan yapay zekâ, beşeri yorumdan üstündür; ancak, derin bilgi birikimi ve bağlamsal analiz gerektiren konularda yapay zekânın sınırlılıklarını dikkate almak yapay zekâ destekli analizlerin insan yorumlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, yapay zekânın tefsir ilmine katkı sunma potansiyelini ve sınırlılıklarını araştırarak, klasik ve modern tefsir metinlerindeki anlam çıkarımlarıyla yapay zekâ modelinin yorumlarını karşılaştırmıştır. Yapay zekâ modelinin özellikle çelişkili görünen ayetlerde uyumu sağlama noktasında umut verici katkılar sunduğu görülmüştür; ancak insan yorumlarının sunduğu tarihsel bağlamı ve manevi derinliği tam anlamıyla yakalayamadığı tespit edilmiştir. ChatGPT gibi yapay zekâ modelleri, büyük veri setlerini hızla işleyebilme yetenekleriyle araştırmacılara zaman kazandırsa da tefsir geleneğinin derin bilgi birikimine ve bağlamsal analizlerine olan ihtiyacı ortadan kaldırmamaktadır.

Sonuç olarak, yapay zekânın tefsir ilmindeki rolü, hız ve geniş kaynak erişimi açısından önemli bir avantaj sunarken, nihai yorumlama ve derinlikli analizlerin insan kontrolünde yapılması gerektiği açıktır. Yapay zekâ, tefsir çalışmalarında bir yardımcı araç

olarak değerlendirilmeli ve insan yorumlarıyla dengelenmelidir. Çalışmanın bulguları, yapay zekâ destekli tefsir çalışmalarına dair yeni araştırmaların gerekliliğini vurgulamaktadır.

Sonraki araştırmalarda yapay zekâ algoritmalarının tefsir alanında daha derin tarihsel ve sosyokültürel bağlamları anlayabilmesi için eğitim süreçlerinin zenginleştirilmesi gerekmektedir. Gelecekteki çalışmalar, yapay zekânın bu bağlamları daha iyi kavrayabilmesi için veri setlerinin genişletilmesi ve iyileştirilmesi üzerinde odaklanmalıdır. Ayrıca, yapay zekânın manevi derinlik gerektiren yorumlamalarda yaşadığı sınırlamaları aşabilmesi için algoritmaların bu alanlara dair daha fazla veriyle beslenmesi önem arz etmektedir. Son olarak, yapay zekâ ve insan yorumu arasındaki farkları ve benzerlikleri derinlemesine incelemek üzere karşılaştırmalı yeni alışmalar yapılması, bu alandaki bilimsel bilgi birikimini zenginleştirecektir.

Kaynakça

Asad, Muhammad. *The Message of the Qur'ān*. Gibraltar: Dar al Andalus, 1980.

Bozkurt, Aras. "ChatGPT, Üretken Yapay Zeka ve Algoritmik Paradigma. Değişikliği". *Alanyazın* 4/1 (31 Mayıs 2023), 63-72. https://doi.org/10.59320/alanyazin.1283282.

Büyükada, Samet. "Akademik Yazımda Yapay Zekâ Kullanımının Etik Açıdan İncelenmesi: ChatGPT Örneği". *Rize İlahiyat Dergisi* 26 (20 Nisan 2024), 1-12. https://doi.org/10.32950/rid.1337208.

Hohenstein, Jess vd. "Artificial Intelligence in Communication Impacts Language and Social Relationships". *Scientific Reports* 13/1 (04 Nisan 2023), 5487. https://doi.org/10.1038/s41598-023-30938-9.

Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2007.

Kızılgeçit, Muhammed vd. "Yapay Zekâ Sohbet Robotu Chatgpt ile İnanç-İnançsızlık, Doğal Afet ve Ölüm Konuları Üzerine Nitel Bir Araştırma: Din ve Maneviyatın Psikolojik Sağlığa Etkileri". *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (2023). https://doi.org/10.31463/aicusbed.1275061.

Koçyigit, Hikmet. "Modern Tefsir Hareketinin Niteliği". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (15 Haziran 2013), 233-260. https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuifd/issue/4289/254692.

Koçyiğit, Ahmet - Dari, Abdülhakim Bahadır. "Yapay Zekâ İletişiminde Chatgpt:

İnsanlaşan Dijitalleşmenin Geleceği". *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/2 (31 Temmuz 2023), 427-438. https://doi.org/10.30692/sisad.1311336.

Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. çev. Bekir Karlığa vd. 16 Cilt. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 4. Basım, ts.

Mevdûdî, Ebu'l A'lâ. *Tefhimu'l Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.

Paçacı, Mehmet. "Klasik Tefsir Neydi?" *İslami İlimler Dergisi* 1/3 (01 Nisan 2007), 7-20. https://dergipark.org.tr/tr/pub/islamiilimler/issue/8748/109169.

Râzî, Fahruddîn. *Mefâtîḥu'l-ġayb*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420/1999.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtḳān fî ʿulûmi'l-Ḳurʾân*. çev. Mustafa Dîb el-Bugâ. Beyrut: Dâr'ü-bni Kesîr, 1416.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiʿu'l-beyân fî tefsîri'l-Ḳurʾân*. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1420/2000.

Tanrıverdi, Bilal. "Müslümanlık - Müslümanlar ve Yapay Zeka". *Hukuk ve Bilişim Dergisi* (blog), 11 Mayıs 2024. https://hukukvebilisim.org/muslumanlik-muslumanlar-ve-yapay-zeka/.

Turan, Tülay vd. "Yapay Zekâ Etiği: Toplum Üzerine Etkisi". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 13/2 (01 Aralık 2022), 292-299. https://doi.org/10.29048/makufebed.1058538.

Zemahşerî, Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf ʿan ḥaḳāʾiḳı ġavâmiżi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-eḳāvîl fî vücûhi't-teʾvîl*. 6 Cilt. Beyrut: Dar'ül Kütüb-il İlmiye, 1995.

GÜNÜMÜZ İNANÇ PROBLEMLERİNİN ÇÖZÜMÜNDE MEKKÎ VE MEDENÎ ÂYETLERİN ÖĞRETİM METODU

Rıdvan SANUR*

Giriş

Zamanın, muhatabın ve mekânın durumunu bizlere öğreten Mekkî ve Medenî sûreler, ilâhî eğitimin aşamalarını Müslümanlara göstermiştir. İlâhî eğitim modeli Mekke'de ilk Müslümanlara inançlarını muhafaza etme konusunda telkinde bulunurken müşriklere ise neden inanmaları gerektiğini birçok anlatım metoduyla onlara bildirmiştir.

İnsanlığın yeniden ilâhî vahiyle muhatap olduğu Mekke ve Medine dönemlerinin tarihine ışık tutan Mekkî ve Medenî sûreler dinin maksadını, özünü tedrici bir şekilde bizlere sunmaktadır. Rabbimizin peyder pey insanlığa yönünü tayin ettiği bu sûreler, öğretimin ne kadar sabır gerektiren bir süreç olduğunu bizlere göstermektedir.

Bilim ve teknoloji açısından değişen ve gelişen dünyanın sorunları ve ihtiyaçları günden güne artmaktadır. Bu artışla birlikte çözüme kavuşturamadığımız problemlerimizde katlanarak devam etmektedir. Sürekli artan problemlerle mücadele edebilmek için İslam'ın ana kaynakları olan Kur'ân-ı Kerîm ve sünneti seniyyeden çözüm yolları üretmek her Müslüman ferde bir gerekliliktir.

Eğitim, belli amaçlara ulaşmak veya ulaştırmak için yapılan planlı ve kasıtlı etkinlikler şeklinde tanımlanırken öğretim ise öğrenilen hususların davranışa, ahlaka dönüştürmektir.[1] Din ve eğitim/öğretimin kazandırmak istediği davranışlar neredeyse aynıdır. Daha iyi bir insan yetiştirmenin yolu, ona doğruyu ahlaka dönüştürecek bir eğitim vermek geçmektedir. İnsan her zaman ve mekânda kendisine yoldaşlık edecek bir eğitimciye ihtiyacı bulunmaktadır. Bu ihtiyacı istismar edilmeden bir program dâhilinde eğitilmesi gereken insan, ömrünün her aşamasında bunu talip olmalıdır.

Kur'ân'ın anlam dünyasını kavramak için indiği coğrafyayı, kişileri ve zamanı iyi bilmek gerekir. İslam'ın ana kaynağı Kur'ân, Mekke'de muhatap kitlesi ilk Müslümanlar ve

* Dr. Vaiz, Diyanet İşleri Başkanlığı, ridvansanur@gmail.com, orcid.org/0000-0003-3837-7383.
[1] A. Ferhan Oğuzkan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981), 57.

müşrikler olması hasebiyle iki grubu da gözetecek bir anlatım uslûbu benimsemiştir. Ancak Medine'ye hicret ile muhataplar çeşitlenmiş, coğrafya değişmiş ve Müslümanlar artık bir güç olarak dünya sahnesine çıkmıştır. Bundan ötürü hicret sonrasındaki hususilik, ameli hükümler, aksiyon durumları hicret öncesine göre farklılık arz etmektedir. Görüldüğü üzere Kur'ân, statik bir metot yerine dinamik ve durumu gözeten bir metot üzerinden muhataplarıyla iletişime geçmiştir.[2]

Tasvir ve teşbih, temsil ve kıssa, inzar ve tebşir, soru ve cevap, kasem, tartışma ve karşılaştırma (tevhid ve şirk, iman ve inkar, hak ve batıl, nur ve zulümat, hasene ve seyyie, adalet ve zulüm, rahmet ve azab, dünya ve ahiret ve cennet ve cehennem) şekillerinde bir uslûba sahip Mekkî sûreler topluma yön veren özellikleri barındırmaktadırlar.[3] Buna karşılık Medenî sûrelerde ise ahkâm, Yahudi ve Hristiyanlara cevap, münafıklar, fetvalar ve Hz.Peygamber'in gazveleri gibi konular yer almaktadır.[4]

Biz bu çalışmamızda Tefsîr usûlünün konusu olan Mekkî-Medenî sûreler üzerinden ilâhî eğitim-öğretim metodunu araştırmak istiyoruz. Öncelikle Tefsir usûlünün bir konusu olarak Mekkî ve Medenî sûreler başlığı altında usûl eserlerinin konuya bakışına kısaca değineceğiz. Daha sonra ise Mekkî ve Medenî sûrelerin uslûb ve muhtevalarına değerlendireceğiz.

1. Tefsir Usûlünün Bir Konusu Olarak Mekkî ve Medenî Sûreler

Mekke'de ve Medine'de nâzil olan sûreler, aynı zamanda Tefsir usûlünün konusudur. Müfessirler iki döneme ayırarak incelemeye uygun gördükleri sûrelerin tasnifini, mekân, muhatap ve hicret zamanı olarak beyan etmişlerdir. Bu öneri sonucunda onlar, ağyarını mâni' edecek ve efradını cemedecek bir tasnife ulaşmayı murat etmişlerdir.

Bazı müfessirler tarafından Mekke ve sınırlarına dâhil olan yerlerde nâzil olan sûrelerin Mekkî olması kabul edilirken, Medine ve sınırlarına dâhil olan yerlerde nâzil olan sûreler ise Medenî olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber'in ziyaret ettiği; Mekke ve Medine'nin sınırlarına dâhil olmayan yerlerden ötürü Mekkî ve Medenî sûre tanımlamasına

[2] Soner Aksoy, "Mekkî-Medenî Sûre Tespitinde Üslup ve Muhtevanın Önemi: İnsan Sûresi Örneği", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Darulfunun İlahiyat* XXIX/1 (2018), 51.

[3] Şadide Özen, *Mekki Sureler Örneğinde Kur'ân'ı Anlamada Eğitim Açısından Karşılaştırma Üslûbu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 2024), 10-20, 60-80.

[4] Gözeler Esra, "Surelerin Mekkīliği ve Medenīliği: 22/el-Ḥacc Suresi örneği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/1 (2017), 73.

mekân üzerinden bir tasnifin kapsayıcı olmamasından ötürü âlimler tarafından bu tasnif türü kabul edilmemiştir.[5]

Muhatap esas alınarak nâzil olan sûreleri Mekkî ve Medenî addeden âlimler " يا ايها الناس" hitabı bulunan sûreyi Mekkî ve "يا ايها الذين أمنوا" hitabı bulunan sûreleride Medenî olarak kabul etmişlerdir. Fakat müfessirler bu hitap cümlelerinin Mekkî ve Medenî sûrelerde ortak kullanımı bulunmasından ötürü taksimat açısından yeterli olmadığını düşünmüşlerdir.[6]

Son olarak tefsir ilmiyle hemhal olan kimselerin üzerinde ittifak ettiği tasnif türü, hicret zamanını esas alarak Mekkî-Medenî ayrımını kabul etmişlerdir. Bu görüşü tercih eden âlimler, hicretten önce nâzil olan âyet ve sûrelerin Mekkî olmasını ve hicretten sonrası ise Medenî olmakla nitelemektedirler. Efrâdını câmî' ağyârını mâni' bir tasnif, hicreti esas alındığında ortaya çıkmaktadır. Hicretin esas alınmasından ötürü Mekke'de nâzil olan el-Nasr sûresi Medenî kabul edilmektir. Ayrıca Kudüs'te nâzil olduğu aktarılan el-İsrâ sûresinin ilk âyeti Mekkî olmaktadır.[7] Müfessirlerin tanımlama, ıstılahlaştırma ve tasnifte bulunma gayreti konunun kapsamını ve sınırlamasını tayin etmek içindir. Tanımlama ve tasnif süreci olmayan bir husus bilgi yığını kalmakla beraber ilmi kaosa sebep olmaktadır. İlmi karmaşanın sona ermesini ve sistematiğinin oluşmasını sağlamak için tasnif önemli bir yer işgal etmektedir.

Mekkî ve Medenî ayrımına farklı bir şekilde yaklaşan Mahmuh Muhammed Tâhâ (ö.1985), Mekkî sûrelerin İslam'ın temelini teşkil ettiğini ama Medenî sûrelerin ise nüzulün tamamlanmasıyla zorunluluğu ortadan kalkan hükümleri temsil ettiğini beyân etmiştir.[8] Tâhâ'nın Medenî sûreler hakkında ifade ettiği söylemleri tarihsel açıdan hükümlere yaklaştığını gösterirken, Mekkî sûrelerin ise sabit olduğunu benimsemiştir. Tabi Mekkî-Medenî sûrelerin tarihsellikle ilişkilendirilmesi konumuzu uzatacağı sebebiyle onu konuyla alakalı çalışmalara bırakıyoruz.

Mekkî ve Medenî sûrelerin kendilerine has bir uslûbu bulunmaktadır. Mekkî sûrelerde;

- "Ey İnsanlar!" hitabı gibi genel bir uslûp benimsemiştir. (el-Hacc sûresi hariç)
- Kabullenmemeyi ifade eden "Kellâ" lafzını barındırmaktadır.

[5] Celâleddin Abdurrahman Bin Ebî Bekr es-Suyûtî, "el-İtkân fi Ulumil-Kur'ân Celâleddin Abdurrahman Bin Ebî Bekr es-Suyûtî" (2019), 19-20; Bedruddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulumi'l-Kur'ân* (Lübnân: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2018), 109-110.

[6] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 60.

[7] es-Suyûtî, "İtkân" (2019), 19; ez-Zerkeşî, *Burhân*, 109; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 60.

[8] Ayşenur Fidan, "Klasik Mekkî-Medenî Yaklaşımına İhyâcı Bir Tenkit Örneği: Mahmûd Muhammed Tâhâ (1910-1985) ve", *İhyâ* I (2022), 577.

- İçerisinde hurûfu mukatta'â yani hece harfleri içermektedir. (el-Bakara ve Âli İmrân sûreleri ittifakla hariç ama er-Ra'd sûresi ihtilaflıdır.)
- Hz. Âdem ve İblis kıssalarından bahsetmektedir.
- Geçmiş Peygamberlere ve ümmetlere değinmektedir.[9] Görüldüğü üzere Mekkî sûrelerin genel, inzâri ve tehaddi içerikli bir uslûba sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Medenî sûrelerin uslûbuna bakacak olursak;

- "Ey İman Edenler!" şeklinde belli bir kesimi ifade eden hitap cümleleri kullanılmaktadır.
- Cihad izni ve hükümleri barındırmaktadır.
- Münâfıklardan bahsetmektedir. (el-Ankebût sûresi hariç)
- İbadet ve muamelattan bahsederek[10] Müslümanları imânî bilinçten ameli bilince yönlendirmektedir. Görüldüğü üzere Medenî sûreler, genellikten hususiliğe ve imânî konulardan amelî konulara geçiş yapmaktadırlar. Artık bu sûreler, Müslümanlara gündelik yaşantılarında karşılaşacakları durumlarda takınacakları tavrı öğretmektedirler.

Mekkî ve Medenî sûreleri bilmenin Müslümanlara yadsınamayacak derecede katkıları bulunmaktadır. Hangi sûrenin veya âyetin nerede nâzil olduğunu bilmek hem Kur'ân'ın korunmuşluğuna hem de Müslümanların ana kaynaklarına olan hassasiyetini göstermektedir. İnsan fıtratı gereği bir anda değişemeyen varlık olduğu için tedrici olarak onu eğiten bu sûreler, onu yavaş bir şekilde ve duygu durumunu da dikkate alarak yetiştirmektedirler. Sûrelerin nerede ve hangi ortamda nâzil olduğunu bilen kimse, onları doğru anlamasına ve doğru hüküm istinbatında bulunmasına olanak sağlamaktadır. Son olarak özü Mekke ve gövdesi Medine olan Kur'ân, bize bir toplumu ilmek ilmek sıfırdan nasıl inşa edeceğimiz konusunda rehberlik etmektedir.[11]

Mekkî ve Medenî sûreler, Nâsih-Mensûh ve Sebeb-i Nûzul ilimleri, İslam davetinin merhalelerini ve bu uğurda yapılan fedakârlıkların göstergeleridir. Bu ilimler, İslam'ın ve Müslümanların tarihi süreçteki serencamına ışık tutmakla beraber kendi durumumuzu onlara uyarlamamıza da olanak sağlamaktadır.[12]

---

[9] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 61; Cumhur Demirel, "Kur'ân'ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim: Mekkî-Medenî", *Diyanet İlmi Dergi* LIII/4 (2017), 46.

[10] es-Suyûtî, "İtkân" (2019), 32; ez-Zerkeşî, *Burhân*, 110.

[11] Demirel, "Kur'ân'ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim", 49-50.

[12] Demirel, "Kur'ân'ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim", 39.

Mekkî kabul edilen sûreler 82 tânedir. Bunlar el-En'âm, el-A'râf, Yûnus, Hûd, İbrahîm, el-Hicr, en-Nahl, el-İsrâ, el-Kehf, Meryem, Tâhâ, el-Enbiyâ, el-Hacc, el-Müminûn, el-Furkân, eş-Şuarâ, en-Neml, el-Kasas, el-Ankebût, er-Rûm, Lokmân, es-Secde, Sebe, Fâtır, Yasîn, es-Sâffât, Sâd, ez-Zümer, el-Mümin, Fussilet, eş-Şûrâ, ez-Zuhruf, ed-Duhân, el-Câsiye, el-Ahkâf, Kâf, ez-Zâriyât, et-Tûr, en-Necm, el-Kamer, el-Vâkıa, el-Mülk, el-Kalem, el-Hâkka, el-Meâric, Nûh, el-Cin, el-Müzzemmil, el-Müddessir, el-Kıyâme, el-İnsân, el-Mürselât, en-Nebe, en-Nâziât, Abese, et-Tekvîr, el-İnfitâr, el-İnşikâk, el-Burûc, et-Târık, el-A'la, el-Ğâşiye, el-Fecr, el-Beled, eş-Şems, el-Leyl, ed-Duhâ, el-İnşirâh, et-Tîn, el-Alak, el-Âdiyât, el-Kâria, et-Tekâsür, el-Asr, el-Hümeze, el-Fîl, el-Kureyş, el-Mâûn, el-Kevser, el-Kâfirûn, Leheb sûreleridir. Medenî oldukları kabul edilen sûreler ise 20 tânedir. Bunlar el-Bakara, Âli İmrân, en-Nisâ, el-Mâide, el-Enfâl, et-Tevbe, en-Nûr, el-Ahzâb, Muhammed, Kıtâl, el-Feth, el-Hucurât, el-Hadîd, el-Mücâdele, el-Haşr, el-Mümtehine, el-Cum'a, el-Münâfikûn, et-Talâk, et-Tahrîm, en-Nasr sûreleridir. İhtilâflı sûreler 12 tâne olup el-Fâtiha, er-Ra'd, er-Rahmân, es-Saff, et-Teğâbün, el-Müteffifûn, el-Kadr, el-Beyyine, ez-Zilzâl, el-İhlâs, el-Felâk ve en-Nâs sûreleridir.[13]

Mekkî ve Medenî olduğu düşünülen âyet ve sûrelerin hangileri olduğu konusunda Hz. Peygamber'in bir ifade bulunmamakla birlikte bizler bunları, sahabenin vahiy kâtibi olmaları ve kendilerine ilk nerede okunduysa oraya nispet etmelerinden öğreniyoruz.[14] Hz. Habbab b. Eret'in (ö.657) daha Mekke'de vahyin ilk yıllarında et-Tâhâ sûresinin ilk âyetlerini Hz. Ömer'in (ö.644) kız kardeşi ve eniştesine yazılı bir şekilde okuduğunu tarihi kaynaklardan biliyoruz.[15] Ayrıca sûrelerin nerede nâzil olduğu konusunda Hz. Peygamberin bir açıklamasının olmamasıyla birlikte Sahabe neslinin Kur'ân'ın indiği zamanı, mekânı ve sosyolojik çevreyi araştırma konusunda ne kadar titiz ve gayretli olduklarını göstermekteyiz.[16]

1.1.Mekkî Sûrelerin Muhtevası ve Uslûbu

Kur'ân inanç ve ahlak açısından yozlaşan bir topluma nâzil olduğu için kıyamete kadar gelecek insanlara hitap edecek bir uslûp ile onları eğitmeyi amaçlamıştır. Bu eğitim sürecinde Kur'ân-ı Kerim, tekrar, te'kid, mecaz, inzâr-tebşir, soru-cevap, örnekle anlatım gibi yöntemleri tedrici bir şekilde kullanmıştır. Muhatap kitleye hitap eden âyetler, aynı zamanda sonradan gelecek insanlığa da bir örnek teşkil etmektedir. Mekke'de inşa dönemi

[13] es-Suyûtî, "İtkân" (2019), 21-33; ez-Zerkeşî, *Burhân*, 114-116.
[14] es-Suyûtî, "İtkân" (2019), 20.
[15] Muhammed İbn İshâk, *Sîretü İbni İshâk* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1978), 181.
[16] Demirel, "Kur'ân'ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim", 51.

olduğu için köklü değişiklikler söz konusu olurken, aynı zamanda muhatap hem Müslüman hem de ehli küfürdür.[17] Toplumsal değişimin sağlanabilmesi için davetin her türlü metodu kullanılmalıdır. Davet edilenler toplumun her tabakasından olması hasebiyle muhatapların yaşı, eğitimi, cinsiyeti vb. hususlar göz ardı edilerek başarı kazanılamaz.

Nâzil olduğu ortamın ruhunu yansıtan Mekkî sûreler, inzârın yani uyarmanın ete kemiğe büründüğü hali yansıtmaktadır. Kısa, net ve sertlik dozu yer yer artan yer yer azalan bu sûreler, gönüllerin düştüğü şirk, küfür, ahlaksızlık girdabından çıkarmayı arzulamaktadır. Sıfırdan gönüllerin ihyası için sadece müjde değil de inzârın dozajı sürekli değişkenlik göstermektedir. İnsan, bağımlısı olduğu yanlışları ve batılı bir anda terk edemediği gibi kendisinden beklenmeyecek şiddet, fanatiklik, bir günaha bağımlılık gibi davranışlar sergileyebilmektedir. Bu bağımlılıkların tedavisinde Mekke döneminde nâzil olan sûre ve âyetler Mustafa el-A'zamî'nin (ö.2017) tabiriyle "*Putperest yaşamı tatmin bulmayan ve şaşkına dönen ruhlara kılavuzluk görevi"* görmüştür. Hicret öncesinde iman edenlerin baskı, ambargo ve işkenceye rağmen Mekkî âyetlerin ruhu coşturması sonucunda onların hakikati benimsemesine rehberlik etmiştir. Baskı ve ambargolara rağmen ashabın dirayetli duruşu inançlarına olan bağlılığın göstergesidir.[18] Ayrıca müşriklerin, Müslümanlara karşı şiddet ve alay etmeleri hem inatları hem de kaybetmekten korktukları maddi güçleri sebep olmuştur.[19] Bu sebepleri iyi bilen Kur'ân, müşriklerin hem inadıyla hem de korktukları maddi gücün geçici olduğunu ön plana çıkararak onlarla mücadele etmiştir.[20]

Şirke dalan kimselere, şer'i hükümlerden ziyade bu dönemde kalplerindeki şirk ve şer köklerini sökmek için dinin usûlü ve tevhid içerikli mesajlar verilmiştir. Kibre ve ceberutluğa soyunan Kureyşlilere tesir edecek hitaplar barındıran Mekkî sûreler, onların ruhunu cezbedecek, tatlı musiki ahenklere sahip, elfazında azamet ve ihtişam taşımak gibi niteliklere sahiptir.[21] Görüldüğü üzere inancında problem olan kimseye şer'i hükümlerle ne yapacağından ziyade nasıl düşüneceği ve neye inanacağı ön plana çıkarılarak önce zihnin içerisindeki kötülükler ve yanlışlıklar temizlenmelidir.

Mekkî sûreler, muhatabına nereden geldiği ve nereye gideceği konusunda ikazlarda bulunmaktadır. Çünkü muhatabın zihninde geldiği ve gideceği yerin farkında olan bir dini

---

[17] Fatma Dursun - Eyüp Yaka, "Mekkî Sûrelerin Eğitim Metodu Açısından Üslubu", *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* VI/2 (2021), 565.

[18] Muhammed Mustafa Azâmî, *Kur'ân Tarihi*, çev. Ömer Türker - Fatih Serenli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 97.

[19] Dursun - Yaka, "Mekkî Sûrelerin Eğitim Metodu Açısından Üslubu", 571.

[20] el-Ankebût, 29/20-22, et-Tekâsür, 102/1-8.

[21] Osman Keskioğlu, *Nüzülünden Günümüze Kur'ân-ı Kerim Bilgileri* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 58-59.

bilinç oluşturma sürecinde Mekkî sûreler, farkındalığın oluşması için kulluk ve tevhide uyması gerektiğini öğretmeni yanı sıra küfür ve şirk bataklığına saplanana yol göstermeyi hedeflemektedirler. Bir insanın kendisine sorumluluk yükleyebilmesi için dini bilincin/şuurun oluşması gerekir. Dini bilinci oluşmayan bir nesle, ne yapması gerektiğini geleneklerle/örfle dayatmak onların uzaklaşmasına veya dini bilinci aşılamadan sevdirmeye çalışma durumunda ise körü körüne tabi olmalarına sebep olmaktadır. Sevdirme bir süre olumlu sonuçlar verse de muhatabın aklına veya gönlüne takılacak bir şüphe onun dinden kopmasına olanak sağlayabilir. Bu durumu Hz. Âişe'nin (ö. 678) naklettiği hadiste de gördüğümüz gibi kişinin önce kalbi ve fikri açıdan yetiştirilmesi gerekir ki Medenî sûrelerin beyan ettiği helal ve haramlara aşina olsun.[22]

Mekke'de nâzil olan sûre ve âyetler, Kur'ân'ın çoğunluğunu teşkil etmekle beraber baskın bir şekilde inanç konularına temas etmişlerdir.[23] Kısa âyetlerden oluşan bu sûreler, kıyametle alakalı konuları da geniş bir yelpazede değerlendirmişlerdir. Özellikle Kur'ân'ın son on cüzünde kıyamet ahvalini anlatan sûrelerin mesajıyla hem Müslümanların kıyamet farkındalığı diri tutulmuş hem de inkâr edenlerin akıbeti inzâr/korkutma metoduyla hatırlatılmıştır.[24]

Müşriklere ahirette cehennem azabını vaad eden Kur'ân'ın Müminlerin motivasyonunu artırma, teşvik etme, hedefleri olan rıza-i ilâhîden sapmamaları için olumlu ve cennet gibi vaatlerde bulunmaktadır.[25] Günümüzde inancında problem olan gençlere ve toplumumuza Mekke döneminde müşriklere olan inzârı değil de Müminlere yapılan teşvikleri hatırlatmamız gerekir. İslam inancına sahip olan toplumun eksik kaldığı noktalardan bir tanesinin motivasyon kaynağının olmamasıdır. Bu motivasyon kaynağından mahrum kalan toplumun inanç zafiyetine düçar olması kaçınılmazdır.

Kur'ân'ın 23 yıllık bir zaman diliminde parça parça nâzil olması benimsediği dini eğitim ve öğretim metodunun temelinde tedriciliğin olduğunu göstermektedir. Çünkü yeni Müslüman olanların gelişim ve olgunlaşma süreci takip eden Kur'ân, onların durumuna göre hükümler bildirilmektedir. Bu tedricilik yöntemi sayesinde teori/eğitim ve pratiği/öğretimi

[22] Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahihi'l-Muhtasari Min Umûri Resulillahi ve Eyyâmihi (Sahih Buhârî)* (Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), Fezâilu'l-Kur'ân, 6.

[23] Daha geniş bilgi için bakınız; el-Kevser, el-Kâfirûn, Leheb, el-İhlâs.

[24] Kıyametle alakalı konular için el-Kıyâme, el-İnsân, el-Mürselât, en-Nebe, en-Nâziât, Abese, et-Tekvîr, el-İnfitâr, el-İnşikâk, el-Ğâşiye, el-Fecr, el-Beled, Leyl, el-Alak, el-Âdiyât, el-Kâria, et-Tekâsür sûrelerine bakabilirsiniz.

[25] Dursun - Yaka, "Mekkî Sûrelerin Eğitim Metodu Açısından Üslubu", 598.

aynı anda icra eden dinimiz, bilinmesi gereken imânî bilincin dışında amelî bilgileri davranışa yansıtmayı da bireye kazandırmaktadır.[26]

Birbirinin yerine de kullanılan eğitim-öğretim aslında eğitim teori ve vasıtayı diğeri ise davranışı ve hayata yansımayı ifade etmektedir.[27] Dinimizin benimsemiş olduğu tedricilik eğitim-öğretim metodu, Rabbimizin emir ve yasaklarının daha kolay anlaşılmasını ve hazmedilmesine olanak sağlamaktadır. Emir ve yasakların anlaşılması ve hazmedilmesi konusunda "*Biz, Kur'ân'la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk.*"[28] âyetin de Kur'ân'ın eğitme ve yönlendirme metodunun kalbi pekiştirmeye ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Kur'ân'ın tedricilik metodunu Hz. Peygamber'in emrettiğini ve sahabenin de hayatlarında uyguladıklarını kaynaklardan öğrenmekteyiz. Hz. Peygamber, Hz. Muaz b. Cebel'i (ö.639) Yemen'e vali olarak gönderirken kendisinden yerli halka önce İslam'ı teklif etmesini, sonra namazı sonrasında ise zekâtı önermesini istemiştir.[29] Yine sahabeden Abdullah b. Mes'ûd (ö.653), Hz. Peygamber'den (s.a.v) on âyet öğrendiklerini ve bu âyetleri iyice kavradıktan sonra diğer âyetlere geçtiklerini aktarmıştır.[30] Tedricilik konusu sadece kumar, alkol, uyuşturucu ve sigara bağımlılarına uygulanması gereken bir yöntem değildir. Bilakis her Müslümana karşı bizlerinde uygulaması gereken bir görev/davet ödevidir. Günümüzün hümanist, kapitalist, seküler, hedonist ekseninde yüzdürülen Müslüman bireylerinin zamanla bu bağımlılıklarından kurtulacağını bilerek tedrici bir uygulama eğitim-öğretimi gerçekleştirmeliyiz.

Kur'ân'ın Mekkî sûrelerde muhaliflerine karşı kullandığı metotlarından birisi tehaddî yani meydan okumasıdır. İslam'ın ana kaynağı olan Kur'ân hakkında müşriklerin hezeyan ve iftiralarına karşın Rabbimiz, aşamalı bir şekilde onlara meydan okumuştur. İnkâra saplanan müşriklerin iddia ettikleri gibi "Kur'ân beşer kelamı" ise doğruya ondan yakın bir kitap getirmeleri[31] istenmiştir. Allah, ikinci aşamada Kur'ân'ın hepsine denk bir kitap

---

[26] Şükrü Keyifli, "Eğitim ve Din Eğitimi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 13/2 (01 Haziran 2013), 118.

[27] Dursun - Yaka, "Mekkî Sûrelerin Eğitim Metodu Açısından Üslubu", 573.

[28] El-Furkân, 25/32.

[29] Buhârî, *Sahih Buhârî, Zekât, 64.*

إِنَّكَ سَتَأْتِي قَوْمًا أَهْلَ كِتَابٍ، فَإِذَا جِئْتَهُمْ، فَادْعُهُمْ إِلَى أَنْ يَشْهَدُوا أَنْ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لَكَ بِذَلِكَ فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ فَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ، فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لَكَ بِذَلِكَ، فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ فَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ فَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ، فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لَكَ بِذَلِكَ، فَإِيَّاكَ وَكَرَائِمَ أَمْوَالِهِمْ وَاتَّقِ دَعْوَةَ المَظْلُومِ، فَإِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللَّهِ حِجَابٌ

[30] Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 1/64.

[31] el-Kasas, 28/49.

getirmelerini,[32] daha sonra on sûrenin benzerini sunmalarını[33] ve son olarak herhangi bir sûrenin benzerini getirerek[34] inkâr ettikleri Kur'ân'la muarazada bulunmaları talep etmiştir. İnkâr edilen her ne olursa olsun insanın iddiasını sahiplenmesi ve onu delillerle kuvvetlendirmesi gerekir. İddialarını hezeyanlarla sürdüren müşrikler hakkında Allah, her kimden destek alırlarsa alsınlar Kur'ân'ın ilahiliği ile mücadele edemeyeceklerini bildirmiştir.[35]

Kur'ân'ın müşriklere meydan okuması bir davet sürecinin sonucunda gerçekleşmiştir. Direk meydan okumak yerine kendilerine ilâhî emirler tebliğ edilmesine rağmen onların restleşmeleri ve tebliğin fayda sağlamadığı görülünce kullanılmıştır. Kısacası muarızına meydan okuyan Kur'ân, muhatabını önce ön yargılarından kurtulmaya, dinlemeye ve ikna etmeye çalışmıştır. Bir çözüm yolu kalmadığında Kur'ân, muhataba meydan okumanın bir çözüm yolu olduğunu göstermiştir.[36]

Kur'ân Mekke döneminde müşriklerle mücadele edeceğini tehaddî âyetleri ile ifade etmiştir. Tabi bu mücadele savaşma üzerine değil de Kur'ân'ın ilâhî bir kaynak olduğu fikrini kuvvetlendirmek içindir. Madem müşrikler hezeyanlarına devam etmek istiyor, öyleyse Kur'ân'ın benzerini getirmede iddialarını ortaya koysunlar şeklinde bir mücadeledir. İnsanların sayısal olarak çok olmaları veya kuvvet açısından kendilerini üstün görseler de hakikatle mücadelede fikri çarpışmayı değil de fiili saldırıyı tercih etmektedirler. Fiili saldırıyı tercih eden müşrikler iddialarını ispatlayamadıkları gibi Kur'ân, *"Muhaliflere karşı hakkın izharı ve hüccetin ikamesi için ortaya koyduğu tartışma*" şekillerinden biri olan tehaddî âyetleri ile mukabelede bulunmuştur.[37]

Bedevî olan Araplara inmeye başlayan Kur'ân'ın Tevrât, Zebûr ve İncil'den farklı bir uslûbu ve eğitim metodu bulunmaktadır. Çünkü önceki kutsal kitaplar, Peygamberleri döneminde değil sonradan gelen kimseler tarafından yazıya geçirilmiştir. Bundan ötürü önceki kitaplar bir düzensizliğe sahiptir. Ama Kur'ân'ın düz yazıya ve şiire benzemeyen ve kendine mahsus sözlü hitap uslûbu bulunmaktadır.[38] Bu uslûbu, onun eşsiz ve ilâhî olduğunu yansıtırken aynı zamanda kendine özgü anlatma yöntemini de bizlere sunmaktadır.

[32] et-Tûr, 52/34.
[33] Hûd, 11/13.
[34] Yûnus, 10/38.
[35] el-İsrâ, 17/88.
[36] Fethi Ahmet Polat, "Mekki Sürelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil", *Kur'ân Nüzulünün Mekke Dönemi Sempozyumu*, (2013), 146.
[37] Mehmet Yaşar, "Mekkî ve Medenî Dönemde Cedelü'l-Kur'ân", *İslâmî İlimler Dergisi* XV/2 (2020), 358.
[38] Mesut Okumuş, "Kur'ân'ın Tedrici Nüzûl Süreci Bağlamında Mekki ve Medeni Ayetler Üzerine", *Eskiyeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 27 (2013), 8.

Kur'ân'ın Mekkî sûrelerdeki hem dini hem de ilmi yönden örnek olacak anlatımı bulunmaktadır. İnşa dönemi olması sebebiyle müşriklere karşı yer yer sert bir uslûbu benimseyen Kur'ân'ın, Müminlere karşı ise teşvik edici bir tarzda yaklaştığı müşahede edilmektedir. Kur'ân'ın bu uslûbunu benimseyen Hz. Peygamber de bir baba edasıyla ashabına karşı örnek bir model olmuştur.[39] Dini eğitim ve öğretimle hemhal olan bireylerin, Kur'ân'ın sözlü hitap metodunu benimsemeli ve uygulama aşamasında da Hz. Peygamber'in babacan örnekliğini kendisine rehber edinmelidir. Bundan mahrum kalan günümüz âlimleri, hocaları, öğretmenleri, Müslümanları sadece örnek olmak şöyle dursun daha kötü nesilleri yetiştirerek İslam'ın kendi müntesipleri tarafından sorgulanmasına sebep olmaktadır.

Kısacası Kur'ân'ın nâzil olduğu Mekke döneminde İslam dinin temellerinin hangi üslup üzere atıldığı idrak edildiğinde barındırdığı hikmetler görülecektir. Bu hikmetler üzerine inşa edilen Medine dönemiyle ashabın tekâmül düzeyi fark edilecektir.[40] Bu dönemin risâlet/tebliğ boyutu son derece açık bir şekilde kendisini göstermektedir. Mekke'de Hanif olan kimseler azınlıkta bulunmalarına karşın putperestliğin yaygın olması sebebiyle imânî inşa sürecinin aşamaları gözetilmiştir.

1.2.Medenî Sûrelerin Muhtevası ve Uslûbu

Gelişen ama son derece hızla değişen dünyada insanı yetiştirme daha da zorlaşmaktadır. Bilgi konusunda mahrumiyet yaşamayan insanlık, doğru bilgiyi tespit etme ve hayatına uyarlama konusunda başarısız kalmaktadır. Çünkü çokluğunun ve ulaşımının kolaylığı sebebiyle bilgi kaosu/kargaşası içinde boğulan insanlık, inanca dönüştüremediği bilgiyi pratiğe uyarlayamamaktadır. Ayrıca bilgiyi temin eden hatta bunu pratiğe yansıtan kimsenin maksadından kopukluğu sebebiyle işlevsiz bir dini bilinç düzeyiyle karşı karşıya kalmaktadır. Ahlaki değerlerin çözüm üretmesi ve olumlu sonuçlar doğurabilmesi için inanç ve yapılan davranışların hesabının verileceği konusunun gönüllerde yer edinmesi gerekir.[41] Gönüllerde karar kılamayan hesap ve inanç bilinci, ahlakın yozlaşmasına ve manasızlaşmasına olanak sağlayacaktır.

Mekkî sûrelerde bildirilen ve sürekli iman ve içeriğinden bahsetme sonucunda kalpleri pekişen ashaba, Medine'de amelî ve pratik konular emredilince kendilerinden herhangi bir itirazın olmaması aksine nasıl yapılacağı konusunda endişelenmeleri inançlarının ne kadar derin olduğunu göstermektedir. On üç yıllık ilk dönemde Kur'ân'ın

[39] Dursun - Yaka, "Mekkî Sûrelerin Eğitim Metodu Açısından Üslubu", 597.
[40] Dursun - Yaka, "Mekkî Sûrelerin Eğitim Metodu Açısından Üslubu", 569.
[41] Abdullah Aygün, "Değerler Eğitimi Açısından Erken Dönem Mekkî Ayet ve Surelerin Önemi", *Uluslararası Güneysu Sempozyumu Ahlaki Sorunlar Gençlik ve Değerler Eğitimi Bildiri Kitabı*, (2018), 178.

üçte ikilik bölümünde takip edilen imânî, manevî ve ruhânî eğitim-öğretim metodu sonucunda bir emri yapmama veya haramdan vazgeçmeme durumundan ziyade eksiksiz nasıl yapılabilir endişesi sahabilerde belirmiştir. Neden, niçin, kimin için gibi sorunları aşan ve kendi içerisinde çözen ashabın bu özelliği onların takvalarını göstermektedir. Güncel olan inanç problemlerinde de biz Müslümanlar, ilk aşama olan Mekke'yi unutarak Medine'yi tatbik etmeye yeltenmemiz arızi durumlarla karşı karşıya kalmamıza sebep olmaktadır. Çünkü niçin namaz kılması, neden oruç tutması, kimin için ahlaklı olması gerektiğini önemsemeyen Müslümanlar grubu ne kendilerine ne de gayri Müslimlere olumlu örnek ve güvenli sığınak olamayacaktır.

Medenî sûreler, hicret öncesine nazaran daha uzun âyet pasajları ve sûreler içermektedirler. Fakat bu dönemde Kur'ân'ın bir üçte biri nâzil olmuştur. Kur'ân'ın nâzil olduğu ikinci dönemde artık Müslümanların dışında Yahudiler, Hristiyanlar ve Münafıklar da muhatap olmuştur. Mekke'de muhataplar müşrikler ve Müslümanlar olduğu için hitap genel olmuştur. Ama Medine'de muhatap kitlesi artsa da hitap cümleleri daha hususi olmuştur.[42] Muhatap kitlesi arasında putperestler olmadığı için Kur'ân'ın mesajları dolaylı değil direk verilmiştir. Bu dönemde ulûhiyet, ahiret gibi konuları hem Müslümanlar hem de ehli kitap bilmekteydi. Bundan ötürü artık şirkin odak nokta olmadığı, emir ve yasakların ön planda olduğu bir yöntem seçilmiştir.[43]

Hümanist akımın etkisi ve sekülerleşme sonucunda insanın maddeyle olan ilişkisi bağımlılık derecesinde artmaktadır. Maddeye yani dünyevileşmeyle mücadelede Rabbimiz, infâk etme, zekât ve sadaka verme, yoksulu doyurma, mülkiyeti amaç haline getirmeme gibi çözüm önerileriyle Müslümanlara yol göstermiştir.[44]

Mekke'de müşrikler İslam'ın doğruluğunu Hz. Peygamber'in ve ashabının maddi durumlarıyla orantılı görmeye odaklanmışlardır. Bu durum Mekki sûrelerde de kendini göstermiş ve müşrikler Kur'ân tarafından eleştirilmiştir. Ancak Medine döneminde sahabilerin inanç özgürlüğüne kavuşmaları ve maddi durumların iyileşmeye başlamasıyla Kur'ân onlardan dünyaya meyletmemelerini ve faniliğine kanmamalarını talep etmiştir.[45]

Müslümanların hem çocuk eğitimine hem de ilk defa İslam ile müşerref olan kimseye verdiği bilgide öncelikli olarak ibadet ve muamelatı ön plana çıkarması yerleşmeyen inanç

[42] Daha geniş bilgi için Münafıklar için el-Münâfikûn, Yahudiler için el-Bakara'ya ve Hristiyanlar için el-Mâide'ye bakabilirsiniz.

[43] Yaşar, "Mekkî ve Medenî Dönemde Cedelü'l-Kur'ân", 356.

[44] Aygün, "Değerler Eğitimi Açısından Erken Dönem Mekkî Ayet ve Surelerin Önemi", 181.

[45] Ahmet Özdemir, "Mekkî ve Medenî Sûreler Bağlamında Dünya Vurgusu", *Bilimname: Düşünce Platformu* 37 (Ocak 2019), 72-73.

konularının zamanla ibadetin gerekliliğini ve ahlaki zorunluluğu zayıflattığı günümüz dünyasında müşahede edilmektedir. Hz. Âişe'nin "*Kur'ân vahyi önce cennet ve cehennemden bahseden kısa bir sure ile başladı. İnsanlar İslam'da toplanınca helal ve haramlar indi. Şayet önce içki içmeyin diye emredilseydi, onlar 'içkiden asla vazgeçmeyiz' derlerdi. Önce zina etmeyin hükmü inseydi, 'zinayı asla bırakmayız' derlerdi*." sözü,[46] hem insanın inanç boyutunda hem de amel boyutunda hazırlık sürecini ifade etmektedir. Özellikle Medenî sûrelerin inşa sürecinden sonra toplumun ibadet ve muamelat konusunda önyargılardan nasıl bağımsız kabul göreceğini göstermektedirler. Mekkî sûrelerde sürekli temas edilen inanç konuları Medenî sûrelerde de sürdürülmüştür. Çünkü inanç, eda edilen hiçbir ibadet, muamelat ve ahlaktan bağımsız değildir.

Hicretin akabinde Müslümanların dini konularda özgürlüklerin problem olmaktan çıkmasıyla beraber İslam'ın diğer emirleri de onlara Allah tarafından atomik bir tarzda bildirilmeye devam etmiştir. Günümüz Müslümanlarının İslam denince akıllarına gelen ibadetlerin, emirlerin ve yasakların çoğunluğu bu dönemde emredilmiştir. İslam, oruç, zekât, hac, cihat, miras gibi ibadetler, kumar, faiz, içki, zina gibi yasakların bildirilmesi öncesinde on üç yıllık Mekke dönemi bu ibadet ve yasaklar için bir hazırlık süreci görevi görmüştür.[47] Hz. Peygamber'in vefatına kadar günden güne Kur'ân'ın nâzil olmasıyla İslam'ın hükümlerinin Müslümanlar tarafından daha kolay anlaşılması ve uygulanması gözetilmiştir.

Mekânın, zamanın ve muhatabın değişmesiyle Kur'ân'ın anlam dünyasının değiştiği görülmektedir. İnsanla bir düzlemde buluşan Kur'ân, dinamik bir kaynak olduğunu göstermektedir. Muradı ilâhî, Medine'de her üç durumu da gözetip ona göre hem müntesipleriyle hem de diğerleriyle muhatap olmuştur.[48] Mekke'de savaşmak, cihad etmek, Allah yolunda malını infak etmek emredilmezken Medine'de Müslümanların artık kendilerini, dinlerini korumak için cihad etmeleri emredilmiştir. Adeta Mekkî sûreler, zahit-abid bir kişilik inşa ederken Medenî sûreler ise muttaki ve mücahit bir kişilik inşa etmeye çalışmıştır.

Fert, aile, toplum ve ahlaki konular hakkında ayrıntılı prensipler içeren Medenî sûreler, Müslüman için gerekli ameli ve ahlaki konular açıklanmaya ve bunları fiiliyata

---

[46] Buhârî, *Sahih Buhârî, Fezâilül Kur'ân*, 6.

" إِنَّمَا نَزَلَ أَوَّلَ مَا نَزَلَ مِنْهُ سُورَةٌ مِنَ المُفَصَّلِ، فِيهَا ذِكْرُ الجَنَّةِ وَالنَّارِ، حَتَّى إِذَا ثَابَ النَّاسُ إِلَى الإِسْلاَمِ نَزَلَ الحَلاَلُ وَالحَرَامُ، وَلَوْ نَزَلَ أَوَّلَ شَيْءٍ: لاَ تَشْرَبُوا الخَمْرَ، لَقَالُوا: لاَ نَدَعُ الخَمْرَ أَبَدًا، وَلَوْ نَزَلَ: لاَ تَزْنُوا، لَقَالُوا: لاَ نَدَعُ الزِّنَا أَبَدًا، لَقَدْ نَزَلَ بِمَكَّةَ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِنِّي لَجَارِيَةٌ أَلْعَبُ: {بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُّ} [القمر: 46] وَمَا نَزَلَتْ سُورَةُ البَقَرَةِ وَالنِّسَاءِ إِلَّا وَأَنَا عِنْدَهُ "

[47] Mahmut Ay, "Kur'ân Kıssalarını Hz. Muhammed'in (S. A. V.) Kıssası Paralelinde Okumak-Hz. Musa Kıssasının Mekkî ve Medenî Anlatımları Arasında Bir Mukayese Denemesi-", *Kur'ân Nûzülünün Medine Dönemi (X. Tefsir Akademisyenleri Buluşması)*, (2014), 12.

[48] Aksoy, "Mekkî-Medenî Sûre Tespitinde Üslup ve Muhtevanın Önemi", 52.

dönüştürülmeye çalışıldığı dönemdir. Çünkü Mekkî sûrelerde, tevhid, iman esasları ve ilk ahlaki nüvelerden sonra hicret sonrasında toplumu oluşturan fert ve ailenin ayakta durması için gerekli düzenleme ve emriler bildirilmiştir.[49] İçtimai bir varlık olan insanın birbiriyle ilişkilerinin merkezi ahlaki prensiplerdir. Ahlaki prensiplerin benimsenmesiyle fert- aile-toplum üçgeninin merkezi belirlenmiştir. İnsanlığı toplumsal bir varlık haline getirecek olan ahlakın, bu dönemde sıklıkla vurgulanması ne kadar elzem olduğunun göstergesidir. Ahlaki krizlerin ve sosyal çürümenin, ne denli tehlikeli olduğunu günümüzde karşılaştığımız ferdi ve toplumsal facialarla müşahede etmeyiz. Bu krizlerin oluşması veya meydana gelmesine mâni olmak için iman, namaz, oruç kadar ahlaka da önem vermeliyiz. Çünkü ahlaki krizlerin meydana geldiği toplumlarda sadece çürüyecek olan insanlık olmaz, onunla yanlış ve eksik uygulanan İslam'ın bu çürüme ve krizlerde payı olduğu düşüncesinin yayılmasına da sebebiyet verir.[50]

Sonuç

İbadet, miras, cihad, muamelat gibi konuların Medine'de; iman, ulûhiyet, ahiret, nübüvvet gibi konularında Mekke'de bildiren Kur'ân, birinci ve ikinci öğretim metodunu bizlere göstermektedir. Ayrıca öncelikli olan konuların neler olacağı konusunu da bu sûrelerle anlamamız mümkündür.

Toplumsal olarak eğitim-öğretim konusunda maalesef bilginin varlığını benimserken uygulama ve hayata aksetmede zorluklarla karşılaşmaktayız. Zararlı olduğu tüm insanlığın hem fikir olduğu bağımlılıklara karşı bile zayıf bir bilince sahibiz. Allah'ın Mekkî âyetlerle dini bilincini kuvvetlendirdiği ashaba Medine'de alkol, kumar gibi bağımlılıklardan kurtulmaları için emir vermesi yeterli olmaktadır. Biz eğitimcilere düşende hem toplumu hem de kendi ailemizin dini bilinci kuvvetlendirmemizdir. Bu bilice sahip olanlar yanlışlarla mücadele edecek ve doğruları sahiplenecektir.

Hümanizmin, hedonizmin ve kapitalizmin tuzağına düşen dünya halklarına umut ışığı olması beklenen Müslümanların önce kendi kaynakları olan Kur'ân ve Sünnetin emrettiği ahlaki prensipleri koşulsuz bir şekilde yerine getirmelidir.

Hz. Âişe'nin daha önce beyan ettiğimiz durum tespitinde iman, ulûhiyet, ahiret gibi zihni ve kalbi pekiştiren hususlar Müslümanların zihnine yer edinmeden helaller, haramlar ve ibadetler istenildiği gibi ifa edilmesi onlar için hem zor hem de terk edilmesi mümkün

[49] Atilla Yargıcı, "Mekkî ve Medenî Surelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi", *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* XVII/4 (2004), 288-289.

[50] Daha geniş bilgi için el-Hucurât, 49/1-19 inceleyiniz. Ayrıca bakınız: Ülkemizde Sosyal Çürüme Ne Durumda?, https://www.youtube.com/watch?v=qKdVfSXScm0 Erişim tarihi: 09.09.2024.

olacaktır. Çocuklara ve gençlere dini şuur verirken namazı, orucu, zekâttan önce bu ibadetleri neden ve kimin için yapmaları gerektiği aşılanmalıdır. Nedenini bilen ve bunu hazmetmiş olan Müslüman birey, namazı nasıl kılacağını zaten öğrenecektir. Niçin ve neden soruları Mekkî sûrelerde üstüne basa basa ifade edilmiştir. Bunun için bizlerin nesilleri yetiştirirken onların kalplerini önce Mekke'nin kavurucu sıcaklarında imana ısındırmalı daha sonrasında ise Medine'nin serinliğinde imanlarının meyvelerini devşirmelerine yardımcı olmalıyız.

Kur'ân'ın Müslüman ve diğerlerine karşı uslûbu aynı değildir. Müslümana vaat ile hitap eden Murâdı ilâhî, gayrı müslime inzar ve tehaddi ile mukabelede bulunmuştur. Müslümanı kendine yakın tutan Kur'ân'ın uslûbunu benimsemeyen Müslümanlar, maalesef dindaşlarını ve sevdiklerini kendilerinden uzak tutarak adeta Firavun'a talep edilen leyyin muameleyi/sözü (et-Tâhâ, 20/44) onlardan esirgemişlerdir. Yanlış uslûbuyla doğruları katleden Müslüman birey, hakikati lekelemekle karşı karşıya kalabilmektedir.

Kaynakça

Aksoy, Soner. "Mekkî-Medenî Sûre Tespitinde Üslup ve Muhtevanın Önemi: İnsan Sûresi Örneği". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Darulfunun İlahiyat* XXIX/1 (2018), 49-69.

Ay, Mahmut. "Kur'ân Kıssalarını Hz. Muhammed'in (S. A. V.) Kıssası Paralelinde Okumak -Hz. Musa Kıssasının Mekkî ve Medenî Anlatımları Arasında Bir Mukayese Denemesi-". *Kur'ân Nûzülünün Medine Dönemi (X. Tefsir Akademisyenleri Buluşması)*, 123-139.

Aygün, Abdullah. "Değerler Eğitimi Açısından Erken Dönem Mekkî Ayet ve Surelerin Önemi". *Uluslararası Güneysu Sempozyumu Ahlaki Sorunlar Gençlik ve Değerler Eğitimi Bildiri Kitabı*, 178-200.

Azâmî, Muhammed Mustafa. *Kur'ân Tarihi*. çev. Ömer Türker - Fatih Serenli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahihi'l-Muhtasari Min Umûri Resulillahi ve Eyyâmihi (Sahih Buhârî)*. Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 1. Basım, 1422.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 28. Basım, 2021.

Demirel, Cumhur. "Kur'ân'ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim: Mekkî-Medenî". *Diyanet İlmi Dergi* LIII/4 (2017), 35-54.

Dursun, Fatma - Yaka, Eyüp. "Mekkî Sûrelerin Eğitim Metodu Açısından Üslubu". *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* VI/2 (2021), 566-602.

Esra, Gözeler. “Surelerin Mekkīliği ve Medenīliği: 22/el-Ḥacc Suresi Örneği”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/1 (2017), 69-108. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001462

Fidan, Ayşenur. “Klasik Mekkî-Medenî Yaklaşımına İhyâcı Bir Tenkit Örneği: Mahmûd Muhammed Tâhâ (1910-1985) ve”. *İhyâ* I (2022), 575-592.

İbn İshâk, Muhammed. *Sîretü İbni İshâk*. Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1. Basım, 1978.

Keskioğlu, Osman. *Nüzülünden Günümüze Kur’ân-ı Kerim Bilgileri*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 7. Basım, 2014.

Keyifli, Şükrü. “Eğitim ve Din Eğitimi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 13/2 (01 Haziran 2013), 31-54.

Oğuzkan, A. Ferhan. *Eğitim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981.

Okumuş, Mesut. “Kur’ân’ın Tedrici Nüzûl Süreci Bağlamında Mekki ve Medeni Ayetler Üzerine”. *Eskiyeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 27 (2013), 7-21.

Özdemir, Ahmet. “Mekkî ve Medenî Sûreler Bağlamında Dünya Vurgusu”. *Bilimname: Düşünce Platformu* 37 (Ocak 2019), 43-77.

Özen, Şadide. *Mekki Sureler Örneğinde Kur’ân’ı Anlamada Eğitim Açısından Karşılaştırma Üslûbu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 2024.

Polat, Fethi Ahmet. “Mekki Sürelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil”. *Kur’ân Nüzulünün Mekke Dönemi Sempozyumu*, 145-168.

Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman Bin Ebî Bekr es-. “el-İtkân fi Ulumil-Kur’ân Celâleddin Abdurrahman Bin Ebî Bekr es-Suyûtî”. 2019.

Yargıcı, Atilla. “Mekkî ve Medenî Surelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi”. *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* XVII/4 (2004), 281-294.

Yaşar, Mehmet. “Mekkî ve Medenî Dönemde Cedelü’l-Kur’ân”. *İslâmî İlimler Dergisi* XV/2 (2020), 355-380.

Zehebî, Muhammed Hüseyin ez-. *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*. Kâhire: Dâru’l-Hadîs, ts.

Zerkeşî, Bedruddin ez-. *el-Burhân fî Ulumi’l-Kur’ân*. Lübnân: Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 3. Basım, 2018.

İnternet Kaynağı:

Ülkemizde Sosyal Çürüme Ne Durumda?, https://www.youtube.com/watch?v=qKdVfSXScm0 Erişim tarihi: 09.09.2024.